

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS KATEDRA

JURGITA LASKEVIČIŪTĖ
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR KRIMINOLOGIJOS STUDIJŲ PROGRAMA

**KALTĖS SAMPRATA BAUDŽIAMOJOJE
TEISĖJE**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas
lekt. dr. S. Bikelis

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS	4
1. KALTĖS SAMPRATA ĮVAIRIŲ SOCIALINIŲ – HUMANITARINIŲ MOKSLŲ KONTEKSTE	7
1. 1. Kaltė kaip socialinė, moralinė ir psichologinė kategorija	7
1. 1. 1. Kaltės samprata filosofijos ir etikos moksluose	8
1. 1. 2. Teologinė kaltės samprata	11
1. 1. 3. Kaltės samprata psichologijoje	13
1. 2. Kaltė kaip teisinė kategorija	15
1. 2. 1. Kaltės samprata civilinėje teisėje	15
1. 2. 2. Kaltės samprata tarptautinėje teisėje	19
1. 2. 3. Kaltės samprata administracinėje teisėje	21
2. KALTĖ IR JOS AIŠKINIMAS BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE: MOKSLINĖS KALTĖS KONCEPCIJOS	25
2. 1. Įvadinės pastabos	25
2. 2. Grynoji psichologinė kaltės teorija	28
2. 3. Socialinė - psichologinė kaltės teorija	31
2. 4. Norminė kaltės teorija	34
3. TEORINĖS IR PRAKTINĖS KALTĖS NUSTATYMO PROBLEMOS	40
3. 1. Kaltės struktūros problema ir kaltės vieta nusikalstamos veikos sudėtyje	40
3. 1. 1. Kaltės struktūra ir jos vieta nusikalstamos veikos sudėtyje pagal psichologinės krypties kaltės teorijas	40
3. 1. 2. Kaltės konstrukcija ir jos vieta nusikalstamos veikos struktūroje remiantis normine kaltės teorija	42
3. 2. Kaltės pagrindimo nusikalstamo nerūpestingumo atveju problema	46
3. 2. 1. Kaltės pagrindimas esant nusikalstamam nerūpestingumui pagal psichologinės krypties kaltės teorijas	46
3. 2. 2. Kaltės pagrindimas esant nusikalstamam nerūpestingumui pagal norminę kaltės teoriją	50
3. 3. Klaidos problema ir jos įtaka kaltei	51
3. 3. 1. Klaida ir jos įtaka kaltei remiantis psichologinės krypties kaltės teorijomis	51
3. 3. 2. Klaida ir jos įtaka kaltei remiantis normine kaltės teorija	55
IŠVADOS	58
LITERATŪRA	59

	3
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA	65
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA	66

ĮVADAS

Temos aktualumas. Kaltės klausimas yra vienas labiausiai diskutuotinių baudžiamosios teisės moksle. Netgi fragmentiška šio instituto atsiradimo, vystymosi istorija rodo gana sudėtingą ir prieštaringą kaltės, kaip baudžiamosios atsakomybės pagrindo, evoliucinį kelią, nueitą nuo religinio ar antropologinio kaltės supratimo iki socialiai determinuoto kaltės suvokimo būdo, ir, be abejo, priklausantį nuo konkrečios epochos visuomeninės sanklodos. Nepaisant atskirų autorių nevienareikšmių požiūrių į kaltę (pvz., vieni XIX a. mokslininkų pripažino kaltę, tuo tarpu kiti, tokie kaip E. Ferri (*E. Ferri*), A. Prinsas (*A. Prins*), neigė jos egzistavimą, atsisakyti kaltės siūlė ir M. A. Čelcov-Bebutov (*Чельцов – Бебутов М. А.*)¹, kaltė šiandien įvardijama kaip vienas svarbiausių baudžiamosios teisės principų, o mokymas apie kaltę teisinėje literatūroje apibūdinamas savotišku „baudžiamosios teisės barometru, kuris yra geriausias jos kultūrinio lygio rodiklis“². Pasak žymaus rusų teisės specialisto N. S. Tagancevo (*Таганцев Н. С.*), „kiekviena civilizuota valstybė yra susirūpinusi tuo, kad melas tiesos nenuginčytų ir esant tiesos pergalei baudžiantis teisingumo kardas kirstų tik *kaltajam* ir tik atsižvelgiant į jo *kaltės laipsnį*“³. Taigi kaltės institutui baudžiamajoje teisėje tenka centrinis vaidmuo – kaltė yra materialinė asmens nubaudimo prielaida, o nuo jos sampratos, galima sakyti, priklauso ir daugelio kitų teisinių problemų baudžiamosios teisės teorijoje ir praktikoje sprendimas.

Iki šiol lietuviškoje mokslinėje literatūroje kaltės sampratai nebuvo skiriama labai daug dėmesio. Paprastai su baudžiamąja teise susijusiuose vadovėliuose apsiribojama glaustu kaltės apibrėžimu, formų išskyrimu ir jų trumpu apibūdinimu. Tam tikrą dėmesį kaltės problematikai yra skyrę tokie mokslininkai, kaip G. Kiškis, G. Švedas, tačiau bene išsamiausiai kaltė ir su ja susiję probleminiai aspektai aprašomi V. Piesliako 2006 metų vadovėlyje „Lietuvos baudžiamoji teisė“. Galima tik pasidžiaugti, kad pastaraisiais metais į kaltės institutą vis dėlto pažvelgta novatorišku žvilgsniu – S. Bikelio atliktas disertacinio lygio tyrimas „Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje“ yra vienas reikšmingiausių mokslo apie tyčią, ir kartu apie kaltės sampratą, šaltinių.

Tuo tarpu užsienio valstybių baudžiamosios teisės doktrinoje kaltės samprata ir su kalte susijusios problemos yra ypač aktualios. Ypatingą dėmesį kaltei skiria vokiečių teisės specialistai, iš kurių minėtini tokie, kaip R. Frankas (*R. Frank*), kurio 1907 metų veikalas „Apie kaltės sąvokos sandarą“ turėjo revoliucinę reikšmę mokslo apie kaltę tolimesnei plėtotei, taip pat G. Arctas (*G. Arzt*), R. Belingas (*R. Beling*), H. H. Ješekas (*H. H. Jescheck*), Artur ir Armin Kaufman (*Arthur*

¹ Козлов А. П. Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 551.

² Рапог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 63.

³ Уголовное право: учебник / Прохоров Л. А., Прохорова М. Л. - Москва: Юристъ, 1999.

Kaufmann, Armin Kaufmann), F. fon Listas (*F. von Liszt*), A. Liofleris (*A. Löffler*), G. Radbruchas (*G. Radbruch*), K. Roksin (*C. Roxin*), T. Vaigend (*T. Weigend*), H. Velcel (*H. Welzel*), J. Vesels (*J. Wessels*) bei kt.

Besidominčių kaltės klausimais mokslininkų galima aptikti ir kitose užsienio šalyse, pvz., austrų teisės specialistai – T. Ritleris (*T. Rittler*) ir H. Novakovskis (*H. Nowakowsky*), graikas N. Horafas (*N. Horafas*), iš anglų ir amerikiečių galima išskirti A. Ašvortą (*A. Ashworth*), G. P. Flečerį (*G. P. Fletcher*) ir kt.

Daug dėmesio kaltės problematikai yra skyrę ir tarybinės bei Rusijos baudžiamosios teisės specialistai, iš kurių reikėtų paminėti P. Dagelį (*Дазел П.*), I. Filanovskį (*Филановский И.*), V. Jakušiną (*Якушин В.*), D. Kotovą (*Котов Д.*), A. Kozlovą (*Козлов А.*), N. Kuznecovą (*Кузнецова Н.*), V. Lunejevą (*Лунеев В.*), B. S. Mankovskį (*Маньковский Б. С.*), P. Pančenko (*Панченко П.*), S. Poznyševą (*Познышев С.*), A. Rarogą (*Рарог А.*), T. L. Sergejevą (*Сергеева Т. Л.*), L. Sirotkiną (*Сироткин Л.*), M. Šargorodskį (*Шаргородский М.*), N. Tagancevą (*Таганцев Н.*), K. Tichonovą (*Тихонов К.*), B. S. Utiovskį (*Утевский Б. С.*), G. Zlobiną (*Злобин Г.*) bei kt.

Tiriamoji problema. Nors analizuojant lietuvišką vadovėlinę medžiagą susidaro regimybė, jog kaltės samprata nekelia kažkokių ypatingų problemų, tačiau baudžiamosios teisės teorijoje egzistuojančios kaltės koncepcijos rodo ką kita: skirtingai apibrėžiama kaltės sąvoka, jos struktūra, turinys, dėl ko susiduriama su kaltės pagrindimo tam tikrose situacijose problemomis; tai pačiai mokslinei kaltės koncepcijai atstovaujančių autorių požiūriai tam tikrais atvejais yra labai priešaringi, nenuoseklūs ir netgi nelogiški. Kyla klausimas, kaip iš tikrųjų turėtų būti suprantamas kaltės institutas, kad jis tenkintų šiuolaikinės baudžiamosios teisės poreikius ir leistų tinkamai realizuoti baudžiamąją atsakomybę, o reikiamais atvejais užtikrintų asmens apsaugą nuo nepagrįsto nuteisimo?

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Šio darbo tikslas – atskleisti kaltės sampratos baudžiamojoje teisėje nevienareikšmiškumą ir su tuo susijusias teorines bei praktines problemas, nustatyti, kuri kaltės teorija yra priimtinausia ir labiausiai deranti su šiuolaikiniais baudžiamosios teisės reikalavimais.

Tikslui įgyvendinti keliami šie uždaviniai:

- 1) Išanalizuoti kaltės, kaip daugiafunkcinės kategorijos, sampratą įvairių socialinių – humanitarinių mokslų kontekste ir nustatyti jos sąsajas su kaltės institutu baudžiamojoje teisėje.
- 2) Atlikti išsamią baudžiamosios teisės doktrinoje egzistuojančių ir vyraujančių mokslinių kaltės koncepcijų (teorijų) analizę.
- 3) Atskleisti kaltės teorijų baudžiamojoje teisėje privalumus ir trūkumus, aptariant aktualias kaltės nustatymo problemas, susijusias su jos struktūra ir vieta nusikalstamos veikos sudėtyje, nusikalstamo nerūpestingumo pagrindimo problema bei teisinės klaidos įtaka kaltei.

Hipotezės.

1. Psichologinės krypties kaltės teorijos netenkina šiuolaikinės baudžiamosios teisės poreikių.
2. Norminė kaltės teorija yra priimtinausia šiuolaikinės baudžiamosios teisės reikalavimų atžvilgiu.

Tyrimo objektas – kaltės suvokimo būdo problematika; pažiūrų į kaltės institutą įvairovė.

Darbe taikyti tyrimo metodai. Šiame darbe didžiausias vaidmuo teko teoriniams metodams. Taikytas *sisteminės analizės* metodas siekiant atskleisti kaltės, kaip filosofinės, psichologinės, teologinės bei teisinės kategorijos, prasmę, kaltės baudžiamajame teisėje struktūrą ir vietą nusikalstamos veikos sudėtyje, jos turinį.

Analogijos ir *lyginimo* metodais buvo gretinamos įvairios kaltės sampratos, išskiriami teorijų panašumai ir skirtumai.

Taip pat pasinaudota *istoriniu* bei *lyginamuoju* metodais, kurių dėka atskleidžiami kaltės sampratos probleminiai aspektai, jų sprendimo būdai tiek laiko, tiek erdvės atžvilgiu. Šie metodai leido visapusiškai pažvelgti į kaltės sampratos problemą, kuri ne tik aktuali šiandien, bet ir daugelį amžių domino ne vieną teisininkų kartą įvairiose valstybėse.

Darbe panaudotas ir *loginis – dogmatinis* metodas aiškinant kai kurias sąvokas bei vertinant įvairių autorių argumentaciją.

Tam tikra apimtimi darbe taikytas vienas iš empirinių metodų – *dokumentų analizė*. Šio metodo pagalba analizuojami Lietuvos ir užsienio šalių teisės aktai, teismų išaiškinimai, mokslininkų suformuluotos doktrinos. Siekiant atskleisti kaltės, kaip teisinės kategorijos, sampratą remtasi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinėmis nutartimis ne tik baudžiamosiose, bet ir civilinėse bei administracinėse bylose.

Darbo stuktūra ir apimtis. Darbą sudaro įvadas, trys dalys, išvados, literatūros sąrašas, santrauka lietuvių kalba bei santrauka anglų kalba. Darbo apimtis – 60 puslapių (be literatūros sąrašo). Panaudota 117 šaltinių.

1. KALTĖS SAMPRATA ĮVAIRIŲ SOCIALINIŲ – HUMANITARINIŲ MOKSLŲ KONTEKSTE

1. 1. Kaltė kaip socialinė, moralinė ir psichologinė kategorija

„Pirmoji pasitaisymo sąlyga – suvokti savo kaltę.“
Seneka

Kaltės samprata nėra vienareikšmė – ji gali būti suprantama ne tik teisine prasme, bet ir filosofiniu, etiniu, psichologiniu ar net politiniu aspektu. Nors kai kurie autoriai, kaip žymus teisės specialistas A. I. Rarogas (*Рарог А. И.*), teigia, jog kaltė yra grynai teisinė kategorija, todėl nereikia jos pernelyg psichologizuoti ir stengtis jos turinį užpildyti terminais, kuriuos apima kitas mokslas, tačiau nevartoja įstatymų leidėjas⁴, vis dėlto negalime nepastebėti kaltės sąvokos daugiafunkcionalumo ir jos plataus vartojimo spektro įvairiose mokslo srityse, kuri, visų pirma, lemia įvairiapusiškas socialinių santykių reguliavimas. Kaip teigia V. Žemaitis, kaltė yra „toks dorovinis jausmas, kuris neleidžia žmogui susitaikyti su blogiu savyje, verčia atgailauti dėl to, kas įvyko, ir ateityje nekartoti nedorų veiksmų“⁵. Anot jo, kaltės jausmo neišgyvena degradavę, doroviškai atsilikę žmonės. Šiuo atveju dorovė jau negali jų suturėti nuo blogio, todėl kaltės būseną tokiems žmonėms paprastai kelia išorinė teisinė sankcija, kuri ne tik numato deramą atpildą už blogą veiksma, bet kartu siekia pažadinti ir žmogaus sąžinę – vidinį savo elgesio vertintoją.

Taigi žmonių elgesį ir jų tarpusavio santykius reguliuoja ne tik teisės institutas, bet ir kitos socialinės normos (pvz., moralinės, religinės), kurios, nors ir nesiejamos su prievartos aktais, būdingais teisei tvarkai, tačiau nukreiptos į vidinį savęs vertinimą ir vaidina ne mažiau svarbų vaidmenį žmonių gyvenime⁶. Dažnai netgi teigiama, kad bendruomenės narių moralinės nuostatos nėra ir net negali būti įstatymiškai saistomos – moralė yra žmogaus vidinė dvasinė galia ir įstatymų leidėjui nepasiekiamą sritis⁷. Tačiau vienaip ar kitaip atspindėdamos visuomenėje susiklosčiusių vertybių sistemą, tokios normos, be abejonės, turi didelę įtaką teisinių institutų raidai. Todėl norėdami perprasti kaltės sampratą baudžiamojoje teisėje, pirmiausiai turime pradėti būtent nuo kaltės, kaip socialinės, moralinės ir psichologinės kategorijos.

⁴ *Рарог А. И.* Квалификация преступлений по субъективным признакам. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 64-65.

⁵ *Žemaitis V.* Dorovės sąvokos. – Vilnius: Mintis, 1983. P. 153.

⁶ *Plačiau apie teisės bei kitų socialinių normų santykį rašoma: Kelsen H.* Grynoji teisės teorija. – Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 83-90; *Etika: marksistinės-lenininės etikos pradmenys / sud. Tidikis R.* – Vilnius: Mintis, 1979. P. 45-48; *Hart H. L. A.* Teisės samprata. – Vilnius: Pradai, 1997. P. 303 – 335.

⁷ *Arlauskas S.* Turiningieji teisės pagrindai: pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. - Vilnius: MRU Leidybos centras, 2004. P. 19.

1. 1. 1. Kaltės samprata filosofijos ir etikos moksluose

Bene daugiausiai įtakos kaltės koncepcijos teisėje formavimuisi turėjo filosofijos mokslas, kuris taip pat labai glaudžiai susijęs su etika - pastaroji apibūdinama kaip praktinė filosofija arba filosofinė disciplina apie moralę ir dorovę. Įvairiais istoriniais laikotarpiais filosofijoje (etikoje) buvo ir tebėra gvildinama atsakomybės bei jos pagrindų, žmogaus galimybių pasirinkti tam tikrus elgesio variantus problema.

„Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ kaltė, kaip filosofijos mokslo kategorija, apibūdinama taip: „tai vidinio sąžinės balso įsisąmoninimas, leidžiantis suvokti atlikto veiksmo moralinę kokybę, lemiantis veiksmo subjekto galimą atsakomybę“⁸. Panašiai šią sąvoką traktuoja ir rusų autoriai, filosofijos žinynuose kaltę apibūdindami kaip dorovinio ar teisinio įstatymo pažeidimo suvokimą, santykį su savo netinkamu elgesiu ir dėl jo atsiradusiomis pasekmėmis⁹; tai, kas verta priekaišto¹⁰. Etikos moksle kaltė apibrėžiama kaip nusižengimas (veiksmu ar neveikimu) dorovės normai, kuris yra sąmoningas, laisvai pasirinktas ir todėl už jį reikia atsakyti¹¹.

Kaip matome, filosofinėje bei etinėje literatūroje kaltės samprata neatsiejama nuo sąvokų „sąžinė“, „laisvė“ ir „norma“. Senovės graikų mitologijoje sąžinė buvo mistifikuojama – jai buvo suteiktas rūstaujančių keršto deivių – Erenijų pavidalas. Jos persekiojo ir baudė nusikaltėlius, bet buvo atlaidžios tiems, kurie gailėjosi bloga padarę. Idealistinėje etikoje ji paprastai traktuojama kaip nekintamas, nuo žmonių gyvenimo nepriklausantis reiškinyss, pvz., I. Kantas (*I. Kant*) sąžinę apibūdino kaip praktinį protą, primenantį pareigas. Anot jo, sąžinė - tai vidinis mūsų teisėjas ir jam nedaro įtakos sąlygos, kuriomis žmogus gyvena, sąžinė nėra kažkas įgyjama¹². Vis dėlto, sąžinė nėra antgamtinės kilmės - jau pirmykšteje bendruomenėje siekiant išlikti kovoje už būvį iškilo būtinybė reguliuoti savo narių veiksmus. Taip atsiranda pirmieji draudimai ir reikalavimai, kurie iš pradžių atskiram individui buvo primetami kaip išorinė kolektyvo valia. Vėliau, vystantis sąmonei, pirmykštis žmogus vis labiau ėmė suvokti tų reikalavimų būtinumą, suprasti elementarias savo priedermes kolektyvui. Suvokdamas savo santykį su kitu žmogumi, jis ima vertinti savo poelgius kolektyvo keliamų reikalavimų požiūriu. Būtent šis pirminis sugebėjimas vertinti savo poelgius ir buvo pagrindas sąžinei susiformuoti. Tačiau sąžinės negalima apriboti vien sąmonės sritimi. Jos specifika sudaro ne tiek racionalioji sąmonė, kiek jausmų ir emocijų sritis. Taigi sąžinė – tai istoriškai susiformavęs žmogaus sugebėjimas vertinti poelgius ir išgyventi jų vertę, emocijomis reaguoti į įvairius faktus¹³.

⁸ Visuotinė lietuvių enciklopedija / red. Tumelis J. – Vilnius: Mokslo enciklopedijų leidybos institutas, 2006. P. 233.

⁹ Философский словарь / ред. Фролова И. Т. - Москва: Республика, 2001. С. 94.

¹⁰ Философский энциклопедический словарь / ред.: Губский Е. Ф., Короблева Г. Б., Лутченко В. А. - Москва: ИНФРА-М, 1997. С. 68.

¹¹ Halder A. Filosofijos žodynas / red. Lozuraitis A. – Vilnius: Alma littera, 2002. P. 104.

¹² Etika: marksistinės-lenininės etikos pradmenys / sud. Tidikis R. – Vilnius: Mintis, 1974. P. 163.

¹³ Etika: marksistinės-lenininės etikos pradmenys / sud. Tidikis R. – Vilnius: Mintis, 1979. P. 182.

Filosofiniu požiūriu esminį kaltės pagrindą sudaro laisvas žmogaus apsisprendimas - žmogus pats pasirenka, kaip jam pasielgti, todėl jis yra doroviškai laisvas. Tačiau pasirinkimas žmogų ir įpareigoja, verčia atsakyti už savo poelgius. Taip išskyla dorovinės, arba kitaip tariant, moralinės atsakomybės problema.

Vienas žymiausių antikos filosofų, Aristotelis (384 – 323 m. pr. Kr.), bene pirmasis prabilo apie moralinę atsakomybę ir paklojo tvirtus „atsakomybės sąlygų bei pasiteisinimų, atsižvelgus į kuriuos galima susilaikyti nuo piktadarybės, pasmerkimo ar jį sušvelninti“, srities pamatus¹⁴. Aristotelis teigia, jog žmones išskiria iš kitų gyvūnų tai, jog jie turi racionalaus pasirinkimo („*prohairesis*“) sugebėjimą, todėl tik tokios būtybės gali atlikti veiksmus, kurių atžvilgiu įmanomas moralinis pagyrimas ar pasmerkimas. Jis daro perskyrą tarp to, ką galima ir ko negalima girti, smerkti ar bausti. Manoma, kad žmogus atsakingas tik dėl to, ką jis padarė „*noromis*“ („*hekousios*“). Aristotelis rašo: „*Dorybė liečia jausmus ir veiksmus; gyrimas ir smerkimas suteikiami nutikusiems noromis, atleidimas (kartais taip pat pasigailėjimas) – nutikusiems nenoromis. Todėl apibrėžti ir priskirti tai, kas daroma noromis ir nenoromis, yra esminga, jeigu tirinama dorybė, - o ir naudinga įstatymdaviams, nes tai susiję su pagarbos ženklų ir bausmių skyrimu*“¹⁵. Iš to išplaukia, jog negalima kalbėti apie kaltę, kai veiksmai atliekami „*nenoromis*“, kai jų atlikėjas yra verčiamas viršijančio fizinio spaudimo arba kai jis veikia todėl, kad nežino reikšmingų faktų. Atvirkščiai, „*noromis*“, t. y. sąmoningai, atliekamame veiksmo „judantis pradai yra pats veikėjas ir jis įsisąmoninęs konkrečias veiksmo aplinkybes“¹⁶.

XVII a. anglų filosofas T. Hobsas (*T. Hobbes*) analizuodamas ataskomybės pagrįstumo klausimus teigė, kad žmonių elgesį, visų pirma, reguliuoja prigimtinė teisė, kurią sudaro įstatymai, nepriklausantys nuo žmonių valios, ir žmonės ne visada juos suvokia. Prigimtinė teisė apibrėžiama kaip laisvė, kuria kiekvienas žmogus turi naudotis taip, kaip jis jaučiasi galintis naudotis, ir daryti visa tai, kas jam atrodo tinkamiausia¹⁷. Greta prigimtinės teisės, anot T. Hobso, egzistuoja ir pilietiniai įstatymai, kuriami žmonių valia. Ši teisė gera ir reikalinga tiek, kiek ji atitinka prigimtinę teisę. Kaltę filosofas grindė gebėjimu protu suvokti visus savo veiksmus, prieštaraujančius prigimtiniam įstatymams, ir žmogaus galimybę žinoti pilietinius įstatymus, kuriuos jis pažeidė. Galima sakyti, kad T. Hobsas, nesigilindamas į kitus reiškinius, turinčius įtakos žmogaus valiai ir poelgiams, sukūrė savotišką vidutinių gebėjimų „*subrendusio*“ žmogaus etaloną, kuris plačiai taikytinas ir mūsų laikais, nustatant intelektualų teisės pažeidimą padariusio asmens kaltės momentą¹⁸.

¹⁴ *Ackrill J. L.* Aristotelis. – Vilnius: Atvirosios Lietuvos fondas, 1994. P. 227.

¹⁵ Ten pat. P. 228.

¹⁶ Ten pat. P. 229.

¹⁷ *Leonas P.* Teisės filosofijos istorija. - Vilnius: Mintis, 1995. P. 155.

¹⁸ *Drakšas R.* Baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai // VU Mokslo darbai. Teisė. 2005, tomas 54. P. 50.

Klasikinės vokiečių filosofijos pradininkas I. Kantas kaltės moralinę sampratą, kuri vyravo viduramžiais ir buvo siejama su nuodėme, praplėtė reliatyviu turiniu. Žmogiškąją kalbę jis laikė absoliučia, teigdamas, jog žmogus kaltas ne tik dėl blogų savo maksimos (subjektyvaus valios principo) paskatų, bet ir dėl prigimtinės nuodėmės. Kategorinis imperatyvas, pasireiškdamas sąžine, baudžia kaltės jausmu tuos, kurie mėgina tapatinti malonumus ir moralinę pareigą. Pasak I. Kanto, blogio arba buvimo kaltu būseną įveikiama pakeičiant mąstymą, priskiriant savo maksimai gerą nuostatą, stiprinant charakterį¹⁹. I. Kantas aiškiai skyrė moralinę ir teisinę kalbę - jis pabrėžė, jog juridiskai asmuo kaltas tuomet, jei jis veikė priešingai kito žmogaus ineteresams, tačiau etiniu požiūriu jis tampa kaltu jau tada, kai jam tik iškyla mintis apie tokį veikimą²⁰.

Išlaisvinti sąžinę iš teisinės metaforikos sumanė vienas reikšmingiausių XX a. mąstytojų, vokiečių filosofas – egzistencialistas M. Heidegeris (*M. Heidegger*). Anot jo, sąžinė nėra teismas, kaip ją suvokė I. Kantas²¹. Egzistencialinėje analizėje tapimą kaltu autorius grindžia tam tikru žmogaus egzistencijos buvimu pirminėje kaltės būtyje, t. y. nuolatiname atsilikime nuo savo tikrosios galimybės būti pačiu savimi: sąžinės balse reiškiasi tai, kad egzistencija iš kasdienybės „turi save pačią susigražinti“, t. y. egzistencija dėl sąžinės priekaištų suvokia savo autentiškumo galimybę²².

Vokiečių kilmės filosofas ir psichiatras K. T. Jaspersas (*K. T. Jaspers*), turėjęs didelę įtaką šiuolaikinei filosofijai, teologijai ir psichiatrijai, sukūrė savitą egzistencializmo variantą, kuriame, be laisvės, istoriškumo, „ribinių situacijų“ kategorijų, reikšmingi ir kaltės bei moralinės atsakomybės klausimai. K. T. Jaspersas išskyrė keturias kaltės formas: 1) kriminalinę kalbę, kuri suprantama kaip įstatymų nesilaikymas; 2) politinę – ši kaltės forma slypi valstybės veikėjų veiksmuose, už kuriuos atsakingi ne tik jie, bet ir visi žmonės; 3) moralinę – ji įpareigoja asmeniškai prisiimti atsakomybę už kiekvieną savo veiksma; ir 4) metafizinę kalbę, kylančią suvokus, kad esama solidarumo, kuris kiekvieną daro atsakingą už visas pasaulio neteisybes ir skriaudas, ypač už nusikaltimus, daromus jam žinant ir matant²³. Būtent pastarajai - metafizinei kaltei – filosofas skyrė daugiausia dėmesio. Pasak jo, jeigu žmogus nedaro visko, ką jis gali, kad užkirstų kelią nusikaltimams, tai jis yra „kaltės bendrininkas“, pvz., „jeigu aš neaukojau gyvybės, mėginadamas sukliudyti, kad nebūtų žudomi kiti, bet stovėjau nieko neveikdamas, tai jaučiuosiu kaltas, nors ši kaltė nėra iki galo suvokiama juridiniu, politiniu ir moraliniu požiūriu“²⁴. Tokiai kaltės sampratai iš esmės pritarė ir žymus XX a. prancūzų mąstytojas A. Kamiu (*A. Camus*),

¹⁹ Visuotinė lietuvių enciklopedija / red. Tumelis J. – Vilnius: Mokslo enciklopedijų leidybos institutas, 2006. P. 233.

²⁰ Философский словарь / ред. Фролова И. Т. - Москва: Республика, 2001. С. 95.

²¹ Baranova J. XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu. - Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004. P. 150.

²² Halder A. Filosofijos žodynas / red. Lozuraitis A. – Vilnius: Alma littera, 2002. P. 105.

²³ Gėrio kontūrai: iš XX a. užsienio etikos / red. Degutis A., Kuzmickas B. ir kt. – Vilnius: Mintis, 1989. P. 261 – 264.

²⁴ Ten pat. P. 262.

teigdamas, kad „<...> mes negalime nė apie vieną žmogų pasakyti, kad jis nekaltas, užtat neabejotinai galime tvirtinti, kad visi mes esame kalti“²⁵ – vieno žmogaus nusikaltimai liudija visų žmonių nusikaltimus.

Apibendrinant galima pasakyti, jog filosofinė kaltės samprata yra daug platesnė nei juridinė. Ir nors skirtingais istoriniais laikotarpiais skirtingų autorių požiūris į kaltę nebuvo tapatus, kaltės klausimas visuomet buvo siejamas su žmogaus veiksmų laisvės, galimybių vienaip ar kitaip elgtis pasirinkimo bei nusižengimo normai (įstatymo nesilaikymo) problema.

1. 1. 2. Teologinė kaltės samprata

Teologija paprastai apibrėžiama kaip postulatų sistema; religinė teorija, siekianti pagrįsti religines dogmas ir tikėjimą²⁶. Kaltės samprata krikščioniškoje antropologijoje glaudžiai susijusi su nuodėmės sąvoka. Literatūroje galima pastebėti, kad neretai kaltė netgi tapatinama su nuodėme, pavyzdžiui, „kaltė yra nuodėmė, t. y. Dievo priesako nesilaikymas, kildinamas iš pirmosios nuodėmės, atsiradusios praradus vienybę su Dievu“²⁷. Toks apibrėžimas iš dalies primena ydingą ratą (*idem per idem*). Tuo tarpu „Naujajame teologijos žodyne“ aiškinama, jog kaltė, kaip religijos ir teologijos sąvoka, skirtina nuo nuodėmės sąvokos. Nuodėmė veikia žymi akta, tuo tarpu kaltė – iš to kylantį susipančiojimą su tuo, kas yra kaltinančio sąžinės nuosprendžio objektas²⁸.

Vienas žymiausių šiuolaikinių prancūzų mąstytojų, P. Rikioras (*P. Ricoeur*), kalbėdamas apie nuodėmės ir kaltės santykį, teigia, jog nuodėmė yra objektyvaus pobūdžio. Kai ji interiorizuojasi, kalbama ne apie nuodėmę, o apie kaltę. Nuodėmė, anot jo, nurodo kolektyvinę tikrovę, o kaltė – individualiąją, todėl kaltės simbolika kur kas intymesnė ir čia jau kalbama apie sąžinės graužatį, t. y. vidinį kaltės išgyvenimą²⁹.

Senovės graikams nuodėmė, kaip rašo Karl H. Peschke, buvo klaida, nežinojimas ar kvailumas, kuriuo žmogus kenkia pats sau. Jų nuodėmės supratimas skiriasi nuo biblinio, kur nuodėmė yra ne kas kita, kaip Dievo įžeidimas ir neištikimybė Jam. Anot autoriaus, nuodėmė ir moralinė kaltė žymi tą pačią realybę, nors ir skirtingais aspektais. Nuodėmė, pasak Karl H. Peschke, visuomet apima moralinę kaltę ir moralinė kaltė visuomet suponuoja nuodėmę. Abi visuomet egzistuoja drauge. Nuodėmė išreiškia tiesą, kad žalingas veiksmas yra moraliai blogas ir įžeidžia Dievą. Kaltė savo ruožtu reiškia, kad žmogus atsakingas už blogį, kurį padarė, ir kad blogis priskiriamas jam kaip atsakingam veikėjui³⁰.

²⁵ Baranova J. Etika: filosofija kaip praktika. - Vilnius: Tyto alba, 2002. P. 157.

²⁶ Tarptautinių žodžių žodynas. / red. Mackevičienė A. – Vilnius: Gimtinė, 1999. P. 344.

²⁷ Halder A. Filosofijos žodynas / red. Lozuraitis A. – Vilnius: Alma littera, 2002. P. 104.

²⁸ Vorgrimler H. Naujasis teologijos žodynas / red. Kimbys P. – Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003. P. 266.

²⁹ Baranova J. XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu. - Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004. P. 209.

³⁰ Peschke Karl H. Krikščioniškoji etika. - Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997. P. 290.

Krikščioniškoje antropologijoje vartojama ir „Laimingos kaltės“ (*felix culpa*) sąvoka. Šiuo atveju omenyje turima kaltė, kuri tikinčiajam, kaip teigia teologai, tikėjimo šviesoje visada primena ir rodo, kaip „mus myli Tas, kuris už mus numirė ir prisikėlė“³¹. Visos nuodėmės ir nusižengimai tampa „laiminga kalte“, jeigu padeda geriau pažinti Viešpaties gailingumą ir pagyvina meilę Jam, t. y. toks kaltės pajautimas suartina su Dievu.

Taigi kaltė teologijos moksle suprantama kaip laisvai įvykdytu prasižengimu užtraukta moralinė našta. Ji išlieka tol, kol žmogus neatitaiso blogio, kol neprisipažįsta ir nesigaili, kol gailingasis Dievas jam neatleidžia³². Tokią kaltės sampratą formulavo ir vienas įtakingiausių katalikų bažnyčios teologų ir jos mokslo skleidėjų, filosofas Aurelijus Augustinas (*Aurelius Augustinus, 354 – 430 m.*), kuris teigė, jog kaltė savaime neišnyksta, nepanaikinama valios pastangomis – tam reikalinga Dievo malonė, aplankanti tik išrinktuosius ir grąžinanti jiems meilę dieviškajai tvarkai³³. Iš to išplaukia, kad tie, kurie Dievo malonės nepatyrė, gyvena prisirišę prie klaidingos tvarkos ir neišvengiamai juda pražūties link. Tuo tarpu italų filosofas - scholastas, teologas Tomas Akviniėtis (*Thomas Aquinas, 1225 – 1274 m.*) pabrėžė, kad kaltės atleidimas - tai Dievo malonė, suteikiama tiems, kurių širdys teisingos ir kurie to nusipelno atlikdami daugybę dorobingų veiksmy. Šiuo atveju, skirtingai nei Šv. Augustinas, Tomas Akviniėtis manė, kad išsigelbėjimas iš nuodėmės, t. y. kaltės išpirkimas, galimas ir paties tikinčiojo valingų pastangų dėka³⁴.

Kaip matome, religinėje plotmėje kaltės samprata susijusi su nepaklusnumo Dievo įsakymams kaip moralinio ribotumo suvokimu, o išsivadavimas iš kaltės jausmo neatsiejamas nuo sakralinio apsisvalymo, atgailos. Teologų akcentuojama Dievo, kaip aukščiausio autoriteto, ir kaltės sąryšio su nuodėme svarba neaplenkė ir baudžiamosios teisės. XVII a. septintajame dešimtmetyje vokiečių teisės specialistas S. fon Pufendorfas (*S. von Pufendorf*) į baudžiamosios teisės teoriją perkėlė teologinę kaltės sampratą, remiantis kuria, asmuo sąmoningai padaręs nusikaltimą, atsako už „savo nuodėmę“³⁵. Nepaisant šios kaltės sampratos sąsajų su religine ideologija, ši teorija savo laiku buvo vertinama kaip progresyvi, nes individualizavo asmens atsakomybę ir užkirto kelią objektyviam pakaltinimui bei kolektyvinės atsakomybės taikymui.

³¹ Dajczer T. Tikėjimo išvalgos: dvasingumo teologijos klausimai. - Vilnius: Katalikų pasaulis, 2000. P. 69.

³² Trimakas K. A. Asmenybės raida gyvenime. Egzistencinio apsisprendimo psichologija. – Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2002. P. 321.

³³ Visuotinė lietuvių enciklopedija / red. Tumelis J. – Vilnius: Mokslo enciklopedijų leidybos institutas, 2006. P. 233.

³⁴ Baranova J. Etika: filosofija kaip praktika. - Vilnius: Tyto alba, 2002. P. 152.

³⁵ Žr.: Hall J. General Principles of Criminal Law. 2nd ed.- Indianapolis: The Bobbs Merrill Company, 1960. P. 70 – 79; Уголовное право России. Общая часть: учебник / ред. Ковалев О. Г. - Москва: Дашков и К°, 2007. С. 283.

1. 1. 3. Kaltės samprata psichologijoje

Teisinėje literatūroje keliamas diskusinis klausimas, kodėl kaltė nėra aptariama psichologijos moksle, o traktuojama tik kaip grynai teisinė kategorija. Anot rusų teisės specialisto A. P. Kozlovo (*Козлов А. П.*), kaltė negali būti analizuojama atsietai nuo psichologijos – jau pats faktas, jog kaltė suprantama kaip tam tikras psichinis santykis, rodo jos sąryšį su psichologijos mokslu³⁶. Be to, kaltės samprata apima tuos procesus, kurie susiję su žmogaus psichika ir būdingi kiekvienam sveikam žmogui, t. y. mąstymas, valia, emocijos³⁷, todėl į kaltę būtina žiūrėti ir per psichologijos disciplinos prizmę.

Galima pastebėti, jog psichologinėje literatūroje kaltės samprata labai artima tai, kuri pateikiama filosofijoje, etikoje – psichologijoje kaltė reiškia subjektyvų žmogaus jausmą, emocinę būseną, kylančią tada, kai žmogus suvokia pažeidęs svarbias socialines, moralines normas.³⁸ Kitaip tariant, kalbama apie asmeninę moralinę kaltę.

Psichologijos moksle išskiriama sąlyginai savarankiška sritis, taip vadinama kaltės ir skriaudos jausmo psichologija. Kaltės jausmas dažniausiai sukelia kitus išgyvenimus – kančią, nerimą, savęs pasmerkimą ir nuvertinimą, apmaudą. Kartais kaltės jausmas, kaip teigia autoriai, gali būti išgyvenamas kartu su gėdos jausmu. Tačiau kaltės jausmas susijęs su vidiniu vertinimu ir pasmerkimu, visiškai nepriklausomu nuo aplinkinių vertinimo, o gėdos jausmas – su laukiamu išoriniu vertinimu. Taigi žmogus, išgyvenantis kaltės jausmą dėl savo elgesio, pažeidusio moralines vertybes, gali pajusti gėdą ėmęs galvoti, kad apie jo elgesį gali sužinoti aplinkiniai.

Psichologai taip pat kalba apie kaltės jausmo funkcijas³⁹. Anot jų, „sveikas“ kaltės jausmas turi teigiamą poveikį žmogaus atsakomybės jausmui ir moraliniam elgesiui. Žmogus, išgyvendamas kaltę dėl savo netinkamų veiksmų, pamažu pradeda jausti ir suvokia asmeninę atsakomybę už savo veiksmus bei jų rezultatus. Nenorėdamas dar kartą patirti kaltės jausmo ir kartu suprasedamas, kad už savo veiksmus bei jų padarinius atsako jis pats, žmogus vengia pažeisti moralines normas, vertybes. Šiuo atveju kaltės jausmas atlieka savotišką reguliuojamąją funkciją. Kiek kitokios yra taip vadinamo neurotinio kaltės jausmo funkcijos. Kaip teigia K. Horney (*K. Horney*), neurotikai, prisidengdami kaltės jausmu, slepia savo baimę būti pasmerktiems ir atstumtiems aplinkinių, baimę, kad kas nors juos perpras, kokie iš tikrųjų jie yra silpni, bejėgiai, nesaugūs, nesugebantys kovoti už save.

³⁶ *Козлов А. П.* Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 552 – 553.

³⁷ *Гаухман Л. Д.* Квалификация преступлений: закон, теория, практика. - Москва: Центр ЮрИнфоР, 2005. С. 120.

³⁸ Psichologijos žodynas / red. *Augis R., Kočiūnas R.* – Mokslo enciklopedijų leidykla, 1993. P. 134; *Ребер А.* Большой толковый психологический словарь. – Москва: Вече АСТ, 2000.

³⁹ *Suslavičius A., Valickas G.* Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams: vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės akademijos Leidybos centras, 1999. P. 171 – 172.

Kalbant apie kaltės sampratą, psichologijos moksle išskiriamos trys pagrindinės kaltės koncepcijos, kurių kiekviena kaltės jausmą apibūdina skirtingai.

Psichoanalitinės kaltės teorijos pradininku laikomas Z. Froidas (*S. Freud*), kuris teigė, kad įtampa tarp *superego* ir *ego* skatina kaltės pajautimą, kuris pasireiškia poreikiu susilaukti bausmės⁴⁰. Pasak Z. Froido, *superego*, kuris atsakingas už kaltės jausmą, psichoanalizėje suprantamas kaip sąžinė ir susiformuoja identifikuojantis su savo tėvais, perimant jų elgesio ir moralės normas. Taigi kaltės jausmo atsiradimą ir pobūdį nemažai lemia tėvų savybės, jų elgesys, moralės normos ir vertybės. Kaltė kyla, kai tokios normos, nors ir nesąmoningai, yra pažeidžiamos. Taigi kaltė, Z. Froido nuomone, - pažeistų vertybių jausmas.

Tuo tarpu egzistencinėje psichologinės kaltės koncepcijoje⁴¹ kaltė laikoma neatskiriama nuo žmogaus gyvenimo ir būties. Šiuo atveju kaltė susijusi ne tik su atskiro individo atsakomybe, bet ir su atsakomybe už tai, kas dedasi pasaulyje, už visas pasaulio neteisybes, skriaudas, ir ypač už nusikaltimus žmonijai, daromus jam žinant. Tuomet kaltės jausmas kyla dėl savo bejėgiškumo suvokimo. R. Mėjus (*R. May*), kalbėdamas apie „ontologinę kaltę“, išskiria tris šios kaltės tipus bei nurodo jų šaltinius: 1) kaltė dėl nemokėjimo realizuoti savęs – tokią kaltę jaučia žmogus, nesugebantis panaudoti visų savo vidinių galių; 2) kaltė dėl vienovės su atskiru žmogumi nebuvimo – ši kaltė kyla dėl to, kad žmogus nemoka visiškai solidarizuotis su artimu žmogumi ir 3) kaltė dėl ryšio su absoliutu – gamta, Dievu – praradimo. Žmogus, pats būdamas gamtos dalis, niokoja ją ir dėl to jaučiasi kaltas, nes supranta, kad kenkdamas gamtai, kenkia ir sau⁴².

Kita kaltės koncepcija pagrįsta elgesio išmokimo teorija. Vienas ryškesnių šios teorijos atstovų, O. Hobartas Maureris (*O. Hobart Mowrer*), teigė, jog kaltės išmokstama, o šį išmokimą lemia identifikacijos su tėvais ir jų pamėgdžijimo mechanizmai. Vaikai gana greitai patiria, kad už blogus darbus yra baudžiami, už gerus – pastiprinami. Taip formuojasi gėrio ir blogio supratimas, o bausmės baimė yra kaltės jausmo pamatas. H. Ungeris (*H. Unger*) taip pat pripažino, jog kaltės jausmas ir baimė tarpusavyje susiję, tačiau skirtingai nei O. Maureris, jis nesutiko su tuo, kad būtent bausmės baimė yra kaltės šaltinis. Anot H. Ungerio kaltės jausmo pagrindas slypi „atsiskyrimo“ baimėje, kurią tam tikru vystymosi periodu sukelia individuali vaiko priklausomybė ir emocinis prisirišimas prie tėvų ar kitų artimų žmonių. Kaltės išmokimą šiuo atveju lemia vaiko auklėjimo pobūdis ir su juo susijusi galimybė patirti priklausomybės grėsmę⁴³.

Taigi kaltės jausmo ir jo kilmės šaltinio problematikai psichologijos moksle skiriama nemažai dėmesio. Be to, atsiribojant nuo smulkmenišką kaltės jausmo psichologinės analizės, būtina pabrėžti, jog būtent psichologijoje operuojama teisinės kaltės nustatymo požiūriu

⁴⁰ Baranova J. Etika: filosofija kaip praktika. - Vilnius: Tyto alba, 2002. P. 282.

⁴¹ Ši kaltės teorija atitinka K. H. Jasperso bei kitų filosofų-egzistencialistų plėtotą metafizinės kaltės sampratą.

⁴² Suslavičius A., Valickas G. Socialinė psichologija teisėtvarokos darbuotojams: vadovėlis. – Vilnius : Lietuvos teisės akademijos Leidybos centras, 1999. P. 173.

⁴³ Ten pat. P. 174.

reikšmingomis kategorijomis - šis mokslas tiria psichinius reiškinius, jų atsiradimą, raidą, reiškimosi formas ir mechanizmus, aiškina tokias svarbias sąvokas, kaip mąstymas, emocijos, valia ir valingo veiksmo proceso sudėtinės dalys bei kt.⁴⁴ Tačiau psichologinė kaltės samprata ir kaltės samprata pagal psichologinę teoriją baudžiamojoje teisėje, kaip matysime analizuodami baudžiamosios teisės doktrinoje išskiriamas mokslines kaltės koncepcijas, nėra tapatūs dalykai.

1. 2. Kaltė kaip teisinė kategorija

Teisiniu požiūriu kaltė, panašiai kaip ir filosofijoje (etikoje), taip pat siejama su žmogaus gebėjimu savarankiškai ir valingai nuspręsti, kas yra teisinga (teisėta) ir neteisinga (neteisėta). Tačiau teisinė kaltė, skirtingai nei moralinė, yra ne kas kita, kaip teisinės atakomybės pagrindas, ir tik jam esant galima kalbėti apie valstybės prievartos priemonių taikymą teisės pažeidėjui. Taigi moralinė ir teisinė kaltės samprata skiriasi. Kiekvienas žmogus turi įsisąmoninęs tam tikrą vidinę moralinę nuostatą, kuri verčia koreguoti jo elgesį vadovaujantis jam priimtino gėrio ar atitinkamai suvokiamo blogio parametrais. Tačiau teisinė kaltė labiau grindžiama tam tikru protingo elgesio standartu, į kurį orientuotos ir reguliacinės teisės normos. Šis aspektas, kaip pabrėžia S. Šedbaras, ypač aktualus, kai kalbama apie neatsargiai padarytus teisės pažeidimus.⁴⁵

Paprastai kaltė teisėje apibrėžiama kaip „žmogaus psichinis santykis su daroma veika (veikimu ar neveikimu) ir jos padariniais“⁴⁶. Toks tradicinis požiūris į kaltę, kaip subjektyvųjį teisinės atsakomybės elementą, būdingas baudžiamajai teisei bei daugumai teisės šakų, numatančių teisinę atsakomybę už padarytą atitinkamą teisės pažeidimą. Tačiau reiktų pastebėti, jog tokia kaltės samprata, nusistovėjusi vienoje teisės šakoje, negali būti mechaniškai perkeliama į kitą teisės šaką. Atsižvelgiant į reguliuojamų santykių ypatumus, atsakomybės atsiradimo pagrindai, kaltė, jos sąvoka ir turinys gali būti suprantami gana skirtingai, todėl vertėtų trumpai aptarti kaltės klausimą ir kai kurių atskirų teisės šakų požiūriu.

1. 2. 1. Kaltės samprata civilinėje teisėje

Civilinė teisė yra plačiausia teisės šaka, kuri reguliuoja turtinius ir asmeninius neturtinius santykius, susijusius su jų dalyvių asmenybe. Ji išsiskiria iš kitų teisės šakų teisinių santykių reguliavimo specifika (santykio dalyviai juridiniu požiūriu lygiateisiai subjektai, vyrauja dispozityvus reguliavimo metodas), todėl ir civilinė atsakomybė, skirtingai nei baudžiamoji ar administracinė, yra kompensuojamojo pobūdžio ir nukreipta į pažeistų teisių atkūrimą.

⁴⁴ *Apie tai plačiau žr.: Lapė J., Navikas G.* Psichologijos įvadas: vadovėlis. - Vilnius: MRU Leidybos centras, 2003. P. 165 - 219; *Маклаков А. Г.* Общая психология: учебное пособие. - Санкт-Петербург: ПИТЕР, 2000. С. 273 – 415.

⁴⁵ *Šedbaras S.* Administracinė atsakomybė: vadovėlis. - Vilnius: Justitia, 2005. P. 217.

⁴⁶ *Большой юридический словарь / ред. Додонов В. Н.* - Москва : ИНФРА-М, 1997. С. 84.

Kaltė šiuolaikinėje teisės doktrinoje ir teismų praktikoje, kaip teigia V. Mikelėnas, vertinama labai įvairiai: „vieni autoriai kaltę laiko „prieštaringa ar net sofistinė kategorija, kurios turinį sunku nusakyti“. Kiti kaltę tyčios forma vadina „chameleonu“, o klaidą pripažįsta viena iš kaltės formų. Treti kaltę laiko ne tik viena iš civilinės atsakomybės sąlygų, bet ir pagrindiniu civilinės atsakomybės principu“⁴⁷.

Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse⁴⁸ (toliau – LR CK) kaltė pripažįstama bendrąja civilinės atsakomybės atsiradimo sąlyga, išskyrus įstatymų arba sutarties numatytus atvejus, kuriais civilinė atsakomybė atsiranda be kaltės (CK 6.248 str.). Kaltė paprastai apibrėžiama kaip asmens veiksmų išorinis vertinimas pagal objektyviuosius elgesio standartus - laikoma, kad asmuo kaltas, jeigu atsižvelgiant į prievolės esmę bei kitas aplinkybes jis nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus, kiek atitinkamomis sąlygomis buvo būtina. Detaliau kaltės koncepcija plėtojama teisminėje praktikoje: Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) ne vienoje nutartyje yra išaiškinęs, jog kaltės samprata civilinėje ir baudžiamojoje bei administracinėje teisėje skiriasi. Sprendžiant klausimą, ar yra kaltė, civilinėje teisėje vadovaujamosi protingumo, rūpestingumo, atidumo kriterijais, pagal kuriuos vertinamas žalą padariusio asmens elgesys. Be to, pabrėžiama, kad tam tikrų profesijų (notarų, gydytojų, advokatų ir kai kurių kitų) atstovams taikomi griežtesni atidumo, atsargumo, dėmesingumo reikalavimai. Taigi jų „atsakomybę gali lemti bet kuri, net ir pati lengviausia kaltės forma, t. y. bet koks neatidumas, nerūpestingumas, nepakankamas profesinės pareigos atlikimas, profesinės etikos taisyklių pažeidimas“⁴⁹, „klaida ir pan., <...> teismai turi nustatinėti ne tik tyčios ar neatsargumo, bet ir kitokias nusižengimo formas, kurias nulemia būtent profesinės veiklos specifika“⁵⁰.

Nors kaltė, kaip viena iš civilinės atsakomybės sąlygų, įtvirtinta daugelio valstybių civiliniuose kodeksuose⁵¹, vis dėlto kai kurie autoriai kelia diskusinį klausimą, ar kaltė, kaip civilinės atsakomybės principas ir sąlyga, šiuolaikinėje visuomenėje nepraranda savo svarbos, ar netampa ji tik bereikšme prielaida? Pavyzdžiui, latvių kilmės profesorius Kalvis Torgans rašo: „Kaltė, kaip civilinės atsakomybės principas, per šimtmečius išgyveno tiek pakilimų, tiek ir nuopolių. Ar nebus taip, kad XIX amžius į istoriją įeis kaip šio principo „zenito“ laikmetis, o XXI - asis taps šio principo „saulėlydžio“ amžiumi? Panašu į tai.“⁵²

Vienas iš probleminių klausimų, susijusių su kaltės nustatymu civilinėje teisėje, yra objektyvus kaltės supratimas. Ginčų kelia „protingo žmogaus“ samprata. Kaip teigia V. Mikelėnas,

⁴⁷ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995. P. 218 – 219.

⁴⁸ Valstybės žinios. 2000, Nr. 74 – 2262.

⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 3K-3-1140/2001.

⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 3K-3-398/1999.

⁵¹ Kaltė, kaip viena iš civilinės atsakomybės sąlygų, yra įtvirtinta Vokietijos CK 254, 824 str., Šveicarijos prievolių kodekso 41 str., Japonijos CK 709 str., Italijos CK 2043 str., Austrijos CK 1294 str., Graikijos CK 914, 919 str. ir kt.

⁵² Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos = Trends and perspectives in the development of contemporary civil law: mokslinių straipsnių rinkinys / red. Mizaras V. - Vilnius: Justitia, 2007. P. 210.

„protingo žmogaus“ elgesio standarto iš tikrųjų nesurasime jokiame įstatyme. Kiekvienu konkrečiu atveju teismas nustato, kaip būtų elgęsis apdairus, rūpestingas, atidus žmogus konkrečioje situacijoje. Turbūt būtent dėl šių vertinamųjų aspektų bendrosios teisės sistemos valstybėse kaltės nustatymas skirtas prisiekusiųjų kompetencijai. Tuo tarpu kontinentinės teisės šalyse kaltės buvimo ar nebuvimo nustatymas yra teismo uždavinys⁵³. Antra vertus, būtina atsižvelgti ir į tai, jog skirtingose valstybėse gali būti taikomi skirtingi „protingo žmogaus“ elgesio standartai. Pavyzdžiui, Prancūzijoje kaltė suprantama kaip bet koks pareigos nevykdymas ar netinkamas jos vykdymas, nebūdingas *rūpestingai šeimos galvai*. Šiuo atveju taikomas abstraktus visuotinis elgesio standartas, nekonkretizuojant jo atskirai asmenų grupei. Priešingai, Vokietijoje vadovaujama ne bendru standartu, o atskirais elgesio standartais atskiroms asmenų grupėms, atsižvelgiant į asmens amžių, profesiją ir kitas aplinkybes⁵⁴. Toks skirtingas įvairių valstybių požiūris į „protingo žmogaus“ elgesio standarto taikymo ribas nulėmė ir skirtingą civilinės atsakomybės teisinį reguliavimą, taip pat apsprendė ir skirtingą požiūrį į juridinio asmens kaltę⁵⁵.

Kita problema – kaltės ir veiksmų (neveikimo) neteisėtumo santykis. Prancūzijoje bet koks įstatymo pažeidimas suponuoja kaltės buvimą, o kaltė yra ne kas kita, kaip neteisėtas veiksmas ar neveikimas. Tokiu būdu šios dvi civilinės atsakomybės sąlygos sutampa, o nustačius kaltę, nelieka prasmės kalbėti apie veiksmų ar neveikimo neteisėtumą, ir atvirkščiai – nustačius veikos neteisėtumą, nebėra prasmės nustatinėti kaltę. Tuo tarpu Vokietijos teisėje veiksmų (neveikimo) neteisėtumas ir žalą padariusio asmens kaltė išskiriamos kaip dvi savarankiškos atsakomybės sąlygos. Toks kaltės ir neteisėtumo atribojimas prasmingas tuo aspektu, jog yra aišku, kokie veiksmai bus ar yra neteisėti objektyviaja prasme, t. y. aišku, kas turi būti laikoma įstatymo ar sutarties pažeidimu. Be to, nekyla problemų sprendžiant civilinės atsakomybės klausimą, kai objektyvus teisės pažeidimo faktas nustatytas – jei konstatuojama, jog asmuo veikė nesiekdamas išvengti žalingų pasekmių ir kad jo elgesys nesiderina su reikalaujamo elgesio standartu, nustatoma šio asmens kaltė ir jis privalo atlyginti žalą.

Daugumos valstybių civilinės teisės doktrina ir įstatymai skiria dvi kaltės formas: tyčią ir neatsargumą. Savo ruožtu neatsargumas, atsižvelgiant į aplaidumo laipsnį tinkamai vykdant savo pareigas, yra skiriamas į didelį neatsargumą ir paprastą neatsargumą. Tyčia yra apibūdinama kaip asmens elgesys, kuriuo aiškiai siekiama padaryti žalą kitam asmeniui ar jo turtui. Tuo tarpu neatsargumas pasireiškia kaip atsargumo, atidumo, uolumo ir rūpestingumo stoka. Dideliu neatsargumu laikytinas paprastų, visiems suprantamų elgesio taisyklių nesilaikymas arba asmeniui

⁵³ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995. P. 221.

⁵⁴ Ten pat. P. 222.

⁵⁵ *Vienose valstybėse juridinio asmens kaltė pasireiškia jo valdymo organų kalte (Vokietijoje, Šveicarijoje), kitose šalyse juridinio asmens kaltė preziumuojama, jei nustatyta žalą padariusio konkretaus darbuotojo kaltė (Prancūzijoje, Italijoje).*

neabejotinai žinomų saugaus elgesio reikalavimų ignoravimas numatant žalos atsiradimą⁵⁶. Tačiau būtina atsižvelgti į tai, kad civilinėje teisėje atsakomybės atsiradimui ir jos dydžiui kaltės forma reikšmės neturi: civilinė teisė neskiria tiesioginės ir netiesioginės (eventualinės) tyčios⁵⁷; didelis ir paprastas neatsargumas reikšmingi nustatant atsakomybę tik tais atvejais, kai nurodo įstatymas.

Be to, daugelis teisės specialistų, tarp jų ir V. Mikelėnas, pabrėžia, jog civilinės atsakomybės socializacija, nukentėjusiojo interesų apsauga, žmogaus iki galo nekontroliuojamų technologijų skaičiaus augimas verčia palaiptiškai apskritai atsisakyti nuo kaltės, kaip civilinės atsakomybės sąlygos ir principo⁵⁸. Šį faktą iliustruoja daugumoje šalių įtvirtintas ir civilinės atsakomybės be kaltės (absoliučios arba griežtosios atsakomybės) institutas.

Griežtosios atsakomybės, arba atsakomybės be kaltės, teorinis pagrindas - XIX a. pradėta vystyti taip vadinama rizikos teorija, pagal kurią rizika pripažįstama esminiu civilinės atsakomybės be kaltės elementu⁵⁹. Šios teorijos esmę sudaro postulatas: „jeigu asmens veikla ar jo veikloje naudojami daiktai kelia didesnę žalos atsiradimo riziką, o šis asmuo, nors ir suvokdamas egzistuojančią riziką, tačiau jos nepaisydamas, savo veiklos neatsisako, vadinasi, jis prisiima visą atsakomybę už rizikos materializavimąsi, t. y. už žalos atsiradimą“⁶⁰. Pavyzdžiui, didesnio pavojaus šaltinio valdytojas be kaltės atsako už dėl didesnio pavojaus šaltinio padarytą žalą; jo atsakomybę panaikina tik nenugalima jėga, nukentėjusiojo tyčia arba didelis neatsargumas. Šiuolaikine rizikos teorijos kryptimi JAV laikoma taip vadinama „gilios kišenės“ doktrina, kurios esmė ta, kad asmeniui verčiantis tam tikra pavojinga, tačiau pelninga veikla, pvz., įmonei gaminant chemines medžiagas, asmuo iš šios veiklos gaunamo pelno privalo atlyginti dėl tokios veiklos atsiradusią žalą. Taigi jo „gili kišenė, t. y. verslas, duodantis pelną, lemia būtinumą pasirūpinti rizikingos veiklos garantijomis, pvz., apdrausti savo atsakomybę“⁶¹.

Kalbant apie kaltės sampratą civilinėje teisėje, remiantis tuo kas išdėstyta, galima daryti išvadą, jog civilinėje teisėje apie kaltę kalbama ne kaip apie vidinį žalą padariusio asmens savo veiksmų vertinimą ar kaip jo elgesio visuomeninį pasmerkimą, o kaip apie socialinio asmens elgesio teisinį vertinimo matą. Asmens išgyvenimai, jo požiūris į savo veiksmus, į veiksmų pasekmes neturi įtakos nei civilinės atsakomybės taikymui, nei atlygintos žalos dydžiui – teismą domina tik žalą padariusio asmens faktinio elgesio ir tam tikro elgesio standarto santykis.

⁵⁶ Civilinė teisė. Prievolių teisė: vadovėlis / red. *Ambrasienė D., Baranauskas E.* - Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004. P. 189; Гражданское право: учебник / ред. *Сергеева А.П., Толстой Ю.К.* - Москва: Проспект, 1998. С. 575 – 576.

⁵⁷ *Civilinėje teisėje žinoma tik tiesioginė tyčia, o netiesioginė tyčia priskiriama neatsargumui.*

⁵⁸ *Mikelėnas V.* Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995. P. 228.

⁵⁹ *Kai kurie rusų autoriai riziką įvardija kaip minimalų kaltės laipsnį*- žr.: Гражданское право: учебник / ред. *Суханов Е. А.* - Москва: БЕК, 2003. С. 447.

⁶⁰ *Mikelėnas V.* Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995. P. 229.

⁶¹ Ten pat. P. 230.

1. 2. 2. Kaltės samprata tarptautinėje teisėje

Tarptautinė teisė⁶² yra specifinė teisės šaka, kuri reguliuoja tarpvalstybinius teisinius santykius arba santykius, kurie vienaip ar kitaip yra tarptautinės politikos išraiška. Normos, nustatančios atsakomybę tarptautinėje teisėje yra paprotinės, todėl išsiaiškinti jų tikrąjį turinį nėra lengva, tuo labiau, kad pati tarptautinės teisinės atsakomybės praktika yra gana įvairi, dažnai net prieštaringa. Dėl tokio nevienareikšmio požiūrio į teisinę atsakomybę tarptautinėje teisėje iškyla ir kaltės sampratos problema, kurią skirtingi autoriai traktuoja ganėtinai skirtingai.

Ilgą laiką tarptautinėje teisėje vyravo civilistinė tarptautinės teisinės atsakomybės koncepcija, remiantis kuria atsakomybė tarptautinėje teisėje buvo suprantama kaip pažeidėjo prievolė atlyginti padarytą žalą. Dažnai civilistinės atsakomybės supratimas buvo aiškinamas tuo, kad tarptautinės teisės išsivystymo lygis nėra aukštas, todėl joje nėra skirtumo tarp civilinės ir baudžiamosios atsakomybės. Tokio požiūrio laikėsi garsus italų tarptautininkas D. Ancilotis (*D. Anzilotti*), tarptautinę teisę vadinęs primityvia teisės šaka, ir teigęs, jog valstybės atsakomybei būdingas tik reparačinis, bet ne satisfakcinis charakteris, todėl nukentėjusioji valstybė tegali reikalauti žalos atlyginimo, kuris, beje, ankstenėse teisės vystymosi stadijose buvo suvokiamas ir kaip bausmė⁶³.

Po I-ojo pasaulinio karo tarptautinės teisės moksle atsirado naujos koncepcijos, kurios aiškiai skyrė tarptautinėje teisėje civilinę ir baudžiamąją atsakomybę. Pavyzdžiui, Kubos teisininkas Garsia Amadoras (*F. V. Garcia Amador*) pabrėžia, jog „tarptautinių prievolių pažeidimo ar neįvykdymo pasekmėmis gali būti arba baudžiamoji, arba civilinė atsakomybė, arba abi šios formos kartu priklausomai nuo prievolės pobūdžio. Prievolės pobūdis savo ruožtu priklauso nuo to, ar tarptautinė teisė laiko šį aktą kriminaliniu veiksnu, ar tik neteisėtu pažeidimu“⁶⁴. Tuo tarpu rusų teisės specialistai, tarp jų profesorius D. B. Levinas (*Левин Д. Б.*), teigia, kad atsakomybė pagal šiuolaikinę tarptautinę teisę yra specifinė ir negali būti sutapatinama su baudžiamąja ar civiline atsakomybe – tai kolektyvinė politinė atsakomybė, nors savo atskiromis formomis ir primenanti atsakomybę pagal baudžiamąją bei civilinę teisę⁶⁵.

Kaltės klausimas, ir apskritai atsakomybės pagrindo nustatymas, tarptautinės teisės teorijoje yra vienas labiausiai ginčytinų dalykų. Klasikinėje tarptautinės teisės doktrinoje vyravo Hugo Grocijaus koncepcija, pagal kurią faktas, sukeliantis tarptautinę atsakomybę, privalo būti ne tik priešingas tarptautinei teisei, bet turi būti ir nusikalstamo pobūdžio, t. y. tarptautinės teisės subjektas (valstybė) turi būti subjektyviai kaltas. Tuo tarpu D. Anciločio plėtotą objektyviosios atsakomybės teorija vadovaujasi garantijos idėja, kur subjektyvioji kaltė nevaidina jokio vaidmens. Čia

⁶² Šis terminas dažniausiai yra viešosios tarptautinės teisės sinonimas, todėl jį vartojant nekalbama apie tarptautinę privatinę teisę.

⁶³ Тункин Г. И. Теория международного права. - Москва: Зерцало, 2006. С. 343.

⁶⁴ Kūris P. Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos. – Vilnius: 1970. P. 7.

⁶⁵ Ten pat. P. 8.

atsakomybė grindžiama priežastiniu ryšiu tarp valstybės ar kito tarptautinės teisės subjekto veiklos ir fakto, priešingo tarptautinei teisei. Greta šių teorijų atsakomybės pagrindo klausimu vystytos ir kompromisinės koncepcijos, vienos kurių kalbę, kaip atsakomybės pagrindą, pripažino tik neveikimu padarytiems deliktams; kitų atstovai, pvz., H. Tripelis (*H. Triepel*), kalbę pripažino tik esant prievolei atlyginti žalą⁶⁶.

Žymus rusų teisės specialistas A. Traininas (*Трайнин А. Н.*) kaltės problemą analizuoja kritikuodamas valstybės baudžiamosios atsakomybės teoriją. Jis, iš esmės pritardamas D. Anciločio išsakytai pozicijai, teigė, kad dauguma baudžiamosios teisės institutų, taip pat kaltės kategorija, iš viso negali būti taikomi valstybei. Mokslininkas pabrėžia, jog abi kaltės formos – tyčia ir neatsargumas – reiškia valios kaip psichologinio akto pasireiškimą, todėl gali būti priskiriamos tik atskiram asmeniui, bet ne valstybei kaip visumai⁶⁷. Tuo tarpu G. Tunkinas (*Тункин Г. И.*) nesutinka su tuo, kad valstybei, kaip tarptautinės teisės subjektui, negali būti taikoma kaltės kategorija⁶⁸. Anot jo, kaltės sąvoka tarptautinėje teisėje yra specifinė, tačiau šios sąvokos specifikos jis neatskleidė.

Plėtodamas G. Tunkino mintis D. Levinas nurodė, jog, nors valstybės, t. y. pagrindinio tarptautinių santykių dalyvio, valia yra abstrakti sąvoka, tačiau ji visai reali kategorija. Pasak jo, valstybės valia, valstybės kaltė, be abejo, skiriasi nuo individo ir turi savo ypatybių. Neabejotina, kad valstybės veikla tarptautiniuose santykiuose yra jos valios pasireiškimas - valstybės veiksmai tarptautinėje arenoje yra valiniai ir tikslingi, todėl vertinant tokius veiksmus, jų rezultatus, būtina atsižvelgti į subjektyvius faktorius, kurie glūdi tos veiklos pagrinduose, ir į politinius tikslus, kurių siekė konkreti valstybė savo veikla. Ir nors valstybė veikia per savo aukščiausius organus, jos valia negali būti suvedama į pareigūnų (individų) valią – ji egzistuoja atskirai⁶⁹.

D. Levinas kalbę tarptautinėje teisėje apibrėžė kaip teisės subjekto supratimą apie priežastinį ryšį, esantį tarp jo ir veiksmų (neveikimo) bei padarytos žalos. Tuo tarpu J. Petrovskis (*Петровский Ю. В.*) kaltės sąvoką traktuoja kur kas plačiau, neapsiribodamas vien priežastinio ryšio suvokimu⁷⁰. Anot jo, suvokimo procesas daug sudėtingesnis ir apima veiksmų pobūdžio įvertinimą bei savo elgesio neteisėtumo supratimą, nes tarptautinėje teisėje patys jos subjektai – valstybės – yra teisės normų kūrėjai ir vien dėl to privalo šias normas žinoti, t. y. atlikdami tam tikrus veiksmus privalo žinoti, ar jie prieštarauja tarptautinei teisei, ar ne.

Vis dėlto atsižvelgiant į egzistuojančias skirtingų nuomonių stovyklas kaltės klausimu tarptautinėje teisėje, kaltė, kaip savarankiškas ir būtinas valstybės įvykdyto teisės pažeidimo požymis, nebuvo įtraukta į Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos patvirtintą Valstybių

⁶⁶ *Apie šias teorijas išsamiau žr.: Анцилотти Д. Курс международного прпра. – Москва: 1961. С. 415.*

⁶⁷ *Тункин Г. И. Теория международного права. – Москва: Зерцало, 2006. С. 359 – 360.*

⁶⁸ *Kūris P. Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos. – Vilnius: 1970. P. 11.*

⁶⁹ Ten pat. P. 12.

⁷⁰ Ten pat. P. 12 - 13.

atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus straipsnių projektą⁷¹. Nugalėjo pozicija, jog kaltė yra psichologinio pobūdžio kategorija, kuri sunkiai pritaikoma tokiam teisės subjektui kaip valstybė. Čia įtvirtintas bendrasis principas, jog bet koks valstybės įvykdytas tarptautinės teisės pažeidimas užtraukia šios valstybės tarptautinę atsakomybę. Subjektyviuoju pažeidimo elementu laikoma veika, kurią galima priskirti valstybei kaip tarptautinės teisės subjektui; objektyviuoju – tarptautinio įsipareigojimo pažeidimas, įvykdytas konkrečia veika. Tokia tarptautinės teisės pažeidimo sudėtis (be kaltės elemento), įtvirtinta minėto projekto 2 straipsnyje, atspindi tradicinę, tačiau, kaip teigia V. Vadapalas, realistinę ir pragmatinę koncepciją, kurią dar XX a. pradžioje sukūrė profesorius D. Ancilotis⁷².

Tarptautinės teisės doktrinoje bei praktikoje taip pat išskiriama atsakomybė, kylanti nesant ne tik kaltės, bet ir paties teisės pažeidimo, kitaip tariant, atsakomybė už žalą, padarytą valstybių teisėtais veiksmais. Tokios rūšies atsakomybės atsiradimą lėmė spartus mokslo ir technologijų vystymasis, naujų energijos formų, kaip branduolinių įrenginių ir pan., eksploatacija. Taigi tarptautinėje teisėje pradedama vartoti valstybių vidaus teisėje gana seniai įsigalėjusi padidinto pavojaus šaltinio sąvoka.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje oficialiai pritariama nuostatai, jog valstybės ar kito tarptautinės teisės subjekto atsakomybė egzistuoja objektyviai, t. y. ji siejama su tarptautinės teisės pažeidimo padarymo faktu, todėl kaltė, kaip atsakomybės pagrindas, neturi teisinės reikšmės.

1. 2. 3. Kaltės samprata administracinėje teisėje

Klasikinė teisinės atsakomybės bei kaltės samprata suformuluota administracinėje teisėje, kuri, beje, turi nemažai panašumų su baudžiamosios teisės šaka. Dauguma autorių, atribodami administracinę ir baudžiamąją atsakomybę, pirmiausiai pabrėžia materialųjį teisės pažeidimo kriterijų – visuomenei sukulto pavojaus, padarytos žalos dydį⁷³; kaip teigia S. Šedbaras, administraciniai teisės pažeidimai - tai mažiau pavojingos veikos, kuriomis dažniausiai kėsiamasi į nustatytą valstybės valdymo tvarką⁷⁴.

Teisės moksle administracinė atsakomybė apibrėžiama kaip savarankiška atsakomybės rūšis, taikoma kaltiems asmenims, padariusiems administracinės teisės pažeidimus, skiriant jiems ir realizuojant įstatymų numatytas administracines nuobaudas, turint tikslą kovoti su teisės pažeidimais, užtikrinti teisėtumą ir teisėtvarką⁷⁵.

⁷¹ *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 258 – 273.

⁷² *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. – Vilnius: Eugrimas, 2006. P. 399.

⁷³ *Бахрах Д. Н., Россинский Б. В., Стариков Ю. Н.* Административное право: учебник. -Москва: Норма, 2005. С. 527.

⁷⁴ *Šedbaras S.* Administracinė atsakomybė: vadovėlis. – Vilnius: Justitia, 2005. P. 68.

⁷⁵ *Petkevičius P.* Administracinė atsakomybė. – Vilnius: Justitia, 1996. P. 14.

Kaip ir baudžiamojoje, taip ir administracinėje teisėje galioja svarbus nekaltumo prezumpcijos principas, reiškiantis, kad asmuo laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta įstatymų nustatyta tvarka. Tai, kad administracinė atsakomybėn asmenys gali būti traukiami tik esant kaltei, patvirtina ir tokie autoriai, kaip A. Abramavičius, V. Mikelėnas, teigiantys: „Veikos kaltumas reiškia, kad veika turi būti padaroma tyčia arba neatsargiai. Kaltės buvimas – tai būtinas administracinio teisės pažeidimo požymis. Nesant kaltės, veika negali būti pripažinta administraciniu teisės pažeidimu, o asmuo patrauktas administracinėn atsakomybėn. Asmuo atsako tik už kaltai padarytą teisės pažeidimą“⁷⁶.

Kaltė administracinėje teisėje suprantama kaip asmens vidinis psichinis santykis su padaryta veika ir jos padariniais⁷⁷. Tai svarbiausias iš subjektyviųjų administracinio nusižengimo požymių, parodantis asmens suvokimą, kokią veiką jis daro, kokių pasekmių tai sukels, pasireiškiantis tyčia arba neatsargumu.

Šiandieninio Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso⁷⁸ (toliau – ATPK) 10 straipsnyje pateikiamas toks tyčios apibrėžimas: „Administracinės teisės pažeidimas laikomas padarytu tyčia, jeigu jį padaręs asmuo suprato priešingą teisei savo veikimo arba neveikimo pobūdį, numatė žalingas jo pasekmes ir jų norėjo arba nors ir nenorėjo šių pasekmių, bet sąmoningai leido joms kilti“. Taigi tyčinės kaltės turinys apima asmens veikos priešingumo teisei suvokimą bei žalingų padarinių numatymą, o atsižvelgiant į padarinių norėjimą ar nenorėjimą išskiriamos tiesioginė ir netiesioginė tyčia, kas būdinga ir baudžiamajai teisei.

Verta pabrėžti, jog Teisingumo ministerijos parengto Administracinių teisės pažeidimų kodekso 2004 m. projekte teisioginės tyčios apibrėžimas yra tikslesnis⁷⁹.

Kita kaltės forma yra neatsargumas, kuris apibrėžiamas ATPK 11 straipsnyje: „Administracinis teisės pažeidimas laikomas padarytu dėl neatsargumo, jei jį padaręs asmuo numatė, kad jo veikimas arba neveikimas gali sukelti žalingas pasekmes, bet lengvabūdiškai tikėjosi, kad jų bus išvengta, arba nenumatė, kad gali kilti tokios pasekmės, nors turėjo ir galėjo jas numatyti“. Kaip ir tyčia, neatsargumas taip pat yra dvejojo pobūdžio – išskiriamos tokios jo formos, kaip lengvabūdiškas pasitikėjimas ir nerūpestingumas.

Anot S. Šedbaro, galima diskutuoti, ar gali apskritai kilti administracinė atsakomybė dėl nerūpestingumo⁸⁰. Pats pažeidimas yra ne tiek pavojingas visuomenei kaip nusikaltimas, todėl

⁷⁶ Abramavičius A., Mikelėnas V. Įmonių vadovų teisinė atsakomybė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 1998. P. 13.

⁷⁷ Административное право: учебник / Думпиев Ю. А., Евтеева А. А., Петров С.М.- Москва: Эксмо, 2005. С. 291.

⁷⁸ Valstybės žinios. 1985, Nr. 1 – 1.

⁷⁹ Jame teigiama, kad administracinės teisės pažeidimas yra padarytas tiesiogine tyčia, jeigu: 1) jį darydamas asmuo suvokė priešingą teisei savo veikos pobūdį ir norėjo taip veikti; 2) jį darydamas asmuo suvokė priešingą teisei savo veikos pobūdį, numatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti štame kodekse numatyti padariniai, ir jų norėjo.

⁸⁰ Šedbaras S. Administracinė atsakomybė: vadovėlis. – Vilnius: Justitia, 2005. P. 220.

bausti už nerūpestingumą ir įrodinėti tokią kaltę administracinės atsakomybės atveju taip pat pakankamai keblu. Užsienio valstybių administracinės teisės įstatymuose šiuo klausimu vyrauja atsargesnė pozicija. Pavyzdžiui, Vokietijoje galiojančiame Tvarkos pažeidimo įstatyme numatyta, kad atsakomybė gali būti taikoma tik už tyčinį tvarkos pažeidimą, o už neatsargų teisės pažeidimą atsakomybė atsiranda tik kai tai aiškiai pasakyta įstatyme. To paties įstatymo 11 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad jei asmuo, darydamas tam tikrus veiksmus, nesuvokia visų aplinkybių, t. y. klysta ir mano, jog ji nėra baudžiama, ši jo veika pripažįstama netyčine⁸¹.

Administracinių teisės pažeidimų kodekso 2004 m. projekte⁸² neatsargumo apibrėžimas yra kiek kitoks nei šiandieniniame galiojančiame kodekse. Projekte numatyta, jog administracinis teisės pažeidimas laikomas padarytu dėl neatsargumo, jeigu jis padarytas dėl nusikalstamo pasitikėjimo arba nusikalstamo nerūpestingumo. Šios projekto nuostatos, pasak S. Šedbaro, kelia tam tikrų abejonių⁸³. Tokios kategorijos kaip „nusikalstamas“ įtvirtinimas, be abejonės, sukeltų sunkumų atskiriant administracinę atsakomybę nuo baudžiamosios.

Ne mažiau diskusijų administracinės teisės teorijoje bei praktikoje kelia juridinio asmens kaltės nustatymo klausimas. Civilinėje teisėje galioja skolininko kaltumo prezumpcija, t. y. kaltės nereikia įrodinėti, todėl juridinio asmens kaltės nustatymas nėra problemiškas, skirtingai nei administracinėje, taip pat ir baudžiamojoje teisėje, kur galioja nekaltumo prezumpcija. Kadangi kaltė siejama su žmonėms būdingomis savybėmis – mąstymu, protine veikla, psichine būseną, juridinis asmuo, nors ir turi savo teisinį identitetą ir yra pripažįstamas savarankišku teisinių santykių dalyviu, jis nėra žmogus ir negali savarankiškai mąstyti, suvokti savo veiksmų esmės, neįmanoma nustatyti jo psichinės būklės. L. Meškys, analizuodamas kaltės nustatymo problemas ir jų sprendimo būdus, išskiria tris juridinio asmens atsakomybės teorijas, remiantis kuriomis gali būti išspręsta juridinio asmens kaltės nustatymo problema ir dėl to juridinis asmuo galėtų būti traukiamas administracinėn atsakomybėn: 1) netiesioginės atsakomybės (*vicarious liability*) teorija, pagal kurią juridinio asmens kaltė nustatoma perkeliant fizinio asmens, veikusio neviršijant juridinio asmens įgaliojimų juridinio asmens vardu ir jo naudai bei padariusio administracinį teisės pažeidimą, kaltę; 2) identifikavimo (*alter ego*) koncepcija – remiantis šia teorija, juridinis asmuo sutapatinamas su savo dalyviais – fizinais asmenimis, kurie juridinio asmens valdymo procese užima aukščiausias pareigas ir turi lemiamą sprendimų priėmimo teisę: tokio asmens kaltė laikytina juridinio asmens kalte; ir 3) *corporate culture* teorija, anot kurios juridinio asmens kaltė nustatoma

⁸¹ Ten pat. P. 221.

⁸² Administracinių teisės pažeidimų kodekso projektas. Nr. IXP – 3939. Pateiktas 2004 m. lapkričio mėn. 3 d. // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=244306&p_query=&p_tr2= [apilankyta 2008.06.02].

⁸³ Šedbaras S. Administracinė atsakomybė: vadovėlis. – Vilnius: Justitia, 2005. P. 221.

tiesiogiai, atsižvelgiant į juridinio asmens sprendimų priėmimo struktūrą, tikslus, vyraujančią mentalitetą įstatymų laikymosi atžvilgiu⁸⁴.

Rusijos Federacijos ATPK numato administracinę atsakomybę ir juridinių asmenų atžvilgiu, kuriems galioja specialios kaltės nustatymo taisyklės. Kaltu juridinis asmuo pripažįstamas tuomet, kai nustatoma, jog tas juridinis asmuo nesiėmė visų reikalingų priemonių, kurios užtikrintų taisyklių bei įstatymų, numatančių administracinę atsakomybę, laikymąsi⁸⁵. Kai kurie rusų autoriai teigia, kad įmonės atsakančios be kaltės⁸⁶.

Mūsų valstybėje nėra pripažįstama objektyvaus pakaltinimo galimybė, taikant administracinę atsakomybę juridiniams asmenims. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne kartą pažymėjo, jog turi būti laikomasi visų administracinei atsakomybei taikyti nustatytų reikalavimų, nustatyta kaltės forma, atsakomybę lengvinančios bei sunkinančios aplinkybės: „<...> *įstatymuose numatytos sankcijos turi būti taikomos tik už padarytus mokesčių teisės pažeidimus, <...> priklausomai nuo mokesčių mokėtojo kaltės (mokestinės prievolės neįvykdymas dėl aplaidumo, mokestinės prievolės neįvykdymas dėl didelio aplaidumo, piktybinis mokesčių įstatymų pažeidimas). Iš to seka, kad atsakomybė turi būti taikoma tik už padarytus ir įrodytus mokesčių teisės pažeidimus ir mokesčių administratoriaus pareiga yra išaiškinti, ar buvo padarytas mokesčių įstatymo pažeidimas ir, įvertinus mokesčio mokėtojo veiksmus, taikyti administracinę atsakomybę, kuri turi būti realizuojama įstatymų nustatyta tvarka laikantis teisėtumo ir kitų sąžiningo proceso principų*“⁸⁷.

Galima drąsiai sakyti, kad glaudžiausiai su baudžiamąja teise susijusi būtent administracinė teisė. Šioms teisės šakoms būdingi panašūs institutai, jų abiejų atsakomybė yra vieša, galioja nekaltumo prezumpcijos principas, o kaltė abiejų teisinių šakų kontekste egzistuoja kaip svarbiausias subjektyvusis negatyviosios teisinės atsakomybės pagrindas. Tačiau kaltės samprata baudžiamosioje teisėje, kaip matysime, nėra visiškai tapati administracinei teisinei kaltei.

⁸⁴ Meškys L. Juridinių asmenų administracinė atsakomybė: kaltės nustatymo problemos ir sprendimo būdai // Jurisprudencija, 2006, t. 4 (82). P. 61 – 68.

⁸⁵ Административное право: учебник / Дмитриев Ю. А., Евтеева А. А., Петров С.М. - Москва: Эксмо, 2005. С. 292.

⁸⁶ Административное право / ред. Козлов Ю., Попов Л. – Москва: Юристъ, 2000. С. 344 – 346.

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 3K-7-204/2000.

2. KALTĖ IR JOS AIŠKINIMAS BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE: MOKSLINĖS KALTĖS KONCEPCIJOS

2. 1. Įvadinės pastabos

Žvelgiant į kaltės sampratą baudžiamajoje teisėje iš istorinių pozicijų, galima pastebėti, jog įvairiais istoriniais laikotarpiais ji nebuvo vienareikšmė. Kraujo keršto viešpatavimo epochoje kaltė buvo suprantama tik kaip žalos padarymo faktas, o kaltės laipsnį nulemdavo žalos dydis. Laikui bėgant, daugiausiai dėl kanonų teisės įtakos, pakitęs požiūris į žmogaus nusikalstamą elgesį keitė požiūrį ir į kaltę – asmens veikoje pradėta matyti valią, kuri yra veikslių priežastis. Būtent „pikta valia“ - noras sukelti pasekmes - tapo kaltės turiniu. Kaltės institutas išgyveno sudėtingą vystymosi procesą, pradedant religiniu ar antropologiniu kaltės traktavimu, baigiant socialiai determinuotu kaltės supratimu⁸⁸. Ir nors atrodo, kad šiandieninė kaltės samprata baudžiamajoje teisėje jau nusistovėjusi, vis dėlto kaltės problema yra bene sudėtingiausia baudžiamosios teisės dalis.

Lietuvos Respublikos BK, kaip ir daugelio užsienio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose, nėra suformuluota kaltės sąvoka, nors kai kurių autorių nuomone, įstatymiškas kaltės apibrėžimo įtvirtinimas ypač reikalingas⁸⁹. Minėtai pozicijai, mano manymu, iš dalies galima pritarti – įstatymo leidėjo suformuluota kaltės definicija galbūt padėtų aiškiau suprasti kaltės struktūrą, jos turinį. Kita vertus, įstatymo formuluotės turi būti lakoniškos, neperteklinės, todėl svarbesnis vaidmuo šiuo atveju turėtų tekti doktrininiam kaltės instituto išaiškinimui: tvirta ir neprieštaringa teorinė bazė padėtų užpildyti kaltės neapibrėžtumo spragas bei tinkamai taikyti šį institutą. Mūsų šalies baudžiamajame įstatyme nerasime jokios nuorodos į kokią nors konkrečią baudžiamajoje teisėje egzistuojančią kaltės sampratą (mokslinę koncepciją). Todėl, kaip teigia S. Bikelis, „baudžiamosios teisės doktrina iš esmės yra laisva rinktis, kokia kaltės samprata vadovautis. Renkantis, kuriai iš kaltės teorijų galima būtų suteikti pirmenybę <...>, būtina įsitikinti, kad teorija yra nuosekli ir tenkina baudžiamosios teisės poreikius <...>, kad jos teiginiai harmoningai dera su atskiromis BK nuostatomis“⁹⁰.

Teisinėje literatūroje išskiriamos kelios esminės mokslinės kaltės koncepcijos. Rusų autoriai dažniausiai mini dvi egzistuojančias kaltės teorijas: psichologinę ir vertinamąją⁹¹, tačiau greta kiti

⁸⁸ *Apie kaltės instituto baudžiamajoje teisėje istorinę raidą plačiau žr.:* Baudžiamoji teisė: bendroji dalis / A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kt. – 3-asis leid., patais. ir papild. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 202 – 203; Уголовное право России. Общая часть: учебник / ред. Ковалев О. Г. - Москва: Дашков и К°, 2007. С. 283 – 284.

⁸⁹ *Apie tai plačiau:* Российское уголовное право: общая часть: учебник / ред. Комиссаров В. С. - Санкт-Петербург: Питер, 2005. С. 179.

⁹⁰ Bikelis S. Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 12.

⁹¹ Уголовное право: часть общая, часть особенная: учебник / под ред. Гаухмана Л. Д. – Москва: Юриспруденция, 1999. С. 122; Уголовное право: учебник / Прохоров Л. А., Прохорова М. Л. - Москва: Юристъ, 1999. С. 72; Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. Кропачева Н. М. и др. - Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного унив, 2006. С. 462 – 463.

autorai kalba ir apie trečiąją – antropologinę, arba kitaip tariant, pavojingos būsenos koncepciją⁹². Vokiškosios tradicijos baudžiamosios teisės moksle taip pat kalbama iš esmės apie dvi kaltės sampratas - psichologinę ir norminę - pirmenybę atiduodant pastarajai⁹³.

Nors kaltės teorijų skaičiaus bei jų turinio atžvilgiu vieningos mokslininkų nuomonės nėra, vis dėlto galima išskirti dvi pagrindines kaltės sampratų grupes: 1) psichologinę kaltės sampratų kryptį ir 2) norminę kaltės sampratų kryptį. Tokių kaltės teorijų priskyrimą vienai ar kitai krypčiai, kaip teigia S. Bikelis, pirmiausiai lemia principinė nuostata, akcentuojama apibrėžiant kaltę⁹⁴. Psichologinės kaltės sampratų kryptis kaltę apibūdina kaip tam tikrą asmens psichinį santykį su baudžiamąjį įstatymo specialiosios dalies straipsnio dispozicijoje aprašytais *objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais*, tuo tarpu norminės krypties kaltės teorijos akcentuoja asmens psichinį santykį su *teisės normų reikalavimais* (teisės normų ginamomis vertybėmis).

Kaip yra pastebėjęs S. Bikelis, minėtos kryptys gryniausiu pavidalu pasireiškia dvejose kraštutinėse teorijose – grynojoje psichologinėje ir grynojoje norminėje kaltės teorijoje. Ne tokios radikalios yra socialinė – psichologinė kaltės teorija, norminė kaltės samprata (dominuojanti Vokietijos baudžiamosios teisės sistemos valstybėse) bei rusiškas – tarybinis jos variantas – vertinamoji kaltės koncepcija. Socialinė – psichologinė kaltės teorija artimesnė grynajai psichologinei kaltės teorijai, nes akcentuoja kaltininko psichinį santykį su objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais, tačiau šiek tiek reikšmės teikia ir asmens santykiui su teisės normų reikalavimais. Tuo tarpu norminė ir vertinamoji kaltės teorijos pirmiausiai išryškina asmens nepakankamai pagarbų, priešišką požiūrį į teisės normų ginamas vertybes, bet kartu skiria nemažai dėmesio ir psichiniam jo santykiui su objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais⁹⁵.

Reikia pastebėti, jog teisinėje literatūroje kalbant apie psichologinės krypties teorijų pavadinimus, susiduriama su jų vartojimo kontrastu: minimos psichologinė⁹⁶, socialinė⁹⁷, psichologinė – socialinė⁹⁸, psichologinė – norminė⁹⁹ teorijos, todėl pasidaro nebeaišku, ar kalbama

⁹² Лунеев В. В. Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000. С. 10; Скляр Е. В. Вина и мотивы преступного поведения. - Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова, Юридический центр Пресс, 2004. С. 7; Нерсесян В. А. Ответственность за неосторожные преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. С. 10.

⁹³ Wessels J. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 130.

⁹⁴ Bikelis S. Tučinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 12.

⁹⁵ Ten pat.

⁹⁶ Пудовочкин Ю. Е. Понятие, принципы и источники уголовного права сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 114; Парог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 64; Скляр Е. В. Вина и мотивы преступного поведения. - Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова, Юридический центр Пресс, 2004. С. 7.

⁹⁷ Baudžiamoji teisė: bendroji dalis / A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kt. – 3-asis leid., patais. ir papild. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 203.

⁹⁸ Козлов А. П. Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 564.

⁹⁹ Лунеев В. В. Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000. С. 12.

apie skirtingas koncepcijas, ar skirtingi pavadinimai iš tikrųjų atspindi vieną ir tą pačią teoriją ir tėra paprasčiausi sinonimai?

Grynosios psichologinės kaltės teorijos terminą vartojo F. fon Listas (*F. von Liszt*), austrų kilmės kriminologas, vienas žymiausių Vokietijos baudžiamosios teisės mokslininkų, gyvenusių XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Tačiau šiandieniniai Vokietijos baudžiamosios teisės specialistai grynąją psichologinę ir socialinę - psichologinę kaltės teorijas įvardija bendru psichologinės kaltės teorijos pavadinimu¹⁰⁰. Kaip pažymi S. Bikelis, tokia vokiečių mokslininkų pozicija neturėtų kelti didelės nuostabos – kadangi Vokietijos baudžiamosios teisės moksle psichologinės kaltės kryptis susilaukė daug kritikos ir ji „buvo pripažinta kaip negalinti padėti išspręsti baudžiamajai teisei keliamų uždavinių <...>, todėl galima suprasti šių mokslininkų nenorą išskirti atmetos krypties teorijas ir analizuoti jų ypatumus“¹⁰¹. Vis dėlto siekiant visapusiško aiškumo darbo eigoje bus vartojamas grynosios psichologinės kaltės teorijos terminas, o kita psichologinės krypties kaltės teorija bus įvardijama socialine - psichologine, tokiu būdu atribojant ją nuo pirmosios ir parodant jos vietą kaltės teorijų sistemoje: žodis „socialinė“ leidžia ją atskirti nuo kitos tai pačiai krypciai priklausančios teorijos ir orientuoja į kaltės socialinį turinį, o termino „psichologinė“ vartojimas kartu parodo jos priklausomumą psichologinės kaltės sampratų grupei.

Vertėtų atkreipti dėmesį ir į tai, jog dažnai literatūroje tapatinami vertinamosios ir norminės kaltės teorijų pavadinimai (pvz., V. V. Lunejevas (*Лунеев В. В.*) tai pačiai mokslinei koncepcijai apibūdinti vartoja ne tik žodžius „vertinamoji“, „norminė“, bet dar ir „etinė“)¹⁰². Vis dėlto vertinamoji ir norminė kaltės teorijos nėra visiškai identiškios. Pavienių rusų autorių plėtota vertinamoji kaltės koncepcija sovietmečio Rusijoje susilaukė gana griežtos kritikos: ji buvo įvardinta kaip „antimokslinė“ ir „kenksminga“¹⁰³, nes dauguma mokslininkų joje išvėlgė politinį turinį¹⁰⁴. Tuo tarpu Vokietijoje norminė kaltės teorija buvo ir šiomis dienomis vis dar yra vyraujanti bei visuotinai pripažinta. Nepaisant šių dviejų teorijų atstovų skirtingų požiūrių, juos vienija pagrindinė idėja, jog kaltė yra ne kas kita, kaip asmens neigiamas požiūris į visuomenėje priimtas vertybes, o pripažinimas kaltu – tai jo pasmerkimas.

Taip pat kalbant apie mokslines kaltės koncepcijas baudžiamojoje teisėje, svarbu atsižvelgti į tam tikrą autorių nenuoseklumą šiuo klausimu. Pavyzdžiui, rusų mokslininką A. Rarogą (*Рарог А.*) galima būtų vadinti tipišku socialinės – psichologinės kaltės mokyklos atstovu, tačiau jo

¹⁰⁰ Bikelis S. Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 13.

¹⁰¹ Ten pat.

¹⁰² *Лунеев В. В. Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000. С. 10.*

¹⁰³ Там же. С. 12.

¹⁰⁴ *Скляров Е. В. Вина и мотивы преступного поведения. - Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова, Юридический центр Пресс, 2004. С. 8.*

darbuose taip pat išvelgiamos idėjos, būdingos būtent grynajai psichologinei kaltės sampratai¹⁰⁵. P. Dagelis (*Дажел П.*), D. Kotovas (*Котов Д.*), N. Kuznecova (*Кузнецова Н.*) ir I. Tiažkova (*Тяжкова И.*) prie socialinės – psichologinės kaltės teorijos šalininkų taip pat priskiriami su išlyga, nes minėti mokslininkai griežtai atriboja teoriją nuo praktikos teigdami, jog teisme nereikia įrodinėti kaltės socialinio turinio, nors jų išdėstytos idėjos visiškai atitinka socialinę – psichologinę kaltės sampratą¹⁰⁶. Šios priežastys neleidžia vienareikšmiškai jų priskirti vienai ar kitai kaltės „stovyklai“, todėl apie tokių autorių atstovavimą konkrečiai kaltės teorijai galima kalbėti tik sąlyginai.

Turint omenyje visus šiuos ypatumus trumpai aptarsime kiekvieną iš minėtų mokslinių kaltės koncepcijų atskirai: atkreipsime dėmesį į jų atsiradimo priežastis, kaltės formuluotes bei pagrindinius teiginius.

2. 2. Grynoji psichologinė kaltės teorija

Kaltė, pasak profesoriaus T. Lenknerio (*T. Lenckner*), tai realiai vykstančių psichologinių procesų, tiksliau tariant, subjekto santykio su jo veika, „veidrodinis“ atspindys¹⁰⁷. Šis mokslininko pastebėjimas iš esmės ir parodo, kur glūdi grynios psichologinės kaltės teorijos, suklestėjusios XIX a. viduryje, „šaknys“. Grynios psichologinės kaltės teorijos atsiradimą ir įsigalėjimą baudžiamosioje teisėje mokslininkai sieja su XIX šimtmečio paskutiniuoju periodu, su tuo metu viešpatavusiu natūralistiniu mąstymu, remiantis kuriuo į žmogų buvo žvelgiama kaip į determinuotą gamtos objektą: „mums esą tereikia suvokti dėsnius, kurie, nelyginant dangaus kūnų mechanika, nulemia žmogaus ir visuomenės egzistenciją, ir tikslingai panaudoti šią patirtį“¹⁰⁸. Taigi naujųjų amžių socialinės problemos ir mokslo pažanga nusikalstamumą paverčia empirinių mokslų dalyku – pradedama neabejoti, jog visas teisinės kategorijas galima išvesti ir paaiškinti tiksliausiuose gamtos moksluose vartojamų sąvokų pagalba, o jų turinį patikrinti ir įrodyti vadovaujantis empiriniais metodais. Ši grynoji psichologinė kaltės teorija baudžiamosios teisės doktrinoje buvo pirmoji mokliškai pagrįsta kaltės koncepcija, pakeitusi ligi tol vyravusią I. Kanto (*I. Kant*) ir G. Hėgelio (*G. V. F. Hegel*) plėtotą metafizinę kaltės sampratą¹⁰⁹.

Grynoji psichologinė kaltės teorija, kartu su socialine – psichologine kaltės koncepcija, kuri laiką buvo pripažįstama Vokietijos baudžiamosios teisės doktrinoje – vyraujančias pozicijas išlaikė

¹⁰⁵ Žr.: *Рарог А. И.* Квалификация преступлений по субъективным признакам. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 81, 172.

¹⁰⁶ Žr.: *Bikelis S.* Tučinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 14; Курс уголовного права: учебник / под ред. *Кузнецовой Н. Ф., Тяжковой И. М.* - Москва: Зерцало-М, 2002. С. 309.

¹⁰⁷ *Жалинский А. Э.* Современное немецкое уголовное право. - Москва: Проспект, 2006. С. 216.

¹⁰⁸ *Natavičius J.* Vausmės legetimavimas Vokietijos baudžiamosios teisės doktrinoje // VU Mokslo darbai. Teisė. 2007, tomas 62. P. 75.

¹⁰⁹ Уголовное право России. Общая часть: учебник / ред. *Ковалев О. Г.* - Москва: Дашков и К°, 2007. С. 283.

iki XX a. pradžios. Tuo tarpu rusų mokslininkų gretose ji susilaukė daug palankesnio įvertinimo, todėl turi šalininkų ir ligi šių dienų. Gryniosios psichologinės kaltės teorijos atstovais pripažįstami tokie rusų mokslininkai, kaip P. Pančenko (*Панченко П.*), L. Sirotkinas (*Сироткин Л.*), I. Filanovskis (*Филановский И.*), M. Šargorodskis (*Шаргородский М.*), S. Slivinskis (*Сливинский С.*) ir kt.

Kaip teigia S. Bikelis, prie gryniosios kaltės teorijos šalininkų sąlygiškai galima priskirti ir G. Švedą: „aiškindamas baudžiamojo įstatymo nuostatas, jis daro išvadas, kurios <...> visiškai sutampa su kitų gryniosios psichologinės kaltės teorijos atstovų mintimis“¹¹⁰. Tačiau antra vertus, G. Švedas kartu išreiškia pritarimą baudžiamosios teisės doktrinoje išsakomai pozicijai, kuri būdinga ne grynajai psichologinei kaltės teorijai, bet socialinei – psichologinei kaltės koncepcijai. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie veikos draudžiamumo suvokimą, autorius akcentuoja, jog tai nėra tyčios turinio elementas, bet kartu pabrėžia, kad jeigu veiką galima padaryti tik tyčia, asmens, nežinančio, kad konkreti veika arba padariniai baudžiamojo įstatymo uždrausti, psichinis santykis su daroma veika ir (arba) padariniais nėra adekvatus tyčios turiniui baudžiamosios teisės požiūriu, todėl šiuo atveju pažeidžiamas analizuojamas baudžiamosios politikos principas, pagal kurį baudžiamoji atsakomybė galima tik tada, kai asmuo veiką padaro arba padarinius sukelia *kaltai*¹¹¹.

Grynąją psichologinę kaltės teoriją palaikantys autoriai kaltę identifikuoja tik kaip asmens psichinį santykį su objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais, aprašytais baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies straipsnio dispozicijoje. Be abejo, mokslininkų pateikiami apibrėžimai nėra visiškai tapatūs. Pavyzdžiui, G. Švedas kaltę supranta kaip asmens psichinį santykį su daroma veika (veikimu ar neveikimu) ir pasekmėmis¹¹². Kitas gryniosios psichologinės kaltės teorijos atstovas, V. I. Tkačenko (*Ткаченко В. И.*), kaltę apibrėžia trumpai ir lakoniškai: tai asmens psichinis santykis su jo daromos veikos objektyviaisiais požymiais¹¹³. Tuo tarpu I. Filanovskis, siekiant apibrėžti kaltę, siūlo išskirti tokius esminius kaltės bruožus: kaltė nėra abstrakti „yda“; pasirinktas elgesio variantas yra laisvai priimto apsisprendimo rezultatas; asmens psichinis santykis su jo padaryta veika turi būti apribotas minimumu intelektualinių ir valinių faktorių, išdėstytų tyčios ir neatsargumo formuluotėse. Taigi autorius siūlo į kaltę žiūrėti kaip į priimtą sprendimą dėl veikos, pasireiškiančios tyčiniu nusikaltimu ar neatsargia veika, padarymo¹¹⁴.

¹¹⁰ Bikelis S. Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 16.

¹¹¹ Švedas G. Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2006. P. 111.

¹¹² Baudžiamoji teisė: bendroji dalis / A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kt. – 3-asis leid., patais. ir papild. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 201.

¹¹³ Ткаченко В. И. Вина: понятие, виды // Теисė. 1989. Nr. 22. P. 20.

¹¹⁴ Вина в уголовном и гражданском праве: понятие и формы – см.: <http://law-students.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=394> [apsilankyta 2008 07 22].

Vis dėlto giliau paanalizavę minėtų autorių požiūrius į kaltę, galime teigti, kad pateiktų apibrėžimų turinys iš esmės sutampa su jau pateikta apibendrinta grynajai psichologinei kaltės teorijai būdinga kaltės definicija. Grynajai psichologinei kaltės koncepcijai pritariantys mokslininkai teigia, jog kaltė pasireiškia tik tyčia arba neatsargumu, todėl kaltės turinys iš esmės apsiriboja kaltės formų, t. y. tyčios ir neatsargumo, turiniu, į kurį nėra įtraukiamas daromos nusikalstamos veikos socialinių – norminių požymių (veikos neteisėtumo, prieštaravimo įstatymų reikalavimams) suvokimas, taip pat jos pavojingumo, t. y. esminio žalingumo įstatymo ginamoms vertybėms, suvokimas ir objekto (pažeidžiamų įstatymo ginamų vertybių) suvokimas¹¹⁵. M. Šargorodskis teigia, kad „<...> veikos pavojingumo (priešingumo teisei) suvokimas tyčios atveju nėra reikalaujamas“¹¹⁶. Panašu, jog tokiai pozicijai pritaria ir kiti autoriai: anot V. P. Malkovo (*Мальков В. П.*), „visuomenei pavojingo veikos charakterio suvokimas tolygus įstatyme aprašytų pasekmių numatymui. Tai vienas ir tas pats požymis, tik tai turintis skirtingą žodinę išraišką“¹¹⁷. Tačiau toks požiūris, galima teigti, suabsoliutina baudžiamosios teisės principą *error juris semper nocet* (įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo baudžiamosios atsakomybės) ir leidžia daryti išvadą, jog asmuo laikytinas kaltu, kai sąmoningai ir valingai padaro veiką, aprašytą baudžiamajame įstatyme, net ir tais atvejais, kai yra baudžiamąją atsakomybę šalinančių aplinkybių arba kai asmuo padarė neišvengiamą teisinę klaidą.

Analizuojant grynąją psichologinę kaltės koncepciją verta atkreipti dėmesį ir į kaltės, kaip „psichinio santykio“, apibūdinimą, kurį yra kritikavęs ne vienas mokslininkas. Pvz., O. D. Sitkovskaja (*Ситковская О. Д.*) teigia, kad pats terminas „psichinis santykis“ yra perkeltas iš kai kurių senų psichologijos mokslinių darbų ir šiuolaikinėje mokslinėje terminologijoje jis retai tevertojamas. Šis terminas, pasak autorės, pasižymi neapibrėžtumu: nėra aišku, ar omenyje turimas subjekto jau padarytos veikos paskesnis įvertinimas, ar tai, jog jis veiką padarė sąmoningai. Be to, kalbant apie kaltę baudžiamajame teisme, šis terminas perteklinis, kadangi jos psichinio komponento turinys atsiskleidžia kaip tyčia ir neatsargumas, kurie vėlgi charakterizuojami per vidinį asmens santykį su veika ir jos pasekmėmis¹¹⁸. Kaip rašo A. I. Plotnikovas (*Плотников А. И.*), psichologinė kaltės koncepcija verčia teisininką aiškintis asmens, padariusio nusikaltimą, vidinę būseną, nors tokios užduoties išsprendimas, anot autoriaus, praktiškai nepasiekiamas¹¹⁹. Manau, šiai autoriaus pozicijai iš esmės galima pritarti, ypač tais atvejais, kai kalbama apie juridinio asmens baudžiamąją atsakomybę. Mokslinėje literatūroje pripažįstama, jog juridinio asmens kaltės problema negali būti

¹¹⁵ *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 17.

¹¹⁶ *Козлов А. П.* Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 569.

¹¹⁷ Там же. С. 569.

¹¹⁸ *Ситковская О. Д.* Психологический комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. - Москва: Зерцало, 1999. С. 37.

¹¹⁹ *Плотников А. И.* Объективное и субъективное в уголовном праве: оценка преступления по юридическим признакам. - Оренбург: изд. - во ОИ МГЮА, 1997. С. 104.

išspręsta vadovaujantis psichologinės kaltės samprata: „mes galime nustatyti juridinio asmens valią, tačiau niekada nenustatytsime juridinio asmens psichinio santykio su fizinio asmens, įgyvendinusio juridinio asmens funkcijas, padaryta nusikalstama veika. <...> tokiais atvejais juridinio asmens kaltė įgauna vertinamuosius kriterijus ir turi būti išreikšta objektyviai. <...> Juridinio asmens kaltė gali būti tik normatyvinė“¹²⁰.

Nors grynoji psichologinė kaltės teorija palyginti su iki tol vyravusiu požiūriu į kaltę, kaip į „piktąją valią“, buvo moksliskai pažangesnė ir gebanti apsaugoti asmenį nuo pripažinimo kaltu nenustačius visų objektyviųjų veikos požymių bei psichinio ryšio su jais, tačiau XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ji patyrė savotišką krizę. Visų pirma, mokslininkų teigimu, grynoji psichologinė kaltės teorija neišvengė metodologinio pagrindo problemos – mėgindama kaltę apibrėžti vien per asmens santykį su objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais ir nesigilindama į jo santykį su normine realybe, į vertinamąjį, socialinį – norminį kaltės aspektą, ji nesugebėjo suformuluoti baudžiamosios teisės poreikius atitinkančios kaltės sąvokos¹²¹. Ši koncepcija neatsižvelgia į esminius kaltės elementus ir negali paaiškinti, kodėl tyčia besielgiančio asmens kaltė išnyksta egzistuojant kaltę šalinančiam būtinajam reikalingumui¹²². Be to, V. Gropo (*W. Grop*) manymu, teorija negali paaiškinti, kodėl psichinę negalią turintys asmenys pripažįstami veikę nekaltai, jeigu pakaltinamumas tėra tik kaltės prielaida ir jei tokie žmonės veikas įgyvendina tyčia; o svarbiausia, teorija susiduria su kaltės nusikalstamo nerūpestingumo atveju pagrindimo problema, kai žmogus nesuvokia savo veiksmų (arba neveikimo)¹²³.

2. 3. Socialinė – psichologinė kaltės teorija

Grynoji psichologinė kaltės teorija rėmėsi išimtinai psichologiniu kaltės turiniu ir nebegalėjo objektyviai atskleisti socialinių bruožų, būdingų kaltės institutui. Kritika grynosios psichologinės kaltės teorijos adresu pareikalavo naujai pažvelgti į psichologinę kaltės sampratą, tam tikra apimtimi į jos turinį įtraukiant asmens psichinį santykį su įstatymo reikalavimais. Mokslininkai pamažu pradėjo pripažinti tam tikrų vertinamųjų komponentų būtinumą: „asmuo, padaręs nusikaltimą, suvokdamas savo veikos pavojingumą visuomenei, kartu suvokia ir visuotinai negatyvų elgesio įvertinimą, taip pat demonstruoja savo neigiamą požiūrį į įstatymo saugomas socialines vertybes“¹²⁴.

¹²⁰ Šulija V. Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės samprata ir taikymo problemos Lietuvoje // *Jurisprudencija*, 2003, t. 41 (33). P. 96.

¹²¹ Bikelis S. Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 27.

¹²² Wessels J. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 130.

¹²³ Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. - Москва: Проспект, 2006. С. 216.

¹²⁴ Пудовочкин Ю. Е. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 114.

Socialinė – psichologinė kaltės koncepcija susiformavo XIX a. antrojoje pusėje. Vokietijoje šią teoriją palaikė tokie mokslininkai, kaip E. Belingas (*R. Beling*), F. fon Listas (*F. von Liszt*), A. Liofleris (*A. Löffler*), G. Radbruchas (*G. Radbruch*) bei kt., tačiau iki XX a. vidurio tarp Vokietijos mokslininkų šios teorijos šalininkų, galima sakyti, nebeliko. Tuo tarpu rusų mokslininkai šiai kaltės koncepcijai buvo ypač lojalūs – carinėje Rusijoje minėtai teorijai atstovavo N. Tagancevas (*Таганцев Н.*), S. Poznyševs (*Познышев С.*), vėliau V. Jakušinas (*Якушин В.*), A. Kozlovas (*Козлов А.*), V. Lunejevas (*Лунеев В.*), A. Rarogas (*Рарог А.*), P. Dagelis (*Дажел П.*), D. Kotovas (*Котов Д.*), N. Kuznecova ir I. Tiažkova (*Кузнецова Н., Тяжкова И.*) bei kt. Tarp Lietuvos mokslininkų kaip socialinės – psichologinės kaltės teorijos atstovus galima būtų išskirti A. Klimką ir V. Piesliaką.

Remiantis socialine – psichologine kaltės koncepcija, kaltė apima ne tik asmens psichinį santykį su objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais, aprašytais nusikalstamos veikos sudėtyje, bet ir jo psichinį santykį su įstatymo reikalavimais, jų ginamomis vertybėmis. Rusų profesorius L. D. Gauchmanas (*Гаухман Л. Д.*) kaltę apibrėžia kaip „būtiną kiekvieno nusikaltimo sudėties subjektyviosios pusės požymį, pasireiškiantį tyčine arba neatsargia forma <...>, kuris atskleidžia kaltininko psichinio santykio su įstatymo numatyta visuomenei pavojinga veika ir jos pasekmėmis intelektualinio ir valinio momentų tarpusavio sąveiką bei parodo neigiamą subjektyvų asmens požiūrį į socialines vertybes <...>“¹²⁵. A. Naumovas (*Наумов А. В.*) savo ruožtu kaltę apibūdina kaip „asmens psichinį santykį su jo daromu pavojingu veikimu ar neveikimu ir dėl to kilusiais žalingais padariniais, kuriame pasireiškia jo neigiamas požiūris į interesus, saugomus baudžiamojo įstatymo nuo nusikalstamų kėsinių“¹²⁶. Kiti socialinės – psichologinės kaltės teorijos atstovai pateikia kur kas paprastesnes ir lakoniškesnes kaltės definicijas. Pavyzdžiui, V. V. Lunejevas, A. I. Rarogas ir dauguma kitų mokslininkų, tarp jų ir A. Klimka bei V. Piesliakas, kaltę tradiciškai apibrėžia kaip asmens psichinį santykį su pavojinga veika ir pavojingais padariniais¹²⁷. Asmens psichinis santykis su įstatymo reikalavimais ir jų ginamomis vertybėmis tokiu atveju tarsi lieka kaltės apibrėžimo „užribyje“¹²⁸ – ši kaltės apibrėžimo dalis atsiskleidžia tik išanalizavus

¹²⁵ *Гаухман Л. Д.* Квалификация преступлений: закон, теория, практика. - Москва: Центр ЮрИнфоР, 2005. С. 122.

¹²⁶ Российское уголовное право/ под ред. *Наумова А. В.* 2000. С. 225.

¹²⁷ Žr.: *Klimka A.* Nusikaltimo sudėtis: (sąvoka ir subjektyvinė pusė). - Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1968. P. 11; *Piesliakas V.* Baudžiamoji teisė. // Lietuvos teisės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2004. P. 475; *Piesliakas V.* Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. – Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996. P. 124; *Козлов А. П.* Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 574; *Лунеев В. В.* Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000. С. 12; *Рарог А. И.* Квалификация преступлений по субъективным признакам. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 64; Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. *Кропачева Н. М. и др.* - Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного унив, 2006. С. 463.

¹²⁸ *Руз., P. S. Dajel ir D. T. Kotov apibrėždami kaltę taip pat neištraukia šio požymio į pačią kaltės sąvoką, tačiau subjekto neigiamą psichinį santykį su jį supančia socialine tikrove, jo neigiamą požiūrį į įstatymo saugomus visuomeninius santykius, teisinius gėrius įvardina kaip kaltės esmę.*- Žr.: *Пудовочкин Ю. Е.* Понятие, принципы и

autorių požiūrį į kaltės turinį ir kitus jos sampratos aspektus, susijusius su klaidos įtaka kaltei, kalte šalinančiomis aplinkybėmis ir pan.

N. S. Tagancevas ir E. J. Nemirovskis (*Немировский Э. Я.*) kaltės socialinį turinį apibūdino kaip asmens psichologinį nusiteikimą prieš egzistuojančią teisinę tvarką, kuriam esant asmuo supranta savo elgesio nusikalstamą charakterį¹²⁹. Taigi socialinei – psichologinei kaltės koncepcijai atstovaujantys autoriai akcentuoja, kad asmuo, darydamas nusikalstamą veiką, turi suvokti ne tik faktines nusikalstamos veikos aplinkybes, bet ir daromos veikos socialinę – teisinę reikšmę, tiksliau tariant, ją apibūdinančias nusikalstamos veikos savybes, tokias kaip veikos neteisėtumas ir/ar jos pavojingumas visuomenei.

Į klausimą, kas tiksliai nusako daromos veikos socialinę – teisinę reikšmę, baudžiamojoje teisėje nėra vieningo atsakymo. Apie veikos priešingumo teisei (neteisėtumo) suvokimą rašė baudžiamosios teisės klasikai N. S. Tagancevas, N. D. Sergejevskis (*Сергеевский Н. Д.*), o veikos pavojingumo visuomenei suvokimas kaip atskiras požymis nebuvo traktuojamas: anot N. D. Durmanovo (*Дурманов Н. Д.*), priešingumas teisei savo esme ir yra pavojingumo visuomenei juridinė išraiška¹³⁰. Kita vertus, A. P. Kozlovo teigimu, pavojingumo visuomenei suvokimo nereikėtų tapatinti su veikos priešingumo teisei suvokimu, kadangi tiek pavojingumas visuomenei, tiek veikos neteisėtumas yra du savarankiški nusikaltimo požymiai ir tiek už vieno, tiek už kito slypi tam tikri niuansai¹³¹, tačiau, kokie šie skiriamieji ypatumai, autorius nenurodo. V. V. Lunejevas tuo tarpu pažymi, kad „manyti, jog subjektas, darydamas nusikaltimą, galvoja apie savo veikos pavojingumą visuomenei, tolygu pasinerti į baudžiamąją - teisinę iliuziją“¹³². Vienintelė realybė nusikalstamos veikos subjekto atžvilgiu, autoriaus nuomone, tai jo veikos priešingumas teisei. Tačiau tokiam požiūriui oponuojantys mokslininkai, pvz., L. D. Gauchmanas, pabrėžia, jog baudžiamosios atsakomybės atveju nesvarbu, ar kaltininkas suvokė savo elgesio priešingumą teisei – įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės¹³³.

Šiuo atveju, kaip galima pastebėti, susiduriama su autorių požiūrių nenuoseklumu minėtu klausimu. Visgi labiau vertėtų pritarti tai nuostatai, kuri nusikalstamos veikos neteisėtumo suvokimo sąvoką tapatina su nusikalstamos veikos pavojingumo (pavojingo pobūdžio) suvokimo sąvoka, reiškiančia asmens suvokimą, jog jo daroma veika prieštarauja bendrai įstatymų nustatyta

источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 114.

¹²⁹ Козлов А. П. Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 555.

¹³⁰ Там же. С. 571.

¹³¹ Там же. С. 571-572.

¹³² Там же.

¹³³ Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. - Москва: Центр ЮрИнфоР, 2005. С.124.

tvarkai¹³⁴. Toks požiūris į veikos socialinę – teisinę reikšmę, kurios suvokimas ar nesuvokimas, turint galimybę ją suvokti, pagal socialinę – psichologinę kaltės koncepciją yra būtinas kaltės turinio elementas, yra priimtinesnis ir logiškesnis, nei šių sąvokų traktavimas kaip skirtingų kategorijų: juk suvokti nusikalstamos veikos pavojingumą galima tik žinant, kokias vertybes saugo įstatymai. Kita vertus, šio požymio įtraukimas į tyčios turinį susilaukia ir kritikos¹³⁵. Be to, nors socialinė – psichologinė kaltės teorija, palyginti su grynąja psichologine kaltės samprata, turi metodologinį pranašumą (atsisako gamtos mokslų propoguojamos empirikos, vadovaujasi socialiniais – norminiais kaltės elementais) ir sugeba pagrįsti baudžiamąją atsakomybę subjektyviuoju aspektu (skirdama didelį dėmesį asmens psichiniam santykiui su įstatymo saugomom vertybėm, gali užkirsti kelią sąmoningai ir valingai veikusio, tačiau įstatymus gerbiančio asmens pripažinimui kaltu), nepaisant visų savo privalumų, ši kaltės koncepcija, kaip ir grynoji psichologinė, taip pat susiduria su nusikalstamo nerūpestingumo pagrindimo problema (ji bus analizuojama šio darbo 3. 2. skyriuje).

2. 4. Norminė kaltės teorija

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje psichologinės krypties kaltės teorijos išgyveno kritinį laikotarpį. Socialinių santykių pasikeitimas – sparčiai besivystanti pramonė, technologinis progresas, vis didėjanti grėsmė visuomenei, kylanti dėl neatsargaus elgesio su technika ir padidinto pavojaus šaltiniais - transformavo požiūrį į kaltės institutą: psichologinės kaltės koncepcijos nebuvo pajėgios pagrįsti kaltės nusikalstamo nerūpestingumo atveju, tuo tarpu baudžiamoji atsakomybė už tokio pobūdžio elgesį tapo neišvengiama būtinybe.

Baudžiamosios teisės mokslas vėl susidūrė su probleminiu klausimu - „kas yra kaltė ir koks jos turinys?“, į kurią dauguma Rytų Europos autorių netgi ir šiandien negali pateikti tikslaus atsakymo. Pavyzdžiui, šiuolaikinę psichologinę kaltės sampratą propoguojančios N. Kuznecova ir I. Tiažkova teigia: „<...> vargu ar galima teoriniu bei praktiniu atžvilgiu pateisinti *bendrą kaltės*, kaip tyčios ir neatsargumo, *turinį*. Tyčia ir neatsargumas charakterizuojami tokiu skirtingu psichiniu santykiu su teisės saugomais interesais <...>, kad jų suvienijimas vienoje „kaltės turinio“ sąvokoje neleidžia šios sąvokos apibrėžti kokiais nors konkrečiais požymiais <...>“¹³⁶. Plintant abejonėms dėl kaltės sampratos ir jos perspektyvų vis didesnio dėmesio pradėjo susilaukti baudžiamosios teisės mokyklos, kurių atstovai skatino atsisakyti kaltės, kaip baudžiamosios atsakomybės pagrindo,

¹³⁴ Bikelis S. Nusikalstamos veikos neteisėtumo suvokimo samprata ir jo baudžiamoji teisinė reikšmė // Juriprudencija, 2006, t. 7 (85). P. 60.

¹³⁵ Pasak kai kurių mokslininkų, nusikalstamos veikos neteisėtumo (pavojingumo) suvokimas arba galimybė turėtų būti laikoma savarankiška kaltės sąlyga, neįeinanti į tyčios intelektualinio momento turinį. Žr.: Ten pat. P. 60 – 62.

¹³⁶ Курс уголовного права: учебник / под ред. Кузнецовой Н. Ф., Тяжковой И. М. - Москва: Зерцало-М, 2002. С. 308.

pakeičiant ją „igimto nusikaltėlio“, „pavoingos būsenos“ arba „socialinės gynybos priemonių“ idėjomis¹³⁷.

Gana sudėtingu baudžiamosios teisės moksle periodu argumentus, nukreiptus prieš psichologinę kaltės sampratą, suformulavo žymus vokiečių teisės specialistas R. Frankas (R. Frank), 1907 m. išleidęs veikalą, kuriame pasiūlė naują požiūrį į kaltę, gavusį norminės kaltės koncepcijos pavadinimą¹³⁸. Kaltės esmę R. Franko pagrįsta norminė kaltės teorija matė per valios formavimosi ir jos pasireiškimo pasmerkimą. Taigi kaltė, anot autoriaus, tai *smerktinumas*. Galima pastebėti, jog šis kaltės apibūdinimas iš dalies leidžia mums sugrįžti prie semantinės „kaltės“ reikšmės, kuri buvo analizuojama pirmojoje darbo dalyje; šiuo atveju išryškėja norminės kaltės teorijos sąsajos su kaltės samprata įvairių socialinių – humanitarinių mokslų kontekste (filosofijoje, etikoje, psichologijoje). Prisiminkime, juk kaltė filosofijoje (etikoje) yra ne kas kita, kaip įstatymo (normos) pažeidimo suvokimas, neatsiejamas nuo žmogaus gebėjimo vertinti savo poelgius ir išgyventi jų vertę; kaltė, kaip jau buvo rašyta, grindžiama asmens gebėjimu protu suvokti visus savo veiksmus, prieštaraujančius normoms, ir žmogaus galimybe žinoti įstatymus, kuriuos jis pažeidė. Analogiškai ir psichologijos moksle kalbama apie kaltės būseną, kaip pažeistų vertybių jausmą, kuris susijęs su vidiniu vertinimu ir pasmerkimu. Kaip ir minėti socialiniai mokslai, taip ir norminė kaltės koncepcija akcentuoja neigiamų asmens pažiūrių į vertybes bei jų išorinio pasireiškimo smerktinumą.

Nors tokia kaltės formuluotė pagal norminę teoriją kai kurių mokslininkų buvo sukritikuota, pvz., profesorius F. Haft (*F. Haft*) rašė, kad toks apibrėžimas mažai ką tepasako apie kaltės esmę, lygiai taip pat, kaip apibrėžimas, jog „vanduo yra skystis, tinkamas gerti“¹³⁹, norminė kaltės samprata paplito ir tapo visuotinai pripažįstama ne tik vokiečių, bet ir ispanakalbėse teisinėse sistemose, taip pat Japonijoje, P. Korėjoje ir mūsų kaimynystėje - Estijoje, Lenkijoje, didelio dėmesio susilaukė tarp prancūzų ir italų mokslininkų¹⁴⁰.

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog norminė kaltės teorija nėra vienybė – mokslinėje literatūroje išskiriamos dvi jos atšakos: grynoji norminė kaltės koncepcija bei vyraujanti norminė kaltės samprata. Šios teorijos iš esmės nesiskiria – pagrindiniai jų skirtumai atsispindi nagrinėjant

¹³⁷ *Plačiau apie šias teorijas žr.:* Baudžiamoji teisė: bendroji dalis / A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kt. Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 200; Kriminologija: vadovėlis / red. J. Bluvšteinas. – Vilnius: Pradai, 1994. P. 24 – 27; Burke R. H. An Introduction to Criminological Theory. 2nd ed. - Cullompton: Willan Publishing, 2005. P. 55 – 58; Лунев В. В. Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000. С. 10.

¹³⁸ Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. - Москва: Проспект, 2006. С. 217.

¹³⁹ Там же. С. 219 – 220.

¹⁴⁰ Žr.: Bikelis S. Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 34; Indeck K. The Main Features and Principles of the Polish Penal Law = Lenkijos baudžiamosios teisės pagrindiniai bruožai ir principai // VU Mokslo darbai. Teisė. 2003, tomas 38. P. 199 – 200; Snyman C. R. The Normative Concept of Mens rea – a New Development in Germany // The International and Comparative Law Quarterly, 1979. P. 211; Соотак Я. Право – политические и догматические основы реформы Эстонского уголовного права = Teisiniai – politiniai ir dogmatiniai Estijos baudžiamosios teisės reformos pagrindai // VU Mokslo darbai. Teisė. 2000, tomas 36. P. 111 – 112.

požiūrį į kaltės struktūrą. Vyraujančios norminės kaltės teorijos atstovais pripažįstami tokie mokslininkai, kaip vokiečių teisininkai H. H. Ješekas (*H. H. Jescheck*), T. Vaigend (*T. Weigend*) J. Vesels (*J. Wessels*), K. Roksin (*C. Roxin*), austrų teisės specialistai – T. Ritleris (*T. Rittler*) ir H. Novakovskis (*H. Nowakowsky*), graikas N. Horafas (*N. Horafas*) bei kt. Vienais iš žymesnių grynosios norminės kaltės koncepcijos šalininkų laikytini H. Velcel (*H. Welzel*), Artur ir Armin Kaufman (*Arthur Kaufmann, Armin Kaufmann*).

Kaltė, kaip jau minėta, pagal norminę kaltės teoriją, yra ne kas kita, kaip smerktinumas. K. Roksin teigia, jog galima išskirti penkias egzistuojančias pozicijas, kurioms atstovaujantys mokslininkai bando paaiškinti kaltės (smerktinumo) esmę, ją pagrįsti¹⁴¹: 1) kaltė, kaip „galimybė elgtis kitaip“ (ši požiūrį palaiko ir Vokietijos Aukščiausiasis Teismas; 2) kaltė, kaip „nuostatos, pažiūros, smerktinos teisės“ (šiai pozicijai atstovauja H. H. Ješekas, T. Vaigend, J. Vesels); 3) kaltė, kaip „atsakomybė už savo asmeninį charakterį“ (filosofijoje tokį požiūrį propogavo A. Šopenhaueris (*A. Schopenhauer*), teisėje – K. Engiš (*K. Engisch*) ir kt.); 4) kaltė, kaip „priskyrimas“, „bendrosios prevencijos vedinys“ – funkcinė kaltės samprata; ir 5) kaltė, kaip „neteisėtas elgesys, nežiūrint galimybės elgtis teisėtai“ (K. Roksin šią poziciją sieja su F. fon Listo tradicinėm pažiūrom)¹⁴².

Vis dėlto vyraujančiomis pozicijomis pripažįstamos taip vadinamos „teisiškai peiktinų pažiūrų“ ir „galimybės elgtis kitaip“ kaltės pagrindimo sampratos.

Mokslininkai, pritariančys „teisiškai peiktinų pažiūrų“ pozicijai, teigia, jog kaltininkas yra smerkiamas dėl teisinės sąmonės trūkumo, kuris ir nulėmė nusikalstamos veikos padarymą. Kaip rašo J. Vesels, „savo viduje kaltinimas grindžiamas tuo, kad žmogus gali laisvai spręsti, kokį elgesio variantą pasirinkti, ir pasitelkęs savo „teisinę sąžinę“ gali išvengti to, kas teisiškai uždrausta. Šito galima reikalauti iš asmens, pasiekusio dvasinę ir dorovinę brandą, ir kuris, nebūdamas sunkiai psichiškai sutrikęs <...>, negali nesugebėti suvokti savo veikos neteisėtumo ir atitinkamai elgtis. Todėl kaltė reiškia veikos pasmerkimą atsižvelgiant į kaltę pagrindžiančias teisiškai smerktinas pažiūras“¹⁴³. Be to, svarbu pabrėžti, jog smerktinos ne tik kaltininko neigiamos nuostatos teisės ginamų vertybių atžvilgiu, bet ir pati jo neteisėta veika, įgavusi objektyvią išraišką: „kaltinimo objektas yra klaidingas kaltininko nusiteikimas teisėtvarkos elgesio normų atžvilgiu, pasireiškiantis priešingos teisei veikos padarymu“¹⁴⁴. Taigi be objektyvių nusikalstamos veikos požymių, remiantis šia kaltės pagrindimo samprata, asmens pasmerkimas yra negalimas.

Tuo tarpu „galimybės elgtis kitaip“ kaltės pagrindimo sampratos atstovai pabrėžia, jog žmogus geba laisvai ir teisingai nuspręsti, kas yra teisė ir kas yra neteisėtumas, tad asmuo

¹⁴¹ Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. - Москва: Проспект, 2006. С. 218.

¹⁴² Pastorosios dvi pozicijos – kaltė, kaip „priskyrimas“ ir kaip „neteisėtas elgesys, nežiūrint galimybės elgtis teisėtai“, mano manymu, susijusios su objektyviu pakaltinimu, atsakomybe be kaltės.

¹⁴³ Wessels J. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 128.

¹⁴⁴ Ten pat.

smerktinas dėl to, jog apsisprendė elgtis teisei priešingu būdu ir taip elgėsi, nors jis galėjo apsispręsti elgtis teisėtai ir būtent taip pasielgti¹⁴⁵. Tuo atveju, jei kaltininkas negalėjo elgtis kitaip dėl neišvengiamos teisinės klaidos, dėl psichikos sutrikimo, psichinės – socialinės nebrandos ar ypač sudėtingų pavojingos veikos padarymo aplinkybių, jis, remiantis šia „galimybės elgtis kitaip“ teorija, negali būti smerkiamas.

Nors tarp šių dviejų kaltės pagrindimo sampratų ir nėra didesnių esminių skirtumų, vis dėlto mokslininkai išvelgia jose tiek teorinių, tiek ir praktinių problemų. Pavyzdžiui, „galimybės elgtis kitaip“ požiūris kritikuojamas dėl to, jog nuostata, kad baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo „nusikalstamos veikos metu galėjo pasielgti kitaip“, negali būti taikoma tam tikrais atvejais (pvz., sprendžiant atsakomybės klausimą, kai asmuo padaro veiką būdamas afekto būsenos). Kiekvienas žmogus pasižymi individualiomis savybėmis, o kiekviena konkreti nusikalstamos veikos situacija – savo unikalumu, todėl vadovautis kitu žmogumi ir jo savybėmis kaip universaliu matu gali būti labai sudėtinga (su problemine „protingo žmogaus“ standarto samprata taip pat susidūrėme kalbėdami apie kaltės sampratą civilinėje teisėje darbo 1. 2. 1. poskyryje). Kaip teigia S. Bikelis, „toku atveju viso labo turėtume du lygiaverčius priešingus „įrodymus“ (kaltininkas nusikalto, o jo matu buvęs asmuo – ne), iš kurių, pagal *in dubio pro reo*¹⁴⁶ principą, tektų daryti išvadą, kad kaltininkas konkrečioje situacijoje negalėjo kitaip pasielgti“¹⁴⁷. Todėl autoriaus nuomone, priimtinesnė vertinamojo – teisinio pobūdžio „teisiškai peiktinių pažiūrų“ pozicija.

Be to, kitas svarbus klausimas, susijęs su kalte, tai smerktinumo pobūdis: koks jis turėtų būti – moralinis, politinis, teisinis? Pasak J. Vesels, pasmerkimas nėra moralinis ar dorovinis, o tik teisinis: „Baudžiamųjų bylų teisėjas, kurio galia vykdyti teisingumą kyla iš tautos <...>, kaltės dydį privalo nustatyti pagal teisinius kriterijus. Jis neturi spręsti, ar šalia teisinio kaltinimo gali būti moralinis ir dorovinis kaltinimas <...>. Todėl kriminalinės bausmės paskelbime nereikėtų matyti nieko kito, o tik teisinės visuomenės vardu ir teisinio pasmerkimo forma išsakytą nepritarimą nusikalstamam elgesiui“¹⁴⁸. Toks požiūris neturėtų kelti didesnių diskusijų, juk šiandieninėje nuolatinių pokyčių visuomenėje gana sudėtinga kalbėti apie neginčijamai objektyvius ir visiems bendrus moralinius kriterijus.

Novatoriškas požiūris į tokią fundamentalią teisinę kategoriją, kaip kaltė, susilaukė dėmesio ir rusų baudžiamajoje teisėje. Kaip jau minėta įvadinėse pastabose, norminė kaltės koncepcija rusų mokslininkų gretose labiau žinoma „vertinamosios“ teorijos pavadinimu. Vertinamąją kaltės sampratą propogavo tokie mokslininkai, kaip B. S. Utiovskis (*Утевский Б. С.*), G. Zlobinas

¹⁴⁵ Žr.: *Bielinis A.* Tyčinė nusikalstama veika Vokietijos ir Lietuvos baudžiamajoje teisėje: lyginamoji analizė // *Teisės problemos*, 2007. Nr.3 (57). P. 79; *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 36.

¹⁴⁶ T. y. *visos abejonės ir netikslumai aiškinami kaltinamojo naudai*

¹⁴⁷ *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 37.

¹⁴⁸ *Wessels J.* Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 129.

(Злобин Г.), B. S. Mankovskis (*Маньковский Б. С.*), K. Tichonovas (*Тихонов К.*), T. L. Sergejeva, (*Сергеева Т. Л.*), J. A. Demidovas (*Демидов Ю. А.*) ir kt. Ši teorija taip pat turėjo savų atšakų – teisinėje literatūroje minimos dvi pažiūrų grupės: 1) kaltė traktuojama kaip teismo atliekamas visų objektyvių ir subjektyvių aplinkybių, susijusių su nusikaltimu, įvertinimas ir 2) kaltė suprantama kaip kaltininko elgesio moralinis – politinis įvertinimas klasiniu požiūriu¹⁴⁹. Pasak B. S. Utiovskio, kaltė, kaip bendrasis baudžiamosios atsakomybės pagrindas, yra „visuma aplinkybių, kurios teismo įsitikinimu, nusipelnė neigiamo visuomeninio įvertinimo valstybės vardu ir reikalauja kaltininko baudžiamosios atsakomybės“¹⁵⁰. Taigi ta visuma aplinkybių parodo asmens negatyvų požiūrį į vyraujančią socialinę tvarką ir duoda pagrindą jo elgesį vertinti kaip priekaištingą.

Vis dėlto norminė (vertinamoji) kaltės koncepcija Rusijos baudžiamosios teisės doktrinoje susilaukė nemažai kritikos „kirčių“. Antai V. V. Lunejevas teigia, kad remiantis normine kaltės teorija asmenį galima pripažinti kaltu, neatsižvelgiant į faktines aplinkybes, vadovaujantis savotiškais intelektinio ir valinio momentų prezumpcijomis¹⁵¹. Pasak rusų teisės specialistų, ne smerktinumas, o psichinis subjekto santykis sudaro kaltės esmę. Pasmerkimas, priekaištas yra ne kas kita, kaip teisinė nusikaltimo „pasekmė“, todėl ji turi būti perkelta už nusikaltimo „ribų“, o tai reiškia, kad iš nusikalstamos veikos pašalinamas ir kaltumas (kaltė), kas, anot A. P. Kozlovo, sunkiai įsivaizduojama: „asmeniškai aš negaliu įsivaizduoti nusikaltimo be kaltės“, - teigia autorius¹⁵².

Kaip matome, rusų teisės specialistai norminėje kaltės sampratoje išvėlgė teismo savivalės, negatyvaus subjektyviškumo grėsmę – toks požiūris, anot jų, paneigia kaltę, kaip objektyvią tiesą¹⁵³. Tačiau ar nėra naivu manyti, jog „kaltė“ yra objektyvi ir nekintanti sąvoka, o teisė egzistuoja kaip dėsningas gamtos mokslas, besiremiantis akivaizdžiomis ir empiriškai galimomis patikrinti tiesomis? Teisė, visų pirma, yra visuomenės dvasinio gyvenimo reiškinys, apimantis žmonių elgesio kriterijus, samprotavimus apie vertybes, išreiškiantis kultūros laimėjimus, idealus ir prigimtines teisės reikalavimus. Todėl teisės, kaip socialinio mokslo, sąvokos (tarp jų ir „kaltė“) apibrėžiamos atsižvelgiant į teisinio reguliavimo poreikius ir teisės principus, o vertinamasis pobūdis suprantamas ne kaip savivalė ar subjektyviškumas, bet „kultūrinis – vertybinis – norminis

¹⁴⁹ *Žг. Скляров Е. В.* Вина и мотивы преступного поведения. - Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова, Юридический центр Пресс, 2004. С. 8; Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. *Кропачева Н. М. и др.* - Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного унив, 2006. с. 462.

¹⁵⁰ Уголовное право: часть общая, часть особенная: учебник / под ред. *Гаухмана Л. Д.* – Москва: Юриспруденция, 1999. С. 122.

¹⁵¹ *Лунеев В. В.* Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000. с. 12.

¹⁵² *Козлов А. П.* Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 558, 559.

¹⁵³ Уголовное право: учебник / *Прохоров Л. А., Прохорова М. Л.* - Москва: Юристъ, 1999. С. 73.

sąlygotumas¹⁵⁴, t. y. žmogaus elgesys, kaip tinkamas ar teisei priekaištingas, vertinimas remiantis visuomenėje priimtais bei teisėje įtvirtintais kriterijais.

¹⁵⁴ *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 41.

3. TEORINĖS IR PRAKTINĖS KALTĖS NUSTATYMO PROBLEMOS

3. 1. Kaltės struktūros problema ir kaltės vieta nusikalstamos veikos sudėtyje

3. 1. 1. Kaltės struktūra ir jos vieta nusikalstamos veikos sudėtyje pagal psichologinės krypties kaltės teorijas

Tiek pagal grynąją psichologinę kaltės teoriją, tiek ir pagal socialinę – psichologinę kaltės koncepciją kaltės struktūra apsiriboja tik jos formomis, t. y. tyčia ir neatsargumu, kurios egzistuoja intelektualinio ir valinio procesų visumos pagrindu. Grynosios psichologinės kaltės teorijos atstovai kaltei nepriskiria jokių kitų elementų (pvz., pakaltinamumo, daromos veikos neteisėtumo suvokimo)¹⁵⁵. Tuo tarpu socialinės – psichologinės kaltės sampratos šalininkų gretose galima aptikti ir tam tikrų išimčių kaltės struktūros klausimu. Pavyzdžiui, P. Dagelis ir D. Kotovas kaltei priskiria ne tik tyčią bei neatsargumą, bet ir motyvą, tikslą. Jų teigimu, kaltę, kaip asmens psichinį santykį, sudaro visuma psichinių elementų: *suvokimas, valia, emocijos, motyvas ir tikslas*¹⁵⁶. Tokiam požiūriui pritaria ir O. D. Sitkovskaja, pabrėždama, jog be nuorodos į tikslą bei motyvą tyčia (veržimasis, noras pasiekti tam tikro rezultato) prarastų savo prasmę¹⁵⁷. Be to, autorė tą pačią mintį pritaiko kalbėdama ir apie neatsargumą - „<...> atsakomybė už neatsargias veikas, atsižvelgiant į kaltės ir sąžiningumo principus, taikoma dėl tikslingai nukreipto ir motyvuoto elgesio, kuris sukėlė žalą, nors ir netikėtą pačiam kaltininkui“¹⁵⁸. V. V. Lunejevas taip pat teigia, kad bandymas kaltę, motyvą ir tikslą pristatyti kaip tarpusavyje susijusias, tačiau atskiras ir savarankiškas psichinio aktyvumo formas, nėra korektiškas. Motyvas ir tikslas, pasak autoriaus, įstatymų leidėjo valia tiesiogiai neįeina į kaltę (tai sunkiai įrodomos aplinkybės), tačiau pagal savo esmę šie požymiai turėtų būti priskiriami kaltei¹⁵⁹.

Analizuojant prieš tai aptartas mokslininkų mintis pastebimi tam tikri prieštaravimai. P. Dagelis, aktyvus tikslo bei motyvo, kaip kaltės struktūrinių elementų, šalininkas gana dviprasmiškai kalba apie šiuos požymius kaltės laipsnio nustatymo kontekste: „motyvas ir tikslas“, anot jo, „turi tam tikros įtakos kaltei“, o tai leidžia šiuos požymius išvesti už kaltės ribų¹⁶⁰. Taigi dauguma kitų autorių, tarp jų A. I. Rarogas, gana prieštarai vertina poziciją, jog motyvas, tikslas ir emocijos yra kaltės struktūrinės dalys. Tokia plati kaltės traktuotė, anot mokslininkų, įneša painiavos sprendžiant klausimą dėl kaltės formos, jos samprata tampa mažiau konkreti ir paranda

¹⁵⁵ Baudžiamoji teisė: bendroji dalis / A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kt. – 3-asis leid., patais. ir papild. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 204

¹⁵⁶ Козлов А. П. Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 577.

¹⁵⁷ Ситковская О. Д. Психологический комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. - Москва: Зерцало, 1999. С. 39.

¹⁵⁸ Там же.

¹⁵⁹ Лунеев В. В. Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000. С. 7 – 8.

¹⁶⁰ Козлов А. П. Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 579.

savarankiškumą kaip subjektyviosios pusės požymis¹⁶¹. Motyvo ir tikslo poveikis kaltės laipsniui pasireiškia per jų dialektinį sąryšį su intelektine ir valine žmogaus psichikos puse. Tai, kaip teigia A. I. Rarogas, savotiškas pamatas, ant kurio ir formuojasi realus asmens psichinis santykis su visuomenei pavojinga veika (kaltė)¹⁶², tačiau tai nėra kaltės sudėtinis komponentas. Be to, pasak A. I. Rarogo, emocijos apskritai negali būti laikomos asmens psichinio santykio su visuomenei pavojinga veika elementu – jos reiškia tam tikrus psichinius išgyvenimus, tačiau nėra savarankiškas požymis¹⁶³. Įdomi ir kitų mokslininkų pozicija, kurių manymu, motyvas, tikslas ir emocijos turėtų būti iškelti ne tik už kaltės, bet apskritai ir už nusikalstamos veikos sudėties subjektyviosios pusės ribų. Toks požiūris argumentuojamas tuo, kad neatsargių veikų atveju šie asmens psichinės veiklos požymiai yra ignoruojami¹⁶⁴.

Kitas socialinės – psichologinės kaltės teorijos atstovas, A. P. Kozlovas, be kaltės formų kaltei priskiria ir *pakaltinamumą*. Anot teisės specialisto, norint atsakyti į klausimą, „kodėl asmuo pasirinko asocialaus elgesio variantą ir kiek laisvas buvo toks jo pasirinkimas?“, būtina nuodugniai peržiūrėti socialiai - determinuotą ir motyvacijos sferas. Būtent jos, būdamos sąryšyje su pakaltinamumu, sukuria kaltę arba nekaltumą. Kaltės atveju tai ne kas kita, kaip žinojimo, suvokimo, numatymo, savikontrolės asocialumas¹⁶⁵. Autorius kaltės ir pakaltinamumo santykį aiškina netradiciškai, veddamas savotišką paralelę su audeklo audimu: kaltė, pasak mokslininko, apima persipynimą tarp „metmenu“ (galimybės žinoti, suprasti, numatyti, kontroliuoti save, t. y. pakaltinamumo) ir „ataudu“ (santykio asocialumo, priešingo visuomenės interesams elgesio suvokimo), kurie tarpusavyje nėra bet kaip supainiojami, o suaudžiami į vientisą „audinį“, t. y. kaltę. Taigi kaltė į savo struktūrą įtraukia ir pakaltinamumą, o jų tarpusavio santykis pasireiškia kaip visumos ir dalies sąveika¹⁶⁶. Tačiau A. P. Kozlovas kartu pabrėžia, jog būtina prisiminti šio santykio specifiką: kaltė apima tik tą dalį pakaltinamumo, kuri susijusi su pačiu nusikaltimu. Kaip teigia autorius, žmogaus pakaltinamumas ir *nusikalstamos veikos subjekto* pakaltinamumas taip pat egzistuoja kaip visuma ir jos dalis, todėl būtent pastarąja dalimi (nusikaltimo subjekto pakaltinamumu) ir remiasi kaltė. Minėta mokslininko pozicija kelia tam tikrų abejonių: kuo pagrįstas toks pakaltinamumo skirstymas? Juk pakaltinamumas yra būtent tokia asmens savybė, kuri apibūdina nusikalstamą veiką padariusio asmens psichikos būseną darant nusikaltimą, todėl,

¹⁶¹ *Нерсеян В. А.* Ответственность за неосторожные преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. С. 14.

¹⁶² *Рарог А. И.* Квалификация преступлений по субъективным признакам. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 77.

¹⁶³ *Козлов А. П.* Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 577.

¹⁶⁴ Plačiau apie tai žr.: *Нерсеян В. А.* Ответственность за неосторожные преступления. - Санкт - Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. С. 16.

¹⁶⁵ Там же. С. 584 – 585.

¹⁶⁶ Там же. С. 584.

mano manymu, nėra logiška kalbėti apie tokią kategoriją kaip *žmogaus* pakaltinamumas, atskiriant ją nuo *nusikalstamos veikos subjekto* pakaltinamumo.

Požiūris į pakaltinamumą, kaip į kaltės struktūrinį elementą (greta aptartų mokslinių pozicijų dėl motyvo ir tikslo), socialinės – psichologinės kaltės teorijos kontekste taip pat nėra plačiai pripažįstamas. Pakaltinamumas laikomas savarankiška teisine kategorija, kuri charakterizuoja asmens psichinę būklę padarant nusikalstamą veiką ir turi esminę reikšmę jo atsakomybei; tai būtina kaltės sąlyga ir juridinės atsakomybės prielaida.

Grynosios psichologinės kaltės teorijos bei socialinės – psichologinės teorijos atstovų požiūriu, kaltė yra ne kas kita, kaip vienas iš nusikalstamos veikos sudėties subjektyviųjų požymių¹⁶⁷. Nors tokie rusų teisės specialistai, kaip pvz., G. V. Nazarenko (*Назаренко Г. В.*), teigė, kad „mokslinė abstrakcija“ arba nusikaltimo požymių „modelis“, kuris suteikia formos pavidalą nusikalstamos veikos sudėčiai, negali būti laikomas baudžiamosios atsakomybės pagrindu, nes realus atsakomybės pagrindas yra būtent subjekto, padariusio nusikalstamą veiką, kaltė, kuri numatyta baudžiamajame įstatyme¹⁶⁸, psichologinės krypties teorijų šalininkai kritikuoja kaltės, kaip savarankiško baudžiamosios atsakomybės pagrindo, egzistavimo galimybę. Veika yra nusikalstama ne tada, kai nustatoma kaltė, o tik nustačius visus nusikaltimo sudėties įrodinėtinius požymius. Kaltė be kitų nusikaltimo sudėties požymių yra bereikšmė¹⁶⁹. Tai aiškiai pabrėžiama ir teisminėje praktikoje: „*sprendžiant baudžiamosios atsakomybės klausimą esminis elementas yra nusikaltimo sudėtis* <...>“¹⁷⁰. Tuo tarpu XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje socialine - psichologine kaltės teorija besivadovavę Vokietijos mokslininkai kaltę traktavo būtent kaip savarankišką baudžiamosios atsakomybės pagrindą, nepriklausantį nusikalstamos veikos sudėčiai. Jie neneigė nusikalstamos veikos sudėties svarbos, tačiau į sudėtį žiūrėjo tik kaip į objektyvių nusikalstamos veikos požymių (neįtraukiant objekto) visumą¹⁷¹.

3. 1. 2. Kaltės konstrukcija ir jos vieta nusikalstamos veikos struktūroje remiantis normine kaltės teorija

Vokietijos baudžiamosios teisės teorijoje nėra vieno, visiems priimtino nusikalstamos veikos apibrėžimo, tačiau labiausiai paplitusi klasikinės krypties nusikaltimo definicija,

¹⁶⁷ Žr.: Baudžiamoji teisė: bendroji dalis / A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kt. – 3-asis leid., patais. ir papild. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 200; *Piesliakas V.* Lietuvos baudžiamoji teisė. 1 kn.: baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2006. P. 336; Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. - Москва: Центр ЮриИнфоР, 2005. С. 119; Козлов А. П. Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 551; Лунеев В. В. Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000. С. 7.

¹⁶⁸ Назаренко Г. В. Вина в уголовном праве. – Орел: ОБШ МВД РФ, 1996. С. 38.

¹⁶⁹ *Piesliakas V.* Baudžiamųjų įstatymų principinės nuostatos ir jų įgyvendinimas naujame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse: Habilitacinis darbas. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius, 1995. P. 40.

¹⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 535/2003.

¹⁷¹ *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 30 - 31.

nusikalstamą veiką apibrėžianti kaip „baudžiamosios veikos sudėtį atitinkantį priešingą teisei ir kaltą veiksmą“. Tai vadinamas trijų sudėtinių dalių nusikaltimo apibrėžimas¹⁷², apimantis šiuos būtinus nusikalstamos veikos požymius: 1) atitikimą baudžiamosios veikos sudėtį (kaltininko veikos požymiai turi sutapti su įstatyme nustatytais objektyviaisiais bei subjektyviaisiais požymiais); 2) priešingumą teisei (pagrindų, šalinančių baudžiamąją atsakomybę, nebuvimas) ir 3) kaltę (žmogaus sugebėjimą laisvai ir teisingai nuspręsti, kas yra teisė ir kas yra neteisėtumas)¹⁷³. Kaip matome, kaltė, priešingai nei pagal psichologinę kaltės koncepciją, nėra priskiriama prie nusikalstamos veikos sudėties subjektyviųjų požymių, netapatinama su tyčia ir netsargumu, tačiau egzistuoja kaip viena iš baudžiamosios atsakomybės sąlygų.

Kalbant apie pačios kaltės struktūrą, galima išvelgti grynosios ir vyraujančios norminės kaltės teorijos atstovų skirtingas nuomones šiuo klausimu.

Remiantis grynąja normine kaltės koncepcija tyčia ir neatsargumas griežtai atskiriami nuo kaltės. Pasak šios teorijos atstovų, tyčia ir neatsargumas priskiriami nusikalstamos veikos sudėčiai ir apibūdina elgesio žalingumą, bet ne kaltininko požiūrį į įstatymo saugomas vertybes. Kaltė šiuo atveju apima: 1) pakaltinamumą; 2) galimybės žinoti įstatymų reikalavimus buvimą; 3) veikos padarymo aplinkybių normalumą ir 4) specialius kaltės požymius, kurie apibūdina didesnę ar mažesnę kaltininko smerktinumą¹⁷⁴.

Vyraujančios norminės kaltės teorijos šalininkų požiūriu, į kaltės struktūrą būtina įtraukti ir tyčią su neatsargumu. Vokiškoje baudžiamosios teisės doktrinoje pripažįstama dviguma tyčios ir neatsargumo funkcija: tyčia ir neatsargumas traktuojami kaip *elgesio formos* ir kartu kaip *kaltės formos*. „Dėl savo dvigubos funkcijos <...> tyčia kaltės sferoje – tai pagrindas per veiką pasireiškiančių vidinių nuostatų žalingumui pripažinti. Tyčiai, kaip kaltės tipui, yra būdingas priešingas teisei ar abejingas kaltininko nusiteikimas teisės elgesio normų atžvilgiu. Ir priešingai, neatsargiai kaltei būdingas aplaidus arba nerūpestingas kaltininko nusiteikimas dėl teisėtvarkos reikalavimų laikymosi <...>“¹⁷⁵. Taigi tyčia ir neatsargumas ne tik apibūdina asmens elgesio pavojingumą, tačiau kartu parodo ir jo didesnę ar mažesnę nusistatymo įstatymo reikalavimų ir ginamų vertybių atžvilgiu laipsnį. Todėl pagal vyraujančią norminės kaltės teoriją kaltės struktūrą sudaro penki elementai: 1) pakaltinamumas; 2) tyčinė ir neatsargi kaltės forma; 3) neteisėtumo

¹⁷² *Analogiška trijų lygmenų nusikaltimo struktūra pripažįstama ir kitose normine kaltės samprata besivadovaujančiose valstybėse, pvz. Estijoje, Portugalijoje. Žr.: Estonian Penal Code // http://www.nottingham.ac.uk/shared/shared_hrlcicju/Estonia/Penal_Code_English_.doc [apsilankyta 2008 10 29]; Portuguese Penal Code // <http://www.verbojuridico.net/download/portuguesepenalcod.pdf> [apsilankyta 2008 10 29].*

¹⁷³ Žr.: *Bielinis A.* Tyčinė nusikalstama veika Vokietijos ir Lietuvos baudžiamojoje teisėje: lyginamoji analizė // *Teisės problemos*, 2007. Nr.3 (57). P. 64 – 65; *Badar M. E.* Mens Rea – Mistake of Law & Mistake of Fact in German Criminal Law: A Survey for International Criminal Tribunals // *International Criminal Law Review*, Volume 5, Nr. 2, 2005. p. p. 13 – 14.

¹⁷⁴ Žr.: *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 38; *Жалинский А. Э.* Современное немецкое уголовное право. - Москва: Проспект, 2006. С. 218.

¹⁷⁵ *Wessels J.* Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 135.

suvokimas (= galimybė suvokti neteisėtumą); 4) veikos padarymo aplinkybių normalumas ir 5) specialūs kaltės požymiai¹⁷⁶.

Pakaltinamumas pagal Vokietijos baudžiamąją teisę būtina prielaida tam, kad kas nors iš viso galėtų būti pripažintas kaltu; tai viena iš kaltės pripažinimo sąlygų. Kaip jau buvo minėta, skirtingai nei pagal norminę kaltės teoriją, psichologinė kaltės samprata kryptis (išskyrus aptartas socialinės – psichologinės kaltės teorijos išimtis) pakaltinamumą kaip požymį priskiria ne prie kaltės, o prie nusikaltimo subjekto elementų. Vokiškoji baudžiamosios teisės doktrina pakaltinamumą įtraukia į kaltės struktūrą ir sieja jį su atitinkamu amžiumi, taip pat sugebėjimu suprasti savo veiksmų esmę bei juos valdyti¹⁷⁷. Kai kaltininkai yra suaugę, pakaltinamumas yra preziumuojamas, kol neatsiranda pagrindo manyti priešingai. Pagal Lietuvos BK 17 straipsnį nepakaltinamieji apibūdinami panašiai, tačiau skirtingai nei Vokietijos, Lietuvos teisės teorijoje asmens amžius nepriskiriamas prie pakaltinamumo požymių, o egzistuoja atskirai tarp subjekta apibūdinančių objektyviųjų nusikalstamos veikos sudėties požymių¹⁷⁸. Ribotai pakaltinami yra tie asmenys, kurių sugebėjimas suvokti ar valdyti veikos padarymo metu dėl Vokietijos BK 20 paragrafe paminėtų priežasčių yra labai sumažėjęs. Ribotas pakaltinamumas yra fakultatyvus pagrindas bausmei sušvelninti. Tuo tarpu sąlygiškai pakaltinamais pripažįstami nepilnamečiai, kuriems veikos padarymo metu buvo sukakę ne mažiau kaip 14 ir ne daugiau kaip 18 metų. Kiekvienu atveju jų pakaltinamumas turi būti nustatytas atsižvelgiant į jų brandos, išsivystymo lygį.

Reikėtų pabrėžti, kad pagal Vokietijos baudžiamosios teisės doktriną, kitaip nei Lietuvoje, svarstant nepakaltinamumo problemą, atkreipiamas dėmesys ne tik į psichikos ligas, bet į gilų sąmonės sutrikimą dėl išsekimo, pervargimo, visiško apsvaigimo nuo alkoholio ir pan.¹⁷⁹ Ši nuostata, kaip pastebi A. Žalinskis (*Жалинский А. Э.*), kelia ginčų įvairiose situacijose ir skirtingai vertinama įvairių mokslininkų¹⁸⁰.

Neteisėtumo suvokimo turinį sudaro ne baudžiamosios nuostatos ar už veiką gresiančios baudžiamosios atsakomybės žinojimas, o kaltininko suvokimas, kad jo elgesys yra teisiškai draudžiamas. Šio suvokimo buvimas yra preziumuojamas, jei nėra ypatingų pagrindų, liudijančių šio suvokimo nebuvimą. Pagal vyraujančią nuomonę baudžiamajai atsakomybei pakanka, jog

¹⁷⁶ Žr.: *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 38; *Wessels J.* Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 130; *Жалинский А. Э.* Современное немецкое уголовное право. – Москва: Проспект, 2006. С. 218.

¹⁷⁷ *Nepakaltinamais pagal Vokietijos BK laikomi vaikai, nesulaukę 14 metų amžiaus (BK 19 str.), taip pat asmenys, kurie dėl BK 20 str. išvardytų priežasčių, t. y. dėl liguisto psichikos sutrikimo, esminio sąmonės sutrikimo arba dėl silpnaprotystės, arba dėl kitos psichinės anomalijos, nesugeba suprasti veikos neteisėtumo ar elgtis suvokdami šį neteisėtumą.*

¹⁷⁸ Žr.: *Piesliakas V.* Lietuvos baudžiamoji teisė. 1 kn.: baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2006. P. 302-308.

¹⁷⁹ *Drakšienė A.* Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida // VU Mokslo darbai. Teisė. 2006, tomas 58. P. 58.

¹⁸⁰ *Plačiau apie tai žr.: Жалинский А. Э.* Современное немецкое уголовное право. – Москва: Проспект, 2006. С. 221 – 227.

kaltininkas pagal jo lygį atitinkantį suvokimą ir vertybių išsivaizdavimą galėtų suvokti savo veikos neteisėtumą. Tačiau, jeigu kaltininkas veikos padarymo metu dėl neišvengiamos draudimo klaidos negali suprasti, kad daras neteisybę, tai jis elgiasi be kaltės¹⁸¹. Kalbant apie neteisėtumo (veikos pavojingumo, draudžiamumo) suvokimą, būtina atkreipti dėmesį, jog pagal Vokietijos baudžiamosios teisės doktriną neteisėtumo suvokimas yra savarankiškas kaltės elementas, neturintis įtakos nustatant asmens kaltės formą; nusikalstamos veikos neteisėtumas yra veikos, kaip visumos, savybė. Vokietijos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas įstatymo draudimo suvokimo sampratą 1964 m. gegužės 5 d. sprendime yra konstatavęs, kad įstatymo draudimas (neteisėtumas) nėra nusikalstamos veikos aplinkybė, kurią turėtų apimti tyčia. Jis nepriklauso nusikalstamos veikos sudėties turiniui, bet sudėtis yra draudimo turinys¹⁸².

Pagal norminę kaltės sampratą kaltės struktūra apima taip vadinamus *kaltę paneigiančius pagrindus*, kurių buvimas tiek sumažina veikos neteisėtumo ir kaltės turinį, kad nėra pasiekama žemiausia patraukimo baudžiamojon atsakomybėn riba ir įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į ypatingus motyvus, atsisako pareikšti kaltinimą, t. y. nuolaidžiauja¹⁸³. Vokietijos baudžiamoji teisė išskiria keturis kaltę paneigiančius pagrindus: a) kaltę paneigiantis būtinasis reikalingumas; b) būtiniosios ginties ribų peržengimas; c) tarnautojų ar kareivių vykdymas juos neįpareigojančio nurodymo (potvarkio, įsakymo) ir d) kaltę paneigianti pareigų kolozija. Svarbu atkreipti dėmesį, jog Vokietijos baudžiamosios teisės doktrina netapatina „atsakomybę šalinančių pagrindų“ ir „kaltę paneigiančių pagrindų“. Pirmieji nustato, kad nors ir kaltininko veiksmas atitinka įstatymo nusikalstamos veikos sudėtį, tačiau ši veika dėl tam tikrų aplinkybių nelaikoma priešinga teisei, tuomet ir ne nusikalstama veika. Tuo tarpu kaltę paneigiantys pagrindai nepašalina veikos priešingumo teisei, o tik asmens kaltę. Tačiau rezultatas toks pats – asmuo nepatraukiamas baudžiamojon atsakomybėn¹⁸⁴.

Atskirais atvejais baudžiamosios teisės nuostatose greta neteisėtumo požymių yra aptinkamas ir kitas kaltės sričiai priskiriamas elementas - „*specialūs*“ kaltės požymiai, parodantys, jog kaltininko nusiteikimas teisės atžvilgiu yra daugiau ar mažiau smerktinas (pvz., piktybiškumas, žemos paskatos). Šie požymiai specifiški tuo, kad kaltės turinį nusako ne vien tik kaip neteisėtumo pasireiškimą, bet išsamiau charakterizuoja ir tiesiogiai tik veika realizuojamų pažiūrų žalingumą. Lietuvos baudžiamosios teisės teorijoje, remiantis socialine – psichologine kaltės samprata, nėra specialių kaltės požymių. Ypatingos kaltininko paskatos ar nusiteikimai čia apibūdinami tikslais ir

¹⁸¹ Švedas G. Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2006. P. 112.

¹⁸² Bikelis S. Nusikalstamos veikos neteisėtumo suvokimo samprata ir jo baudžiamoji teisinė reikšmė // Juriprudencija, 2006, t. 7 (85). P. 61.

¹⁸³ Wessels J. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 137.

¹⁸⁴ Bieliniš A. Tyčinė nusikalstama veika Vokietijos ir Lietuvos baudžiamajoje teisėje: lyginamoji analizė // Teisės problemos, 2007. Nr.3 (57). P. 83.

motyvais (pvz., chuliganiškos paskatos¹⁸⁵, savanaudiškos paskatos¹⁸⁶), kurie priskiriami prie subjektyviųjų nusikalstamos veikos sudėties požymių.

Daugiausiai kritikos norminė kaltės teorija susilaukia dėl to, kad remiantis ja neva atsisakoma nusikalstamos veikos sudėti pripažinti vieninteliu baudžiamosios atsakomybės pagrindu ir taip pažeidžiamas teisėtumo bei asmenų lygybės principų įgyvendinimas¹⁸⁷. Tokia mokslininkų pozicija iš esmės klaidinga. Kaltininkui nerealizavus objektyviųjų ir subjektyviųjų nusikalstamos veikos sudėties požymių, negalima kalbėti ir apie kaltę. Pagal norminę kaltės koncepciją kaltė, greta nusikalstamos veikos sudėties, suteikia papildomą garantiją, apsaugančią asmenį nuo nepagrįsto nuteisimo. Net jeigu asmuo realizuoja visus nusikalstamos veikos sudėties požymius, tačiau nėra pripažįstamas kaltu (t. y. smerktinu), jo nuteisti negalima. Kadangi smerktinumo kriterijai visiems asmenims vienodi, šiuo atveju nepažeidžiamas ir asmenų lygybės principas¹⁸⁸.

3. 2. Kaltės pagrindimo nusikalstamo nerūpestingumo atveju problema

3. 2. 1. Kaltės pagrindimas esant nusikalstamam nerūpestingumui pagal psichologinės krypties kaltės teorijas

Baudžiamoji atsakomybė už nusikalstamą nerūpestingumą numatyta daugelio valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose, tarp jų ir Lietuvos BK. Nusikalstamas nerūpestingumas apibrėžiamas BK 16 straipsnio 3 dalyje: „Nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas yra padarytas dėl nusikalstamo nerūpestingumo, jeigu jį padaręs asmuo nenumatė, kad dėl jo veikimo ar neveikimo gali atsirasti šiame kodekse numatyti padariniai, nors pagal savo veikos aplinkybes ir savo asmenines savybes galėjo ir turėjo tai numatyti“. Analogiškai nusikalstamas nerūpestingumas traktuojamas ir teisminėje praktikoje, detalizuojant, jog „<...> Nusikalstamą nerūpestingumą apibūdina du požymiai - numatytų baudžiamajame kodekse padarinių nenumatymas ir galėjimas bei turėjimas juos numatyti“¹⁸⁹. Taip nusikalstamas nerūpestingas iš esmės aiškinamas visame pasaulyje. Tačiau baudžiamosios teisės doktrinoje vis dar netyla diskusijos, ar baudžiamoji atsakomybė, paremta visuotinai pripažįstamu kaltės principu, apskritai galima nusikalstamo nerūpestingumo atveju?¹⁹⁰

¹⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės bylos Nr. 2K – 602/2001; 2K – 441/2003; 2K – 532/2006.

¹⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės bylos Nr. 2K - 286/1999; 2K – 432/1999; 2K – 196/2006.

¹⁸⁷ *Plačiau apie šią baudžiamosios teisės doktrinoje išsakomą kritiką norminės teorijos atžvilgiu žr.: Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 42 – 43.

¹⁸⁸ Ten pat.

¹⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės bylos Nr. 2K- 563/ 2004; 2K-429/2005.

¹⁹⁰ Žr.: *Ashworth A.* Principles of Criminal Law. 4th ed. – New York: Oxford University Press, 2003. P. 191 – 195; *Williams G.* Textbook of Criminal Law. – London: Stevens and Sons, 1978. P. 46 – 47; *Козлов А. П.* Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 636 – 647; Курс уголовного права: учебник / под ред. *Кузнецовой Н. Ф., Тяжковой И. М.* - Москва: Зерцало-М, 2002. С. 330 – 331; Уголовное право: учебник / *Прохоров Л. А., Прохорова М. Л.* - Москва: Юристъ, 1999. С. 81.

Iš prieš tai pateiktos nusikalstamo nerūpestingumo definicijos matome, kad asmuo, veikdamas nusikalstamai nerūpestingai, nenumato galimų savo veikos padarinių, aprašytų baudžiamajame įstatyme. Iš to logiškai išplaukia: jei asmuo nenumato nusikalstamo rezultato atsiradimo galimybės, jis negali nuspręsti, sukelti ar nesukelti minėtų padarinius. Taigi nusikalstamo nerūpestingumo atveju nėra asmens psichinio santykio su pavojingais padariniais. Kadangi grynoji psichologinė kaltės koncepcija kaltę apibrėžia kaip asmens psichinį santykį su objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais, aprašytais nusikalstamos veikos sudėtyje, tolimesnė loginė grandinė diktuoja atsakymą - remiantis grynąja psichologine kaltės teorija nusikalstamo nerūpestingumo atveju nėra kaltės.

Ši kaltės pagrindimo esant nusikalstamam nerūpestingumui problema buvo vienas pagrindinių argumentų XX a. pradžioje atsisakant psichologinės krypties kaltės teorijų Vokietijos baudžiamosios teisės doktrinoje¹⁹¹. Dėmesio ji susilaukė ir Carinės Rusijos mokslininkų gretose. Pavyzdžiui, G. S. Feildšteinas (*Фельдштейн Г. С.*, 1902) teigė, jog „siūlymas bausti už tai, kad asmuo neišreiškė savo valios, reiškia siūlymą bausti už valios nebuvimą“, o tai, pasak mokslininko, tapatu objektyviam pakaltinimui¹⁹². Teisės profesorius E. Nemirovskis (*Немировский Э.*, 1917) taip pat pripažino atsakomybės problemą esant nusikalstamam nerūpestingumui, tačiau kartu pažymėjo: „nors esant nesąmoningam neatsargumui nėra kaltės, bet represija jo atžvilgiu yra naudinga ir netgi būtina, saugant teisinius gėrius esant šiuolaikiniam technikos vystymuisi <...> šiame garo ir elektros amžiuje. Visuomenei reikia save apsaugoti nuo tų, kurie nesugeba prisitaikyti prie aplinkos sąlygų, todėl bausmė tokiu atveju atlieka jai priskiriamą vaidmenį“¹⁹³. Nusikalstamo nerūpestingumo problemai abejingi neliko ir šiuolaikiniai teisės specialistai; antai V. A. Jakušinas (*Якушин В. А.*, 1988) tokį psichinį santykį įvardijo savotišku „psichiniu vakuumu“ - taip traktuojant kaltę, anot jo, „galima kaltu pripažinti bet ką ir už bet ką.“¹⁹⁴

Nusikalstamo nerūpestingumo problema teisės teorijoje bei praktikoje pareikalavo adekvataus jos sprendimo. Teisinėje literatūroje kaip vienas iš būdų atsakomybės problemai esant nusikalstamam nerūpestingumui išspręsti minimas bandymas įvesti „vidutinio žmogaus“ kategoriją, kuri atsirado dar senovės romėnų teisėje. Ši kategorija tarsi „objektyvus kriterijus“, nepriklausantis nuo subjekto individualių savybių, kuriuo, kaip bendruoju matu, naudojasi teisėjas. Jei jis prieina prie išvados, jog kaltininkas atitinka šį kriterijų, tai pripažįsta jį kaltu. Vis dėlto toks požiūris į nusikalstamą nerūpestingumą, kaip teigia kai kurie autoriai, greičiau sudaro sąlygas subjektyvizmui, nes viskas priklauso nuo teisėjo nuomonės¹⁹⁵, o neatsižvelgimas į kaltininko individualias savybes ir

¹⁹¹ *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 19 – 20.

¹⁹² *Козлов А. П.* Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 623 – 624.

¹⁹³ *Лунеев В. В.* Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000. С. 45.

¹⁹⁴ Там же. С. 44.

¹⁹⁵ Уголовное право: учебник / *Прохоров Л. А., Прохорова М. Л.* - Москва: Юристъ, 1999. С. 81.

jo gebėjimus apdoroti informaciją neleidžia teismui priimti teisingų sprendimų byloje¹⁹⁶. Minėta autorių poziciją reikėtų vertinti gana kritiškai: suprantant teisėjo daromas išvadas ir visą jo darbą kaip pasireiškiantį savivalės aktą (dėl ko ir susidaro išpūdis, jog turėtų būti maksimaliai ribojamos teismų galimybės aiškinantis su byla susijusius klausimus), galima sugriauti visą teisinių principų sistemą (pirmiausiai paneigiant teisingumo, laisvo įrodymų vertinimo ir kt. principus), o suabejojant teisėjo teisine sąmone paremtu vidiniu įsitikinimu - ir apskritai paskatinti teisinį nihilizmą.

Kai kurie autoriai kaltės pagrindimo nusikalstamo nerūpestingumo atveju problemos apskritai neižvelgia. Tuo tarpu kiti problemą mato ne pačioje psichologinėje kaltės teorijoje, o nusikalstamo nerūpestingumo sampratoje ir teigia, kad nusikalstamą nerūpestingumą reikia aiškinti taip, kad jis atitiktų psichologinės kaltės teorijos nuostatas. Pavyzdžiui, teisinėje literatūroje rašoma: „jeigu nusikalstamo nerūpestingumo apibrėžime nebūtų galima išskirti intelektualinio ir valinio elementų, tai reikėtų pripažinti, kad jis neatitinka bendrojo kaltės apibūdinimo. Todėl teisingesnis yra toks požiūris, remiantis kuriuo nusikalstamo nerūpestingumo atveju intelektualinis elementas yra <...>“¹⁹⁷.

Taigi mokslininkai, vadovaudamiesi psichologine kaltės samprata, vis dėlto bando, esant nusikalstamam nerūpestingumui, išvelgti asmens psichinį santykį su pavojingais padariniais.

Vienas iš pavyzdžių aiškinant, jog padarinių nenumatymas taip pat yra psichinis santykis su padariniais, šio santykio traktavimas „su ženklu minus“¹⁹⁸. Autorių nuomone, tokia nusikalstamo nerūpestingumo samprata leidžia jį įvardinti Vokiškoje doktrinoje analogiškai vartojamu terminu „nesuvoktas neatsargumas“. Tačiau, kaip pastebi S. Bikelis, toks požiūris labai prieštaringas: „pritardami logikai, kad „jeigu tam tikro dalyko ar reiškinių nėra, tai nereiškia, kad jo nėra – jis yra, tik su „minus“ ženklu“, galime prieiti iki absurdo. Tuomet asmeniui nesukėlus pavojingų padarinių, būtų galima teigti, kad jis juos sukėlė, tik pavojingi padariniai yra „su minuso ženklu“. Esą jų nebuvimas irgi laikytinas tam tikrais padariniais.“¹⁹⁹

Kitas būdas pagrįsti kaltininko psichinį santykį su nusikalstamos veikos padariniais motyvuojamas tuo, kad asmuo nenumato nusikalstamos veikos padarinių, nepriima dėl jų sprendimo, t. y., „nesistengia įtempti savo psichinių jėgų“, nors turėjo ir galėjo tai padaryti²⁰⁰. Šiuo atveju psichinio santykio su nusikalstamos veikos padariniais nebuvimas, arba kaip teigia autoriai, šio santykio pasireiškimas nenumatant padarinių ir nesistengiant įtempti psichinių jėgų, gali rodyti

¹⁹⁶ Plačiau apie tai žr.: *Козлов А. П.* Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.

¹⁹⁷ Курс уголовного права: учебник / под ред. *Кузнецовой Н. Ф., Тяжковой И. М.* - Москва: Зерцало-М, 2002. С. 331.

¹⁹⁸ Жр.: *Флетчер Дж., Наумов А. В.* Основные концепции современного уголовного права. - Москва: Юристъ, 1998. С. 299; *Российское уголовное право / под ред. Наумова А. В.* - Москва: БЕК, 2000. С. 240.

¹⁹⁹ *Bikelis S.* Tučinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 21.

²⁰⁰ Бaudžiamoji teisė: bendroji dalis / *А. Абрамовичиус, А. Čepas, А. Дракшиенė ir kt.* - 3-asis leid., patais. ir papild. - Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 211; Курс уголовного права: учебник / под ред. *Кузнецовой Н. Ф., Тяжковой И. М.* - Москва: Зерцало-М, 2002. С. 330.

asmens abejingumą įstatymo reikalavimams ir jų ginamoms vertybėms. Tačiau verta atkreipti dėmesį, jog kaltininko psichinis santykis su įstatymo reikalavimais ir jų ginamomis vertybėmis nėra identiškas asmens psichiniam santykiui su nusikalstamos veikos padariniais, o juk grynoji psichologinė kaltės teorija akcentuoja santykį būtent su pastaruoju požymiu, t. y. su nusikalstamos veikos padariniais, aprašytais nusikalstamos veikos sudėtyje. Remiantis nagrinėtomis gryniosios psichologinės kaltės teorijos nuostatomis, asmens abejingas santykis su įstatymo reikalavimais nėra reikšmingas.

Kai kurie gryniosios psichologinės kaltės teorijos atstovai, pavyzdžiui P. N. Pančenko (*Панченко П. Н.*), bando savotiškai „apeiti“ šiai teorijai būdingą teiginį, jog esant kaltei turi būti nustatytas kaltininko psichinis santykis su visais nusikalstamos veikos sudėtyje aprašytais objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais (išskyrus objektą ir bendruosius subjekto požymius). Teigiama, kad nusikalstamo nerūpestingumo atveju pakanka, kad asmuo veiką darytų sąmoningai ir valingai, kad ir nenumatydamas padarinių²⁰¹, tačiau ir šis požiūris, kaip matome, neatitinka gryniosios psichologinės kaltės teorijos nuostatų

Kaltę esant nusikalstamam nerūpestingumui kaltininko abejingu požiūriu į įstatymo reikalavimus ir jų ginamas vertybes grindžia ir socialinės – psichologinės kaltės teorijos atstovai²⁰². Šios koncepcijos šalininkai, skirtingai nei gryniosios psichologinės kaltės teorijos, gali pagrįstai remtis minėta nuostata, kadangi socialinės – psichologinė kaltės teorija svarbiu kaltės elementu pripažįsta ir kaltininko psichinį santykį su įstatymo reikalavimais.

Kaip teigia V. Piesliakas, teisinis apkaltinimo pagrindas yra nusakytas įstatymo formuluotėje: „galėjo ir turėjo numatyti pavojingus padarinius“²⁰³. Be to, autorius patikslina šią formuluotę, nes asmuo apkaltinamas teismo ne tik dėl to, kad jis turėjo ir galėjo numatyti pavojingus padarinius, bet ir todėl, jog turėjo ir galėjo suvokti daromos veikos pavojingumą ar rizikingumą ir tuo išvengti tokio poelgio. Žodžiais „turėjo ir galėjo“ išreiškiamas priekaištas asmeniui dėl to, jog jis pažeidė savo pareigą būti atidus, dėmesingas, rūpestingas, elgtis tokiu būdu, kad nebūtų sukeltas pavojus įstatymo saugomoms vertybėms²⁰⁴.

Tačiau šiuo atveju vėlgi būtina atsižvelgti į tai, kad socialinė – psichologinė kaltės teorija kaip būtina kaltės požymį išskiria ir asmens psichinį santykį su visais objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais, aprašytais baudžiamajame įstatyme. Šis aspektas, atsižvelgiant į

²⁰¹ *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 22.

²⁰² Žr.: *Klimka A.* Nusikaltimo sudėtis: (sąvoka ir subjektyvinė pusė). - Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1968. P. 26 – 28; *Piesliakas V.* Lietuvos baudžiamoji teisė. 1 kn.: baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2006. P. 393; Курс уголовного права: учебник / под ред. *Кузнецовой Н. Ф., Тяжковой И. М.* - Москва: Зерцало-М, 2002. С. 332 ir kt.

²⁰³ *Piesliakas V.* Lietuvos baudžiamoji teisė. 1 kn.: baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2006. P. 393.

²⁰⁴ Ten pat.

mūsų nagrinėtas socialinės – psichologinės kaltės teorijos nuostatas, laikytinas netgi reikšmingesniu. Todėl apsiribojimas vien asmens psichiniu santykiu su įstatymo reikalavimais arba, šalia šio santykio asmens psichiniu santykiu tik su jo daroma pavojinga veika, prieštarauja socialinei – psichologinei kaltės koncepcijai²⁰⁵. Nesant kaltininko psichinio santykio su nusikalstamos veikos padariniais, kurie priskiriami baudžiamajame įstatyme aprašytiems objektyviesiems nusikalstamos veikos požymiams, nusikalstamo nerūpestingumo atveju nėra ir vieno iš būtino kaltės požymio, todėl socialinė – psichologinė kaltės teorija, kaip ir grynoji psichologinė kaltės teorija, nepajėgi pagrįsti kaltės esant nusikalstamam nerūpestingumui.

3. 2. 2. Kaltės pagrindimas esant nusikalstamam nerūpestingumui pagal norminę kaltės teoriją

Vokietijos baudžiamosios teisės teorijoje nusikalstamas nerūpestingumas, kaip minėta, dar įvardijamas terminu „nesuvoktas neatsargumas“²⁰⁶. Nusikalstamai nerūpestingai elgiasi tas, kuris konkretaus veikimo ar neveikimo atveju nesilaiko rekomenduotino rūpestingumo ir taip, net to nesuvokdamas, įvykdo įstatyme numatytą veikos sudėtį.

Teisinėje literatūroje rašoma, jog dėl neatsargumo sąvokos, kaip elgesio ir kaltės formos, dvigubos funkcijos, reikia tikrinti dviem pakopomis: neteisėtos veikos sudėties ribose turi būti nustatytas objektyviai būtino rūpestingumo nesilaikymas, o dėl kaltės lieka patikrinti, ar kaltininkas, atsižvelgiant į jo individualias suvokimo ribas, galėjo laikytis objektyvių rūpestingumo reikalavimų²⁰⁷. Teisės specialistas F. Haft (*F. Haft*) pateikia tokį pavyzdį: „Moteris su vaiku iš provincijos pirmą kartą gyvenime naudojami metro. Vaikas dėl nepakankamos kontrolės atsiduria tarp automatinių durų, kurios jį sužeidžia. Šioje veikos sudėtyje nustatytas objektyvus subjekto santykio su veika mastas. Jo pagrindu turi būti konstatuojamas neatsargumas. Priklausomai nuo to nustatomas subjektyvus mastas. Čia būtina atsižvelgti į subjektyvias moters žinias bei galimybes. Tuo remiantis patvirtinama arba paneigiama neatsargi kaltės. Toks neatsargios kaltės dvipakopis patikrinimas reikalaujamas visada.“²⁰⁸

Skirtingai nei psichologinės krypties kaltės koncepcijos, Vokietijos baudžiamosios teisės doktrinoje plačiai pripažįstama norminė kaltės teorija sugeba pagrįsti kaltę nusikalstamo nerūpestingumo atveju. Norminė kaltės teorija nelaiko būtiniu kaltės požymiu asmens psichinio santykio su visais baudžiamajame įstatyme aprašytais objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais. Kaltė, kaip jau buvo rašyta, tai smerktinumas. Todėl ir nusikalstamas nerūpestingumas,

²⁰⁵ Žr.: *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 32 – 33.

²⁰⁶ Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие / ред. Крылова Н. Е., Серебренникова А. В. - Москва: Зеркало, 1998. С. 89.

²⁰⁷ *Wessels J.* Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 215.

²⁰⁸ *Жалинский А. Э.* Современное немецкое уголовное право. - Москва: Проспект, 2006. С. 228.

t. y. smerktinumas, priekaištas asmeniui, pasireiškia tuo, kad asmuo skirdamas nepakankamai dėmesio savo pareigai užtikrinti, kad nebūtų pažeistos įstatymo ginamos vertybės, tačiau turėdamas galimybę tai padaryti, nors ir nesuvokdamas visų nusikalstamos veikos sudėčiai priskiriamų nusikalstamos veikos požymių, faktiškai juos realizuoja (pvz., sukelia paties nenumatytus, bet baudžiamajame įstatyme aprašytus, padarinius)²⁰⁹.

3. 3. Klaidos problema ir jos įtaka kaltei

3. 3. 1. Klaida ir jos įtaka kaltei remiantis psichologinės krypties kaltės teorijomis

Klaida ir jos teisinės reikšmės nustatymas yra vienas sudėtingiausių baudžiamosios teisės teorijos klausimų²¹⁰, kuris neatsiejamai susijęs ir su kaltės problema. Klaidos įtaka kaltei, kaip pabrėžiama mokslinėje literatūroje, gali pasireikšti trimis kryptimis: pašalinti kalnę, keisti vieną jos formą kita arba tam tikru laipsniu ją derformuoti²¹¹. Todėl klaida psichologinės krypties kaltės teorijų plotmėje vienareikšmiškai priskiriama nusikalstamos veikos sudėties subjektyviųjų požymių problemai.

Kaip klaidingą I. Z. Geleris (*Геллер И. З.*) įvardino tokį „suvokimą, kuris neatitinka tikrovės“²¹². Nors toks klaidos apibrėžimas yra bendro pobūdžio, lakoniškas ir ne visai susijęs konkrečiai tik su baudžiamąja teise, minėta autoriaus pozicija rusų mokslininkų vertinama dėl bandymo klaidą apibrėžti per formaliai – loginę suvokimo sampratą, kurioje akumuliuojamas ir tikrovės atspindys, ir asmens santykis su ja²¹³. Tokia klaidos samprata artima dar antikos laikų filosofo Aristotelio propoguotai idėjai – klaida jis laikė neteisingą žodinių teiginių parinkimą arba loginių operacijų taisyklių pažeidimus (jau tada klaida buvo siejama su individo psichine veikla). A. A. Kočetkovas (*Кочетков А. А.*) tuo tarpu klaidą apibūdina kaip realybei neadekvatų asmens psichinį santykį su jo daroma baudžiamosios teisės požiūriu reikšminga veika ir jos pasekmėmis²¹⁴. Pastatroji klaidos definicija, pasak autoriaus, yra konkretesnė: ji įtraukia platų „psichinio santykio“ terminą, be to, sąvoka priartėja prie baudžiamosios teisės ir parodo itin glaudų klaidos sąryšį su kalte, kuri taip pat traktuojama kaip asmens psichinis santykis. Tačiau iš pateikto apibrėžimo

²⁰⁹ *Bikelis S.* Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 39 – 40.

²¹⁰ *Klaidos įtaka asmens baudžiamajai atsakomybei nuo seno domino baudžiamosios teisės teoretikus, kurie šiam klausimui spręsti yra skyrę net atskirus mokslinius darbus. Minėtini tokie psichologinės krypties kaltės teorijų atstovai, kaip A. Vereščagin (Верецагин А.), I. Z. Geleris (Геллер И. З.), N. S. Tagancevas (Таганцев Н. С.), Sergejevskis N. D. (Сергеевский Н. Д.) A. A. Kočetkovas (Кочетков А. А.), V. A. Jakušinas (Якушин В. А.) ir kt.*

²¹¹ *Козлов А. П.* Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 683.

Кą reiškia „kaltės deformavimas“ autorius detaliai nepaaiškina. Manau, klaidos įtaka kaltei, kaip pastebėsime ir iš tolimesnės analizės, turėtų apsiriboti dvejopa reikšme: arba eliminuoti kalnę, arba tiesiog koreguoti ją keičiant veikos kvalifikavimą.

²¹² Там же. С. 679.

²¹³ Там же.

²¹⁴ Там же.

susidaro įspūdis, jog klaida yra ne kas kita, kaip „tikrovės neatitinkanti kaltė“, be to, akcentuojamas santykis su pasekmėmis, o tai įneša šiokios tokios painiavos.

Daug aiškesnė baudžiamosios teisės teorijoje pateikiama tradicinė klaidos definicija, remiantis kuria, klaida - tai asmens klaidingas padarytos veikos baudžiamojo teisinio vertinimo ar neteisingas tam tikrų veikos faktinių aplinkybių suvokimas. Taigi klaida, anot V. Piesliako bei kitų autorių, suprantama kaip daromos veikos objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių neatitiktis (kaltininko suvokimo ir realios tikrovės neatitiktis)²¹⁵. Klaidos baudžiamojoje teisėje pirmiausiai yra suvokimo klaidos, kurios kyla dėl to, kad asmuo neteisingai suvokia tam tikrus objektyvius daromos veikos požymius arba socialinę daromos veikos reikšmę²¹⁶.

Klaidos baudžiamosios teisės teorijoje paprastai skirstomos į teisines (*error juris*) ir faktines (*error facti*). Teisinės klaidos – tai daromos veikos baudžiamojo teisinio vertinimo suvokimo klaidos (klaidos dėl nusikalstamos veikos pobūdžio, dėl padarytos veikos teisinės kvalifikacijos), tuo tarpu faktinės klaidos apibrėžiamos kaip tam tikrų daugiau ar mažiau reikšmingų nusikalstamos veikos sudėčiai ir veikai kvalifikuoti objektyviųjų požymių subjektyvaus suvokimo klaidos²¹⁷. Pastaroji definicija, apibrėžianti faktinę klaidą, turėtų būti vertinama ir kiek kritiškai. Vargu, ar baudžiamojoje teisėje galime kalbėti apie *daugiau ar mažiau reikšmingus* veikai kvalifikuoti nusikalstamos veikos sudėties objektyvius požymius. Šiuo atveju nuostata turėtų būti labiau kategoriška, todėl faktinę klaidą reikėtų traktuoti tiesiog kaip asmens neteisingą faktinių aplinkybių, sudarančių objektyvius nusikaltimo požymius, vertinimą.

Be abejo, galima pagrįstai tvirtinti, jog kiekvienas žmogaus elgsenos aktas, įskaitant ir visuomenei pavojingas veikas, gali būti lydimas didesnio ar mažesnio klaidų skaičiaus. Tačiau toli gražu ne visos klaidos turi taip vadinamą baudžiamąją – teisinę reikšmę. Todėl teisiškai reikšmingomis klaidomis pripažįstamos tik tokios teisinės ar faktinės klaidos, „kurios pašalina baudžiamąją atsakomybę už padarytą veiką arba ją koreguoja, verčia keisti baudžiamąjį teisinį vertinimą, t. y. nusikalstamos veikos kvalifikavimą“²¹⁸. Beje, literatūroje galima aptikti ir kitų klaidos klasifikavimo kriterijų, tačiau vienas svarbiausių yra įvardijamas klaidų skirstymas pagal jų baudžiamąją svarbą. Šią klasifikaciją į „dovanotinas“ ir „nedovanotinas“ klaidas N. S. Tagancevas kildina dar iš senovės romėnų teisės²¹⁹. „Dovanotinoms“ klaidoms būdingas absoliutus asmens kaltumą pašalinantis charakteris, tuo tarpu „nedovanotina“ klaida, nors ir nešalina baudžiamosios

²¹⁵ Žr.: Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. 1 kn.: baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2006. P. 400; Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. Кропачева Н. М. и др. - Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного унив., 2006. С. 495;

²¹⁶ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. 1 kn.: baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2006. P. 400.

²¹⁷ Ten pat.

²¹⁸ Ten pat. P. 401.

²¹⁹ Žr.: Козлов А. П. Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 691; Парог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 171.

atsakomybės, ji gali koreguoti kaltę, keisti veikos kvalifikavimą formuodama skirtingas kaltės formas (tyčią ir neatsargumą; tiesioginę ir netiesioginę tyčią; apibrėžtą ir neapibrėžtą kaltę ir t. t.). Toks klaidų klasifikavimas analogiškas teisiškai reikšmingų klaidų skirstymui į pateisinamas ir nepateisinamas²²⁰, skiriasi tik teorijoje vartojamos sąvokos.

Kalbant apie klaidą ir jos įtaką kaltės nustatymui, dėl darbo ribotos apimties nėra tikslinga labiau gilintis į teorinius klaidų klasifikavimo pagrindus ar smulkiai aprašinėti galimas klaidų rūšis. Be to, faktinių klaidų (klaidų dėl nusikalstamos veikos dalyko, dėl nusikalstamos veikos padarymo priemonių ar įrankių ir pan.) teisinės reikšmės nustatymas nekelia didesnių problemų aptariamų kaltės teorijų kontekste, todėl toliau darbe pabandydysime išryškinti būtent juridinės klaidos probleminius aspektus, kurie aktualūs sprendžiant asmens kaltumo klausimą.

Kaip jau buvo kalbėta aptariant grynajai psichologinei kaltės teorijai būdingas nuostatas, į kaltės turinį nėra įtraukiamas socialinių – norminių požymių (veikos pavojingumo, prieštaravimų įstatymams) suvokimas. Grynosios psichologinės kaltės teorijų šalininkai griežtai vadovaujasi principu „įstatymo nežinojimas neatleidžia nuo baudžiamosios atsakomybės“ (*error juris semper nocet*). Aklaai vadovaujantis šiuo principu galima susidurti su situacija, kai asmuo, veikęs sąmoningai ir valingai, tačiau padaręs neišvengiamą teisinę klaidą, pripažįstamas kaltu. Tačiau akivaizdu, jog tam tikrais atvejais asmuo, suvokdamas objektyviuosius savo veikos požymius nusprendžia juos realizuoti, dėl objektyvių priežasčių nesuprasdamas, nežinodamas, jog tokia veika yra uždrausta baudžiamojo įstatymo, pvz., trumpam į Lietuvą atvykęs užsienio šalies pilietis, kurio kilmės valstybės teisinė sistema plačiau traktuoja būtinąsias ginties nuostatas, dėl įžeidimų gindamasis smogia vienam iš jį užgauliojusių chuliganų. Lietuvos teismų praktikoje vienareikšmiškai konstatuojama, jog asmens įžeidimas nesuteikia teisės į būtinąją gintį: „*Žodinis <...> įžeidinėjimas, nors ir turi pavojingos veikos požymių, tačiau nesukelia teisės į būtinąją gintį <...>, o pavartotas smurtas negali būti pateisinamas BK 14 str. (2000 m. BK 28 str. – mano past.) prasme*“²²¹. Tačiau turint omenyje visas įvykio aplinkybes, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos Respublikos BK, ypač teisminė praktika, faktiškai neprieinami užsienio šalių piliečiams, kaip teigia S. Bikelis, sunku tikėtis, jog asmuo būtų pasiėlgęs kitaip, nesant tam galimybės²²². Konkrečiomis aplinkybėmis tokio asmens klaida turėtų būti vertinama kaip neišvengiama, todėl asmuo šiuo atveju negali būti smerktinas teisiniu požiūriu. Tačiau grynoji psichologinė kaltės teorija šio požiūrio nepripažįsta.

Socialinė - psichologinė kaltės koncepcija juridinės klaidos vertinimo kontekste turi daugiau privalumų nei mūsų analizuota grynoji psichologinė kaltės teorija. Kaip teigia V. Piesliakas, BK 2

²²⁰ Plačiau apie pateisinamas ir nepateisinamas klaidas žr.: *Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. 1 kn.: baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai.* – Vilnius: Justitia, 2006. P. 401.

²²¹ Žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 486/2001; taip pat 2K – 82/2003; 2K – 537/2006.

²²² *Bikelis S. Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007. P. 26.*

straipsnio 3 dalies nuostata, kad „asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu <...> veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio” neleidžia patraukti baudžiamojon ataskomybėn asmens padariusio pateisinamą teisinę klaidą²²³. Minėta kodekso nuostata konkretizuojama teisminėje praktikoje – asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn tik tuomet, kai jo „*amžius ir psichinė būseną veiku padarymo metu* leido iš jo reikalauti elgesio, atitinkančio įstatymus”²²⁴. Nors šiuo atveju tiesiogiai neužsimenama apie teisinę klaidą, jos įtaka remiantis socialine – psichologine kaltės teorija atsiskleidžia per asmens suvokimo specifiką. Juridinių klaidų „išskirtinis bruožas yra tas, kad klaidingai suvokiamas ne vienas atskirai paimtas nusikaltimo sudėties požymis, o daromos veikos socialinė reikšmė, jos teisinis vertinimas kaip pavojingos ar nepavojingos, priešingos ar nepriešingos baudžiamajai teisei”²²⁵. Profesorius, kaip matome, apibūdindamas teisinę klaidą įtraukia veikos pavojingumo (neteisėtumo) suvokimo sąvoką; veikos pavojingumo (neteisėtumo) suvokimas, kaip jau buvo kalbėta darbo 2. 2. 3. dalyje, pagal socialinę – psichologinę kaltės koncepciją yra tyčinės kaltės būtinas požymis. Socialinė - psichologinė kaltės teorija sudaro galimybę paneigti *error juris nocet* prezumpciją atverdama kelių situacijoms, kai įstatymus gerbiantis asmuo, nepaisant jo sąmoningo ir valingo veikos padarymo, nelaikomas veikęs kaltai, t. y. pateisinama teisinė klaida remiantis šia teorija gali būti pagrindas asmeniui gintis nuo kaltinimo.

G. Švedas pabrėžia, kad šiuolaikinė baudžiamoji teisė tampa vis sudėtingesnė, „techniškesnė“; be tradicinių nusikalstamų veikų atsiranda naujos, sudėtingai apibrėžtos specifinės nusikalstamų veikų sudėtys (pvz., pramoninės nuosavybės teisių pažeidimas (*BK 195 str.*), kompiuterinės informacijos pasisavinimas ar skleidimas (*BK 198 str.*), manipuliavimas vertybinių popierių kaina (*BK 218 str.*) ir pan.), todėl, pasak autoriaus, net ir teisininkui sunku suvokti tam tikros nusikalstamos veikos pavojingumą nežinant apie jos draudžiamumą²²⁶. Atsižvelginat į tai nemažai Vakarų Europos valstybių, kaip Vokietija, Olandija, Skandinavų šalys, baudžiamajame įstatyme numato specialias taisykles dėl draudimo klaidos. G. Švedo nuomone, tokios baudžiamosios teisės tendencijos verčia grįžti prie diskusijos dėl tyčios turinio ir svarstymo, ar Lietuvos BK nereikėtų įtvirtinti nuostatų dėl teisinės (draudimo) ir faktinės klaidos bei jų reikšmės baudžiamajai atsakomybei.

²²³ *Piesliakas V.* Lietuvos baudžiamoji teisė. 1 kn.: baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2006. P. 403.

²²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 577/2006.

²²⁵ *Piesliakas V.* Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. – Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996. P. 173.

²²⁶ *Švedas G.* Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2006. P. 112.

3. 3. 2. Klaida ir jos įtaka kaltei remiantis normine kaltės teorija

Mokymas apie teisinę reikšmę turinčias klaidas ir jų įtaką baudžiamajai atsakomybei sudaro pakankamai plačią ir gerai išvystytą vokiškosios baudžiamosios teisės doktrinos dalį, kuri, beje, pagrįsta ir įstatymiškai įtvirtintomis nuotatomis. Įstatymo leidėjas kalba apie dvi klaidų rūšis: Vokietijos BK 16 straipsnis nustato klaidos dėl veikos sudėties reglamentavimą, o baudžiamojo įstatymo 17 straipsnis numato klaidą dėl draudimo²²⁷.

Klaida dėl veikos sudėties – tai klaida dėl faktinių aplinkybių (dėl objekto, veikos, priežastinio ryšio raidos): „jeigu kaltininkas, darydamas veiką, nesuvokia aplinkybės, priklausančios įstatyme numatytai veikos sudėčiai, tai jis veikia netyčia“ (Vokietijos BK 16 str.)²²⁸. Pasak U. Veberio (*U. Weber*), mokymas apie veikos sudėties klaidas yra atvirkštinis mokymui apie tyčią: veikiantysis „nežino to, ką jis veikos požiūriu daro“; jis neturi įsivaizdavimo, kuris būtinas veikos sudėties tyčiai²²⁹. Tuo tarpu klaida dėl draudimo yra klaida dėl veikos priešingumo teisei, kuri pasireiškia tuo, jog kaltininkas „suvokia, ką jis (veikos sudėties prasme) daro, bet klaidingai galvoja, kad tai yra leidžiama“²³⁰. Vokietijos BK 17 straipsnis nurodo: „jei asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, nesuvokia savo veiksmų neteisėtumo, tai laikoma, kad jis veikė nekaltai, jei šios klaidos nebuvo galima išvengti“²³¹. Kaip matome, skiriasi faktinės ir teisinės klaidos pasekmės: klaida dėl sudėties eliminuoja tyčią, tuo tarpu draudimo klaida tyčios nepašalina, bet gali būti pagrindas, pašalinantis asmens kaltumą.

Baudžiamosios teisės teorijoje pripažįstama, jog asmuo gali būti pasmerktas tik tada, kai jo padaryta neteisėta veika yra jo nepagarbaus požiūrio į įstatymo reikalavimus rezultatas. Tuo atveju, jeigu asmuo nėra priešiškas ar abejingas įstatymo ginamų vertybių atžvilgiu, tačiau suklysta vertindamas, kas yra saugoma įstatymo, o kas ne, ir tokiu būdu pažeidžia įstatymą, pagrįstai pripažinti jį kaltu (vertu pasmerkimo) nebūtų galima. Vokietijos teisės specialistas U. Šrotas (*U. Schroth*) pritardamas šiai nuostatai pabrėžė: „kiekvienoje baudžiamosios teisės sistemoje, kurioje siekiama sąžiningai (tinkamai) elgtis su individualais, neišvengiama klaida dėl nusikalstamos veikos neteisėtumo turi skatinti asmens išsteisinimą“²³². Šią idėją papildė G. Arctas (*G. Arzt*), teigdamas, kad „nė viena pasitikėjimo verta baudimo teorija negalėtų paaiškinti, kodėl asmuo, kuris nežino ir negali žinoti, jog savo elgesiu jis pažeidžia įstatymą, turėtų būti nubaustas“²³³.

²²⁷ Įstatymiškai klaidas reglamentuoja ir Estijos BK 39 str., Portugalijos BK 16 ir 17 str.

²²⁸ German Criminal Code // <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm#16> [apsilankyta 2008 10 28].

²²⁹ Žr.: *Wessels J.* Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 143 – 144; *Жалинский А. Э.* Современное немецкое уголовное право. - Москва: Проспект, 2006. С. 172.

²³⁰ Žr.: Ten pat.

²³¹ German Criminal Code // <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm#17> [apsilankyta 2008 10 28].

²³² *Bikelis S.* Nusikalstamos veikos neteisėtumo suvokimo samprata ir jo baudžiamoji teisinė reikšmė // *Juriprudencija*, 2006, t. 7 (85). P. 58.

²³³ *Arzt G.* The problem of Mistake of Law // *Brigham Young University Law Review*. 1986. P. 728.

Profesorius G. Arctas teigia, kad tradicinėje baudžiamojoje teisėje teisinės klaidos turi mažai įtakos teisminei praktikai. Tradicinių nusikalstamų veikų atžvilgiu draudimo klaida yra menkai galima, o jei klaida konstatuojama, daugelyje bylų, atsižvelgiant į gana griežtus teismo taikomus standartus, tokios klaidos paprastai pripažįstamos kaip „išvengtinos“²³⁴. Tačiau situacija kardinaliai pasikeičia kalbant apie naujus netradicinius nusikaltimus, tokius kaip vartotojų teisių apsaugos taisyklių, aplinkos apsaugos normų pažeidimai, ir kitus daugiau ar mažiau „techninius“ nusikaltimus, kurie labai dažnai įtvirtinami blanketinėse teisės normose. Elementarus pavyzdys - asmuo B, viešintis Vokietijoje, eina dešine kelio puse, vadovaudamasis savo kilmės ir gyvenamosios vietos valstybės teise. Jis suvokia, jog eina dešine puse, tačiau Vokietijos įstatymai reikalauja, kad asmenys vaikšiotų laikydamiesi kairės kelio pusės. Tokiu būdu B elgiasi pažeisdamas Vokietijos kelių kodekso reikalavimus (galima konstatuoti tyčią). Tačiau, nors asmuo ir realizuoja veikos sudėties požymius, šiuo atveju jis klysta dėl veikos draudimo. Panaši situacija galima ir medžiojimo taisyklių pažeidimo atveju. Pvz., tarkim Vokietijoje draudžiama medžioti triušius, kai tuo tarpu Australijoje jie pripažįstami kenkėjais. Keliautojas iš Australijos, pradėjęs medžioti šiuos gyvūnus Vokietijoje, taip pat veikia sąmoningai, tačiau klysta dėl teisinio veikos draudimo. Tuo tarpu, jeigu būtų daroma klaida tik dėl medžiojimo terminų, turėtume konstatuoti faktinę klaidą, t. y. klaidą dėl veikos sudėties.

Klaidos „išvengtinumo“ kriterijai, kaip rašoma teisinėje literatūroje, nėra dar iki galo aiškūs. Teismų praktikoje klaidos „neišvengiamumas“ pripažįstamas laikantis labai griežtų reikalavimų. Lemiamą reikšmę turi tai, ar kaltininkas, atsižvelgiant į jo socialinę padėtį, individualius sugebėjimus, pažinimo galimybes, jo teisinį dorovinį vertybių suvokimą, galėjo išvengti veikos neteisėtumą. Atsiradus abejonei, ar veika yra teisiškai leistina, iškyla pareiga tai išsiaiškinti. Asmuo, kuris neišmano teisės, prieš pažeisdamas saugomus teisinius gėrius, pagal galimybes privalo išsiaiškinti teisinę situaciją; jis negali paprasčiausiai pasikliauti savo nebūtinai teisingu sprendimu. Tai, ar bandymas išsiaiškinti teisinę situaciją būtų pašalinęs klaidą, turi būti kruopščiai tikrinama kiekvienu konkrečiu atveju²³⁵.

Taigi, kaip matome, norminė kaltės koncepcija, skirtingai nei grynoji psichologinė kaltės teorija, užtikrina asmens, gerbiančio įstatymus, tačiau padariusio neišvengiamą teisinę klaidą, apsaugą nuo nepagrįsto patraukimo baudžiamojo atsakomybėn. Be to, specialių taisyklių dėl draudimo klaidos numatymas įstatyme remiantis normine kaltės teorija atitinka ir šiuolaikinės tarptautinės baudžiamosios teisės tendencijas: pvz., Jungtinių Tautų 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statute įtvirtinta nuostata, jog teisinė klaida gali būti atleidimo nuo

²³⁴ Ibid. P. 725.

²³⁵ *Wessels J.* Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 146.

baudžiamosios atsakomybės pagrindu, jeigu ši klaida pašalina subjektyviąją nusikaltimo pusę arba atitinka įsakymo vykdymo teisėtumo sąlygas²³⁶.

²³⁶ Žr.: Švedas G. Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2006. P. 113.

IŠVADOS

1. Kaltė filosofijos, etikos, psichologijos moksluose paprastai suprantama kaip įstatymo (normos) pažeidimo suvokimas, kuris neatsiejamas nuo žmogaus gebėjimo vertinti savo poelgius ir išgyventi jų vertę. Tokia kaltės samprata glaudžiai susijusi su normine kaltės koncepcija baudžiamojoje teisėje, kuri taip pat akcentuoja neigiamų asmens pažiūrių į vertybes bei jų išorinio pasireiškimo smerktinumą.
2. Kaltė, kaip teisinė kategorija, įvairiose teisės šakose traktuojama skirtingai; kaltės samprata, nusistovėjusi vienoje teisės šakoje, negali būti mechaniškai perkeliama į kitą teisės šaką, nes susiklosčiusių santykių specifika reikalauja būtent tų teisinių santykių reguliavimo poreikius atitinkančio kaltės instituto.
3. Remiantis grynąja psichologine kaltės koncepcija kaltė suprantama vien tik kaip asmens psichinis santykis su objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais, aprašytais baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies straipsnio dispozicijoje.
4. Pagal socialinę – psichologinę kaltės teoriją kaltė apima ne tik asmens psichinį santykį su objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais, bet ir asmens psichinį santykį su įstatymo reikalavimais, jų ginamomis vertybėmis.
5. Kaltės struktūra, remiantis tiek grynąja psichologine, tiek socialine – psichologine kaltės teorijomis apsiriboja tik jos formomis, o pati kaltė laikoma vienu iš nusikalstamos veikos sudėtyje aprašytų subjektyviųjų požymių.
6. Norminė kaltės teorija akcentuoja asmens nepakankamai pagarbų, priešišką požiūrį į teisės normų ginamas vertybes ir kaltę apibūdina kaip smerktinumą; ji netapatinama su tyčia ir neatsargumu, o egzistuoja kaip vienas iš baudžiamosios atsakomybės pagrindų. Todėl kaltė, greta nusikalstamos veikos sudėties, suteikia papildomą garantiją, apsaugančią asmenį nuo nepagrįsto nuteisimo.
7. Nusikalstamo nerūpestingumo atveju psichologinės krypties kaltės teorijos nesugeba pagrįsti kaltės, nes tiek grynoji psichologinė, tiek socialinė - psichologinė kaltės koncepcijos reikalauja asmens psichinio santykio su įstatyme aprašytais objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais, taigi tarp jų – psichinio santykio su padariniais.
8. Grynoji psichologinė kaltės teorija neužkerta kelio asmens, gerbiančio įstatymus, tačiau padariusio neišvengiamą teisinę klaidą, patraukimui baudžiamajon atsakomybėn.
9. Norminė kaltės teorija neturi psichologinės krypties kaltės koncepcijoms būdingų trūkumų, todėl norminė kaltės samprata yra priimtinausia šiuolaikinės baudžiamosios teisės doktrininiams bei praktiniams poreikiams tenkinti.

LITERATŪRA

I. Lietuvos Respublikos norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Valstybės žinios. 1985, Nr. 1 – 1.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74 – 2262.

II. Lietuvos Respublikos norminių teisės aktų projektai

5. Administracinių teisės pažeidimų kodekso projektas. Nr. IXP – 3939. Pateiktas 2004 m. lapkričio mėn. 3 d. // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=244306&p_query=&p_tr2= [apsilankyta 2008.06.02].

III. Užsienio valstybių norminiai teisės aktai

6. **Estonian** Penal Code//http://www.nottingham.ac.uk/shared/shared_hrlcicju/Estonia/Penal_Code__English_.doc [apsilankyta 2008 10 29].
7. **German** Criminal Code // [German Criminal Code //http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm#16](http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm#16) [apsilankyta 2008 10 28].
8. **Portuguese** Penal Code // <http://www.verbojuridico.net/download/portuguesepenalcode.pdf> [apsilankyta 2008 10 29].

IV. Specialioji literatūra

9. **Abramavičius A., Mikelėnas V.** Įmonių vadovų teisinė atsakomybė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 1998.
10. **Ackrill J. L.** Aristotelis. – Vilnius: Atvirosios Lietuvos fondas, 1994.
11. **Arlauskas S.** Turiningieji teisės pagrindai: pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. - Vilnius : MRU Leidybos centras, 2004.
12. **Baranova J.** Etika: filosofija kaip praktika. - Vilnius: Tyto alba, 2002.
13. **Baranova J.** XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu. - Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2004.
14. Baudžiamoji teisė: bendroji dalis / **A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kt.** Vilnius: Eugrimas, 1998.
15. Baudžiamoji teisė: bendroji dalis / **A. Abramavičius, A. Čepas, A. Drakšienė ir kt.** – 3-asis leid., patais. ir papild. – Vilnius: Eugrimas, 2001.

16. **Bielinis A.** Tyčinė nusikalstama veika Vokietijos ir Lietuvos baudžiamojoje teisėje: lyginamoji analizė // Teisės problemos, 2007. Nr.3 (57). P. 62 – 86.
17. **Bikelis S.** Nusikalstamos veikos neteisėtumo suvokimo samprata ir jo baudžiamoji teisinė reikšmė // Jurisprudencija, 2006, t. 7 (85). P. 57 – 63.
18. **Bikelis S.** Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė - Vilnius, 2007.
19. Civilinė teisė. Prievolių teisė: vadovėlis / red. **Ambrasienė D., Baranauskas E.** - Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004.
20. **Dajczer T.** Tikėjimo išvalgos: dvasingumo teologijos klausimai. - Vilnius: Katalikų pasaulis, 2000.
21. **Deksnyš B.** XX amžius: atviros visuomenės vertybių proveržis. - Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004.
22. **Drakšas R.** Baudžiamosios atsakomybės filosofiniai aspektai // Mokslo darbai. Teisė, 2005, tomas 54.
23. **Drakšienė A.** Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida // VU Mokslo darbai. Teisė. 2006, tomas 58. P. 54 – 69.
24. Etika: marksistinės-lenininės etikos pradmenys / sud. **Tidikis R.** – Vilnius: Mintis, 1974.
25. Etika: marksistinės-lenininės etikos pradmenys / sud. **Tidikis R.** – Vilnius: Mintis, 1979.
26. Gėrio kontūrai: iš XX a. užsienio etikos / red. Degutis A., Kuzmickas B. ir kt. – Vilnius: Mintis, 1989.
27. **Halder A.** Filosofijos žodynas / red. Lozuraitis A. – Vilnius: Alma littera, 2002.
28. **Hart H. L. A.** Teisės samprata. – Vilnius: Pradai, 1997.
29. **Kelsen H.** Grynoji teisės teorija. – Vilnius: Eugrimas, 2002.
30. **Klimka A.** Nusikaltimo sudėtis: (sąvoka ir subjektyvinė pusė). - Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1968.
31. Kriminologija: vadovėlis / red. **J. Bluvšteinas.** – Vilnius: Pradai, 1994.
32. **Kūris P.** Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos. – Vilnius: 1970.
33. **Lapė J., Navikas G.** Psichologijos įvadas: vadovėlis. - Vilnius: MRU Leidybos centras, 2003.
34. **Leonas P.** Teisės filosofijos istorija. - Vilnius: Mintis, 1995.
35. **Meškys L.** Juridinių asmenų administracinė atsakomybė: kaltės nustatymo problemos ir sprendimo būdai // Jurisprudencija, 2006, t. 4 (82). P. 61 – 68.
36. **Mikelėnas V.** Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. – Vilnius: Justitia, 1995.
37. **Namavičius J.** Bausmės legetimavimas Vokietijos baudžiamosios teisės doktrinoje // VU Mokslo darbai. Teisė. 2007, tomas 62.
38. **Peschke Karl H.** Krikščioniškoji etika. - Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997.

40. **Petkevičius P.** Administracinė atsakomybė. – Vilnius: Justitia, 1996.
41. **Piesliakas V.** Baudžiamųjų įstatymų principinės nuostatos ir jų įgyvendinimas naujame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse: Habilitacinis darbas. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius, 1995.
42. **Piesliakas V.** Baudžiamoji teisė. // Lietuvos teisės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2004.
43. **Piesliakas V.** Lietuvos baudžiamoji teisė. 1 kn.: baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. – Vilnius: Justitia, 2006.
44. **Piesliakas V.** Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. – Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996.
45. Psichologijos žodynas / red. **Augis R., Kočiūnas R.** – Mokslo enciklopedijų leidykla, 1993.
46. **Suslavičius A., Valickas G.** Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams: vadovėlis. – Vilnius : Lietuvos teisės akademijos Leidybos centras, 1999.
47. **Šedbaras S.** Administracinė atsakomybė: vadovėlis. – Vilnius: Justitia, 2005.
48. Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos = Trends and perspectives in the development of contemporary civil law: mokslinių straipsnių rinkinys / red. **Mizaras V.** - Vilnius: Justitia, 2007.
49. **Šulija V.** Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės samprata ir taikymo problemos Lietuvoje // Jurisprudencija, 2003, t. 41 (33). P. 91 - 105.
50. **Švedas G.** Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2006.
51. Tarptautinių žodžių žodynas / red. **Mackevičienė A.** – Vilnius: Gimtinė, 1999.
52. **Trimakas K. A.** Asmenybės raida gyvenime. Egzistencinio apsisprendimo psichologija. – Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2002.
53. **Vadapalas V.** Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. – Vilnius: Eugrimas, 2003.
54. **Vadapalas V.** Tarptautinė teisė. – Vilnius: Eugrimas, 2006.
55. Visuotinė lietuvių enciklopedija / red. **Tumelis J.** – Vilnius: Mokslo enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
56. **Vorgrimler H.** Naujasis teologijos žodynas / red. Kimbys P. – Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003.
57. **Žemaitis V.** Dorovės sąvokos. – Vilnius: Mintis, 1983.
58. **Wessels J.** Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. – Vilnius: Eugrimas, 2003.
59. **Arzt G.** The problem of Mistake of Law // Brigham Young University Law Review. 1986.
60. **Ashworth A.** Principles of Criminal Law. 4th ed. – New York: Oxford University Press, 2003.

61. **Badar M. E.** Mens Rea – Mistake of Law & Mistake of Fact in German Criminal Law: A Survey for International Criminal Tribunals // *International Criminal Law Review*, Volume 5, Nr. 2, 2005. p. p. 203 – 246.
62. **Burke R. H.** An Introduction to Criminological Theory. 2nd ed. - Cullompton: Willan Publishing, 2005.
63. **Hall J.** General Principles of Criminal Law. 2nd ed.- Indianapolis: The Bobbs Merrill Company, 1960.
64. **Indeckis K.** The Main Features and Principles of the Polish Penal Law = Lenkijos baudžiamosios teisės pagrindiniai bruožai ir principai // *VU Mokslo darbai. Teisė*. 2003, tomas 38.
65. **Snyman C. R.** The Normative Concept of Mens rea – a New Development in Germany // *The International and Comparative Law Quarterly*, 1979, pp. 211 – 220.
66. Административная ответственность: учебник / **Агапов А. Б.** - Москва: Эксмо. 2007.
67. Административное право / ред. **Козлов Ю., Попов Л.** – Москва: Юристъ, 2000.
68. Административное право: учебник / **Дмитриев Ю. А., Евтеева А. А., Петров С.М.** - Москва: Эксмо, 2005.
69. **Анцилотти Д.** Курс международного права. – Москва: 1961.
70. **Бахрах Д. Н., Россинский Б. В., Старилов Ю. Н.** Административное право: учебник . - Москва: Норма, 2005.
71. Большой юридический словарь / под ред. **Додонов В. Н.** - Москва : ИНФРА-М, 1997.
72. **Гаухман Л. Д.** Квалификация преступлений: закон, теория, практика. - Москва: Центр ЮрИнфоР, 2005.
73. Гражданское право: учебник / ред. **Суханов Е. А.** - Москва: БЕК, 2003.
74. Гражданское право: учебник / ред. **Сергеева А.П., Толстой Ю.К.** -Москва: Проспект,1998.
75. **Жалинский А. Э.** Современное немецкое уголовное право. - Москва: Проспект, 2006.
76. **Козлов А. П.** Понятие преступления. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс,2004.
77. Курс уголовного права: учебник / под ред. **Кузнецовой Н. Ф., Тяжковой И. М.** - Москва: Зерцало-М, 2002.
78. **Лунеев В. В.** Субъективное вменение. Москва: Спартак, 2000.
79. **Маклаков А. Г.** Общая психология: учебное пособие. - Санкт-Петербург: ПИТЕР, 2000.
80. **Назаренко Г. В.** Вина в уголовном праве. – Орел: ОВШ МВД РФ, 1996.
81. **Нерсесян В. А.** Ответственность за неосторожные преступления. - Санкт- Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.

- 82. Плотников А. И.** Объективное и субъективное в уголовном праве: оценка преступления по юридическим признакам. - Оренбург: изд - во ОИ МГЮА, 1997.
- 83. Пудовочкин Ю. Е.** Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
- 84. Рарог А. И.** Квалификация преступлений по субъективным признакам. Теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
- 85. Ребер А.** Большой толковый психологический словарь. – Москва: Вече АСТ, 2000.
- 86.** Российское уголовное право / под ред. **Наумова А. В.** – Москва: БЕК, 2000.
- 87.** Российское уголовное право: общая часть: учебник / ред. **Комиссаров В. С.** - Санкт-Петербург: Питер, 2005.
- 88. Ситковская О. Д.** Психологический комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. - Москва: Зерцало, 1999.
- 89. Скляр Е. В.** Вина и мотивы преступного поведения. - Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова, Юридический центр Пресс, 2004.
- 90. Соотак Я.** Право – политические и догматические основы реформы Эстонского уголовного права = Teisiniai – politiniai ir dogmatiniai Estijos baudžiamosios teisės reformos pagrindai // VU Mokslo darbai. Teisė. 2000, tomas 36.
- 91. Ткаченко В. И.** Вина: понятие, виды // Teisė. 1989. Nr. 22.
- 92. Тункин Г. И.** Теория международного права. - Москва: Зерцало, 2006.
- 93.** Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие / ред. **Крылова Н. Е., Серебrenникова А. В.** - Москва: Зерцало, 1998.
- 94.** Уголовное право: часть общая, часть особенная: учебник / **Гаухман Л. Д.** - Москва: Юриспруденция, 1999.
- 95.** Уголовное право России. Общая часть: учебник / ред. **Ковалев О. Г.** - Москва: Дашков и К°, 2007.
- 96.** Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. **Кропачева Н. М. и др.** - Санкт-Петербург: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного унив, 2006.
- 97.** Уголовное право: учебник / **Прохоров Л. А., Прохорова М. Л.** - Москва: Юристъ, 1999.
- 98.** Философский словарь / ред. **Фролова И. Т.** - Москва: Республика, 2001.
- 99.** Философский энциклопедический словарь / ред.: **Губский Е. Ф., Кораблева Г. Б., Лутченко В. А.** - Москва: ИНФРА-М, 1997.

100. Флетчер Дж., Наумов А. В. Основные концепции современного уголовного права. - Москва: Юристъ, 1998.

V. Lietuvos teismų praktika

101. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 577/2006.
102. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 537/2006.
103. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 532/2006.
104. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 196/2006.
105. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-429/2005.
106. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K- 563/ 2004.
107. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 535/2003.
108. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 441/2003.
109. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 82/2003.
110. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr.3K – 3 – 1140/2001.
111. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 602/2001.
112. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K – 486/2001.
113. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 3K – 7 – 204/2000.
114. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr.3K – 3 – 398/1999.
115. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr.2K – 2K – 432/1999.
116. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K - 286/1999.

VI. Kiti šaltiniai

117. Вина в уголовном и гражданском праве: понятие и формы. <http://law-students.net/modules.php?name= Content&pa=showpage&pid =394> [apsilankyta 2008 07 22].

SANTRAUKA

Kaltės samprata baudžiamojoje teisėje

Pagrindinės sąvokos: baudžiamoji atsakomybė, kaltė, teisinis smerktinumas, nusikalstamas nerūpestingumas, teisinė klaida.

Darbe analizuojama kaltės sampratos baudžiamojoje teisėje problematika. Atkreipiamas dėmesys į kaltės, kaip daugiafunkcinės kategorijos, sampratą įvairių socialinių – humanitarinių mokslų kontekste: akcentuojama filosofinio, etinio, psichologinio, teologinio kaltės supratimo įtaka kaltės - baudžiamojo teisinio instituto – raidai bei kaltės, kaip teisinės kategorijos, įvairiose teisės šakose sampratos skirtingumas. Apžvelgiamos egzistuojančios ir vyraujančios baudžiamosios teisės teorijoje mokslinės kaltės koncepcijos, išskiriant dvi pagrindines jų grupes: psichologinės krypties kaltės teorijas, kurios kaltę apibūdina kaip asmens psichinį santykį su objektyviaisiais nusikalstamos veikos požymiais, ir norminės krypties kaltės teorijas, kurios akcentuoja asmens psichinį santykį su teisės normų ginamomis vertybėmis (įstatymo reikalavimais). Įsigilinus į kaltės struktūros ir jos vietos baudžiamosios atsakomybės pagrindų sistemoje, kaltės pagrindimo nusikalstamo nerūpestingumo atveju bei teisinės klaidos įtakos kaltei problemas, daroma išvada, jog nei grynoji psichologinė kaltės teorija, nei socialinė – psichologinė kaltės koncepcija netenkina šiuolaikinės baudžiamosios teisės poreikių. Norminė kaltės teorija, kaltę apibrėždama kaip asmens netinkamų pažiūrų į visuomenėje priimtas vertybes ir jo neteisėtos veikos smerktinumą, sugeba pagrįsti kaltę nusikalstamo nerūpestingumo atveju bei užkerta kelią asmens, gerbiančio įstatymus, tačiau padariusio neišvengiamą teisinę klaidą, patraukimui baudžiamojon atsakomybėn. Todėl norminė kaltės samprata yra priimtinausia šiuolaikinės baudžiamosios teisės reikalavimų atžvilgiu.

SUMMARY

The Concept of Culpability in Criminal Law

Keywords: criminal responsibility, culpability, legal blameworthiness, negligence, mistake of law.

This scientific work analyzes the problem of concept of culpability in criminal law. The attention is drawn to the concept of fault as manifold category, which is generally used in various social – humanitarian studies. It is emphasized that the evolution of the concept of criminal culpability has been under the influence of philosophical, ethical, theological and psychological fault comprehension. What is more, it is important to mention that culpability as juridical category differs according to the different branches of law. There are two main groups of culpability theories in criminal law: the trend of psychological conceptions, which define fault as person's psychical (mental) relation with the objective elements of crime, and the trend of normative culpability conceptions, which underline person's disrespectful standpoint to the legal regulations. Bearing in mind the problem of guilt's structure and it's place in the system of foundations of criminal responsibility, the problem of negligence and the problem of mistake of law it is concluded that pure psychological and social – psychological theories can not satisfy the needs of contemporary criminal law. Normative conception of culpability, which defines culpability as legal blameworthiness, is able to ground fault in a case of negligence. Moreover, according to this theory mistake of law may constitute a ground of excluding culpability then person acts knowingly and intentionally under the assumption that his conduct is within the law. That's why the normative concept of culpability is more suitable with the standards of criminal law.

Darba parengė BTKmd7-01 gr. stud.

Jurgita Laskevičiūtė

El.p. laskeviciute@gmail.com